

IZVEŠTAJ NEZAVISNE KOMISIJE

KOSOVSKI ČVOR: DREŠITI ILI SEĆI?

χρόνος

Iz recenzije:

"Izveštaj nudi jednu kvalitetnu **teoriju** "kosovskog društva", izvedenu **lege artis**, na osnovu činjeničke analize, koristeći se novijim naučnim modelima i inteligentnom argumentacijom... iako izrađena za kratko vreme i u nepovoljnim opštim uslovima, analiza može da se svrsta među najkvalitetnija dostignuća jugoslovenske društvene misli u poslednjim godinama."

Prof. dr Rastko Močnik

"Rječju, radi se o veoma pažljivo izrađenoj analizi koja je bez paralele po svojoj objektivnosti, te je svakako **p r e p o r u č u j e m** za objavljivanje."

Prof. dr Žarko Puhovski

KOSOVSKI ČVOR: DREŠITI ILI SEĆI ?

IZVEŠTAJ NEZAVISNE KOMISIJE

Srdja Popović
Dejan Janča
Tanja Petovar

Tekstovi:

Srdja Popović
Ivan Janković
Vesna Pešić
Nataša Kandić
Svetlana Slapšak

BIBLIOTEKA

χρόνος

Beograd, 1990.

izdavačko preduzeće

CHRONOS®

Titograd, 13. jula 37

za izdavača
MILKA TADIĆ

recenzenti
RASTKO MOČNIK
ŽARKO PUHOVSKI

lektor i korektor
SANJA STEPANOVIĆ

tehnički uredio
LAZAR STOJANOVIĆ

štampano u Beogradu,
oktobra 1990.

štamparija:
GECA KON, BEOGRAD

tiraž: 1000 primeraka

REČ IZDAVAČA

O Kosovu se poslednjih godina govori i piše mnogo. Puno je i proklamacija o rešavanju problema. Ali, malo je pouzdanog znanja o realnom zbivanju, a još manje je rezultata u rešavanju problema. Usred smenjivanja i nizanja talasa nasilja, pokušaji uspostavljanja dijaloga imali su skromne izgleda na uspeh. Književnici su ga započeli, ali i prekinuli - objavom "rata", tom sve jeftinijom rečju. Profesionalni političari nisu ni započeli dijalog. A "kosovski čvor" je često instrumentalizovan u ideološkim i političkim sukobima. Istrajnost u težnji za dijalogom, pak, denuncira se u delu mas - medija kao "ujdijska ujdurma" iz koje vire "satanski rogovi demokratije".

Nastajuća demokratska javnost očekuje, uvereni smo, od kritičkih intelektualaca i opozicione politike drukčiji, racionalan, pristup problemu Kosova. UJDI nastoji da takva očekivanja ispuni svojim reagovanjem na konkretne događaje, a još više upornim nstojanjem da se dijalog uspostavi. Radi toga su organizovana dva "okrugla stola": u Mostaru (28. februara i 1. marta) o temi "Pokušajmo ponovo - demokratijom" i u Prištini (30. i 31. marta), o temi "Ljudska prava i demokratija na Kosovu i u Jugoslaviji".

U tim razgovorima učestvovali su predstavnici UJDI-ja iz čitave Jugoslavije, manjeg broja postojećih i nastajućih političkih organizacija, te alternativnih organizacija Albanaca sa Kosova i "srpske alternative" sa Kosova, kao i vanstranačke ličnosti.

Učesnici razgovara u Prištini saglasili su se o formiranju Nezavisne komisije (Srdja Popović, Tanja Petovar i Dejan Janča) koja će pripremiti izveštaj na osnovu kojeg bi se vodio dalji dijalog. Prva verzija izveštaja pripremljena je za zajednički sastanak UJDI-ja i Jugoslovenskog foruma za ljudska prava i pravnu sigurnost građana koji je - bez dčješća političkih stranaka i štampe - održan u Beogradu 9. juna 1990. godine.

Prvi izveštaj Nezavisne komisije posebno je razmatran na pomenutom razgovoru, pa je uz konkretne sugestije za dopunu

prihvaćen kao solidna osnova za dalji rad. Deo tih sugestija unet je u verziju koju sada - prvi put ¹ - predajemo javnosti. Priloženo je i nekoliko dokumenata koji predočavaju osnovu i okvir dijaloga, kao i njegove, to i sami znamo, ograničene domašaje.

Kritički sud javnosti, nadamo se, pridoneće kvalitetu očekivanog nastavka dijaloga.

Kosovski čvor se može ili strpljivo drešiti kroz tolerantan dijalog u javnosti i parlamentu, ili "olakom brzinom" presecati na verbalnim ali i sve žešćim bojištima. S uverenjem da znatan broj građana daje prednost prvoj soluciji, očekujemo da će ona dobiti nove podsticaje tokom izborne kampanje, pa i u novoizabranom parlamentu.

Dijalog o Kosovu, dabome, tek začinje demokratsku proceduru za rešavanje složenih problema. Kao i u drugim svojim inicijativama, UJDI u ovoj vidi svoj doprinos uspostavljanju demokratske javnosti. Da li je, i koliko, u tome uspeo, to neka pokaže sama javnost.

U Beogradu, septembra 1990.

1 Pojedine odlomke iz radne verzije izveštaja Nezavisne komisije objavila je "Duga" (br. 429, 4-17.VIII 1990, str. 34-40) bez bilo kakvog kontakta s autorima ili predstavnicima UJDI-ja. Takav čin ostavljamo, za sada, bez komentara i odgovarajućeg reagovanja.

UVOD

Komisija nije shvatila da je njen zadatak da utvrđuje neakve "istine o Kosovu". Mi smo pre shvatili da je naš zadatak da ponudimo novi pristup ovoj temi, da ponudimo manje poznate činjenice, predložimo drugačiju metodologiju - i time omogućimo i drugačiji i konstruktivniji razgovor o Kosovu. Ukratko, mi smo za razliku od metoda presecanja čvora pokušali da bar ilustrujemo metod rasplitanja čvora.

Naši zaključci su provizorni. Naš rad se nalazi još uvek u fazi u kojoj nije zreo za prezentaciju. Mi smo, međutim, spremni da podnesemo izveštaj o svome radu i kao svoje, još uvek, hipotetične zaključke. Mislamo, ipak, da oni daju i više nego dovoljno materijala za razgovor, a nama priliku da svoje zaključke u svetlu kritike proverimo.

Dve osnovne teškoće na koje smo naišli sastojale su se u nedostatku vremena da se ovako ambiciozno postavljen zadatak zadovoljavajuće reši, i u nedostatku bilo kakve solidne informacione osnove. Naime, i empirijska istraživanja i službene evidencije su veoma oskudni. S obzirom na značaj pitanja i ogromnu pažnju koju je privlačilo i privlači u javnosti, smatramo da ovaj paradoks zaslužuje svoju ocenu. Ova oskudnost informacija je po našoj oceni posledica toga što je problem gotovo u potpunosti prepušten politici, propagandi i agresivnim grupama za pritisak. Tu prethodnu ocenu potvrdili su i naši kasniji nalazi.

Komisija je pokušala da obuhvati izveštajem sva pitanja koja su joj postavljena na Okruglom stolu u Mostaru, 28. februara i 1. marta kao i pitanje o do sada ponudjenim programima za rešavanje problema.

U osnovnom izveštaju obuhvaćeni su odgovori na pitanje (a) o odgovornosti za iseljavanje i (b) o mogućnostima javnog iskazivanja političke volje na Kosovu, a u dva priloga,

odgovori na pitanja o broju žrtava palih u poslednjim demonstracijama i pitanja o spornim gledištima i interpretacijama.

Na kraju, u skladu sa zahtevom Okruglog stola, predložili smo način produžetka dijaloga o Kosovu.

Uz onaj deo izveštaja koji govori o odgovornosti za iseljavanje, priložena je i šema faktora koji, po našem mišljenju, utiču na ovu pojavu, a čiji je cilj da olakša praćenje izlaganja o ovoj temi.

I ODGOVORNOST ZA ISELJAVANJE SRBA I CRNOGORACA SA KOSOVA

Zadatak

Prilazeći zadatku prvo što smo uočili je da on implicira jednu sumnjivu tvrdnju. Ako se, naime, postavlja pitanje o "odgovornosti za iseljavanje" sa Kosova, implicira se tvrdnja da je iseljavanje, samo po sebi, *nepoželjno*. U slučaju takvog emigracionog područja kakvo je Kosovo - to svakako da nije tačno.

Morali smo pitanje, dakle, shvatiti drugačije: čija je odgovornost za nesrazmerno veće iseljavanje Srba i Crnogoraca sa Kosova od takvog iseljavanja Albanaca ili, jednostavnije, čija je odgovornost za naglašene promene etničke strukture Kosova u kojoj je Srba i Crnogoraca procentualno sve manje.

Zadatak implicira još jednu tvrdnju, naime to, da iseljavanje nije samo posledica dejstva objektivnih faktora. Time je u postavljanju zadatka postulirano nešto što je ponekad medju stranama u sukobu sporno.

Metodologija

Da bismo utvrdili eventualnu odgovornost za iseljavanje morali smo (a) prvo utvrditi sve glavne uzroke poremećene etničke strukture Kosova, a tek zatim b) medju tim uzrocima potražiti eventualno one na čije nastajanje utiče neka ljudska volja i ponašanje, tj. izbor, jer je izbor pretpostavka subjektivne odgovornosti.

Utvrđujući pomenute uzroke morali smo se ponekad baviti i uzrocima tih uzroka. Postupajući tako, mi smo, ipak, imali na umu praktičnu namenu našeg posla (da doprinesemo sadržajnom razgovoru), pa smo uzročno-posledične veze pratili samo do nivoa koji je, po našoj oceni, zahtevala *praktična* priroda našeg rada.

Obratili smo naročitu pažnju na postojanje *povratnih* sprega između nekih činilaca, jer se dejstva tih činilaca uzajamno umnožavaju (primera radi, naglo iseljavanje Srba i Crnogoraca narušava postojeću etničku strukturu, ona dovodi do pogoršanja etničkih odnosa, a ovi do daljeg iseljavanja, čime ova dva faktora počinju kružno da se medju-uslovljavaju).

Konačno, polazeći od mišljenja da isti uzroci ne izazivaju iste posledice u različitim uslovima, pokušali smo da odredimo *karakter sredine* u kojoj ti činioци deluju i kroz koju se prelamaju. Tu smo sredinu, dakle, pokušali prethodno da odredimo, i to po njenim kulturno-istorijskim, ekonomsko-demografskim i društveno-političkim karakteristikama.

U pogledu ovih poslednjih bili smo suočeni sa posebnim problemom: sa činjenicom da se društveno-političke karakteristike sredine nalaze u stanju akutnih i krupnih *transformacija*. Morali smo označiti i pravac, stepen i značaj tih transformacija za sredinu, kao i način na koji se kroz nju prelamaju dejstvjući faktori.

1. Sredina

Ekonomsko-demografske karakteristike

Vrlo jaka sprega geografskih, ekonomskih i demografskih činilaca čini Kosovo izrazito *emigracionim područjem*, dakle, područjem sa koga bi se očekivale značajne

migracije na demografski jakim i stalnim tzv. tradicionalnim pravcima sa juga na sever.²

1 Kosovo je, naime, pretežno brdsko-planinsko područje, prenaseljeno (koeficijent opšte naseljenosti je za 30% veći u odnosu na Jugoslaviju, 28% veći u odnosu na Srbiju),³ predstavlja agrarno društvo (u periodu 1953-1981) ruralno stanovništvo se povećalo za 55%, dok se u Jugoslaviji smanjilo za 10%⁴ po stepenu i trendu privrednog i društvenog razvoja predstavlja zaostalo područje, s najvećom stopom nezaposlenosti u zemlji.⁵

2 Istovremeno, to je područje sa veoma niskim stepenom pokretljivosti. Koeficijent pokretljivosti Kosova iznosi 299 u poredjenju sa jugoslovenskim prosekom od 410 i koeficijentom Srbije od 421.⁶

Ovaj *paradoks* svakako da se mora imati na umu kao važna i neobična karakteristika sredine kroz koju se prelamaју dejstva drugih činilaca. Iako su se na Kosovu stekli svi mogući poznati snažni činiloci migracije, kosovsko stanovništvo (gledano u celini) veoma se slabo iseljava posmatrano u jugoslovenskom kontekstu.⁷

2 "Po svim elementima teorijskih znanja i konkretnih empirijskih istraživanja preseljavanja stanovništva u Jugoslaviji do kojih je došla demografska nauka a zatim i srodne naučne discipline, može se smatrati da je Kosovo u geografskom, ekonomskom i demografskom pogledu, osobito jakom spregom tih činilaca, uvek ispunjavalo neophodne uslove za veću prostornu pokretljivost stanovništva izvan granica pokrajine. To je bilo moguće očekivati zbog toga što su se na datom prostoru, naročito pod uticajem ekspanzivnog rasta stanovništva, opšti uslovi pogoršavali". (Dragan Avramov i dr., *Demografski razvoj i populaciona politika SAP Kosova*, Institut društvenih nauka, Centar za demografska istraživanja, Beograd, 1988, str.157.).

3 Isto, str. 124-125

4 Isto, str. 128-130

5 Isto, str. 82. Prema ovom izvoru stopa nezaposlenosti na Kosovu 1983. godine iznosila je 43,4%. Na svakih 100 stanovnika Kosova bilo je zaposleno svega 11,1, u poredjenju sa jugoslovenskim prosekom od 25,9% (1980. godina).

6 Isto, str.140.

7 Isto, ili kako se to kaže u cit. studiji: "Kao da ni ekonomski uslovi, zapravo stepen i trend privrednog i društvenog razvoja prema kojima je, nezavisno od posleratnih promena koje su jasne, Kosovo u zaostajanju u odnosu na druge delove zemlje, nisu više uticali na migracije stanovništva. Takođe je poznato da su ti uslovi vrlo jak i najčešće odlučujući potišni faktor preseljavanja (naš kurziv - prim. Korn.) stanovništva, ponekad bez obzira na demografsko stanje i prirodne determinante razvoja, pogotovo kada je stanovništvo tek na početku demografskog preobražaja, kao što je kosovsko. Dakle, sve se to steklo u ovoj pokrajini a nije izazvalo jače migracije..." (str.158)

Ova karakteristika kosovske sredine niti je dobila dužnu pažnju, niti zadovoljavajuće objašnjenje.

Kulturno-istorijske karakteristike

Od tri moguća modela zajedničkog života dve autohtone etničke grupe na istom prostoru, koje teorije opisuju, tj. modela koegzistencije, asimilacije i dominacije, po našem mišljenju između dve danas suprotstavljene etničke grupe na Kosovu tradicionalno vladaju *odnosi dominacije* kao kulturno-istorijski ukorenjen obrazac.⁸ Mi smatramo da je taj obrazac počeo da se začinje još u vreme kada je Kosovo bilo deo Otomanskog carstva, ali se jasnije obrazuje u devetnaestom veku u vreme stvaranja novih državnih granica, i od tada se neprestano učvršćuje do naših dana. Sve vlasti, domaće i strane, u većoj ili manjoj meri, turske, austrijske, srpske i kosovske (nakon dobijanja autonomije), naizmenično su, iz raznih političkih razloga favorizovale - odn. diskriminisle jednu od dveju etničkih grupa. Kosovo je tradicionalno bilo poprište buna, proterivanja, "podsticanih" i prinudnih iseljavanja, kolonijalizacija, kaznenih ekspedicija, i, naravno, nasilja. Pri tome je uvek ranija dominacija jedne strane bila povod i opravdanje za dominaciju druge strane.

Uzajamna percepcija ovih grupa tradicionalno je obeležena snažnim negativnim stereotipima, koji se u kriznim trenucima veoma lako oživljavaju. Kao što će se videti iz onog dela našeg Izveštaja koji se odnosi na ispitivanje etničke distance između Albanaca, s jedne strane, i Srba i Crnogoraca, s druge strane, uzajamno odbacivanje dveju strana je eksplicitno i vrlo

⁸ Alfred Sauvy, *Theorie generale de la population*, Vol.11, Biologie sociale, Presses universitaires de France, 1954, str. 304-322. Izjave iseljenih Srba sa Kosova, koji su anketirani u istraživanju sprovedenom 1985.-1986. godine pokazuju da anketirani ovako opisuju svoje odnose sa Albancima: *Nikada se nismo podnosili, vrlo loše mišljenje Srba o Albancima, a još gore Albancima o Srbima* (str. 125). *Oni nas mrze, mi njih ne volimo* (183), *"nisu ranije bili rdjavi, nisu smeli"* (69), *"vlast je bila druga"* (60), *vratili bi se na Kosovo kada bi se Šiptari iselili*, (63) *sada su na vlasti* (312). (Ruža Petrović i Marina Blagojević, *Seobe Srba i Crnogoraca sa Kosova i iz Metohije, SANU, Beograd, 1989*). Drugim rečima, pripadnici obe etničke grupe odnose se bitno negativno prema pripadnicima druge grupe s kojima žive iz nužde, a odnose ocenjuju kao "podnošljive" kada dominiraju drugom grupom. Sve je to tipično za teorijski model dominacije koji opisuje Sauvy.

jako. Recimo, prema jednom ispitivanju iz 1987. godine mladim Srbima su, kao eventualni bračni partneri, bliži Crnci i Japanci, nego Albanci (v. **Etnička distanca**).

Pomenuti negativni stereotipi postali su i delom nacionalne kulturne baštine i kao takvi sticali su posebnu kredibilnost i dignitet.⁹ Te stereotipe otkrivaju i pomenuta istraživanja etničke distance, prema kojima, recimo, 76% Srba smatra da su Albanci "zaostali", 55% da su "podmukli", 41% da su "prljavi", 38% da su "nazadni", 36% da su "drski".

Ovi stereotipi otkriveni su od strane Komisije i u rubrici "Odjeci i reagovanja" lista "Politika" u posmatranom periodu od 1. januara do 1. jula 1990. godine (v. **Analiza priloga o Kosovu**). Prema toj analizi, za Albance se u ovoj rubrici stalno vezuju epiteti "animalno", "bestijalno", "monstruozno" i "čudovišno", koji prema autoru analize ukazuju na izvestan animizam i nesumnjivi moderni rasizam.

Periodi tihe segregacije u odnosima između dve etničke grupe ocenjivani su tradicionalno kao zadovoljavajuće stanje odnosa, a podnošljivi, relativno blagi oblici dominacije, dobijali su pozitivnu ocenu čak i od dominirane grupe.¹⁰

Svesni smo da ovakva ocena kulturno-istorijskog modela zahteva ozbiljno obrazlaganje i dokumentaciju, koja ovom izveštaju nedostaje. Mi smo našli podlogu za ovakvo mišljenje u

9 Evo, kako se opisuju Albanci u jednom ambicioznom izdavačkom poduhvatu, nazvanom. *Zadužbine Kosova* objavljenom u Beogradu 1987. godine, rečima poznatih srpskih književnika i kulturnih stvaralaca: "Arnauti su nepokoran element, buntovnički. Pa ipak to je tvrdjenje i skroz pogrešno, jer su Arnauti i najpokorniji i najposlušniji element" i dalje "Srpski narod stotinama godina nije krivai boj za istrebljenje ili pretapanje, sa tim junačkim ali podmuklim plemenom, divljih instikata, neobuzdane svireposti, bez discipline, bez organizatorskih svojstava..." i dalje "ova plemena imaju jedan svoj mentalitet, kome, pre svega imponuje snaga, tuđinčeva organizovanost, hladnokrvnost, pravičnost, saznanje ciljeva". (Stanislaw Vinaver, 1920. godine) ili ovako pesnici: "A krstom, gologlav narod u hram stupa i svaka duša u sjaju se kupu/ i Bogu leti napojanje danas/ I zvone zvona, ljuljaju se sama/ Pjevaju dveri... Na domaku hrana/ Pogmute glave prolazi Arbanas..." (Aleksa Šantić, 1913) ili "Ko lomio groblja i belege, svoje mrtve ne sahranjivao / no sa njima skitao Kosovom / dok s njih čavke ne raznele meso" (Milan Komnenić, 1985), ili ocena srpskog velikana Jovana Cvijića da su Arbanasi narod "surov i naklonjen nasilju". (grupa autora - priredjivača, *Zadužbine Kosova*, Eparhija raško-prizrenska i dr., Beograd, 1987. godine)

10 Ruža Petrović i Marina Blagojević, *Seobe Srba i Crnogoraca sa Kosova i iz Metohije*, SANU, Beograd, 1989. god., str. 122 i dalje

činjenici da ne postoji nijedan duži period u zajedničkom životu ove dve grupe koji one ne bi ocenjivale na dijametralno suprotan način.

Smatramo, dakle, da je istorijskim iskustvom dveju etničkih grupa formiran kao kulturno-istorijski obrazac zajedničkog života - *model dominacije*.

Svakako da su na uspostavljanje ovog modela značajno delovale i kumulirane jezičke, verske i kulturne razlike.

Društveno-političke karakteristike

Ove karakteristike ispitivano područje, naravno, deli sa celom Jugoslavijom. Mi mislimo, međutim, da su na Kosovu one u kumulaciji sa drugim opštim karakteristikama kosovske sredine, uslovljavale (čak odlučno) prelamanje svih uzroka promena etničke strukture koje smo ustanovili.

Društveno-politički sistem Jugoslavije, po nama, karakterisalo je tokom celog poratnog perioda prisustvo moćnih instrumenata dominacije koji su se nalazili u rukama Partije (Saveza komunista Jugoslavije). Kako je neko nedavno napisao: "Čitav naš posleratni društveni i državni mehanizam ideologizovan je i napravljen tako da zagospodari ljudskim životima". Zato je taj sistem u Ustavu SFRJ i označen kao *diktatura*. Svakako, diktatura proletarijata. Instrumenti klasno-ideološke dominacije prožimali su sve: i državu, i pravo, i politiku, i ekonomiju, i kulturu, i javno mnjenje.

Sfera nacionalnih odnosa je tabuizirana i svaki pokušaj tematizacije ili problematizacije nekog nacionalnog pitanja je proglašavan za "nacionalizam", "načušavanje bratstva i jedinstva",

politički je diskvalifikovan, a često i suzbijan represivnim državnim merama.

Takva situacija stvorila je dve važne karakteristike društveno-političke sredine: (a) uspostavila je u "normalnim" uslovima nezamislive instrumente dominacije i vremenom ih učinila samorazumljivim, i (b) u ime "prevlasti klasnog nad nacionalnim" proskribovala je zagovaranje bilo kakvog nacionalnog interesa kao takvog.

Ove dve karakteristike sredine umnogome su uticale na pogoršavanje međunacionalnih odnosa u celoj Jugoslaviji. Ali naročito na Kosovu, gde su bile superponirane na jednu drugu osobenost ove sredine, tj. na postojeći model dominacije u odnosu dve etničke grupe.

Medjutim, i to je možda posebno zanimljivo, transformacije ovakvog političkog sistema, kojima prisustvujemo i koje su vrlo vidljive, nisu imale, kako bi se očekivalo, obratne posledice (tj. poboljšavanje odnosa), već su, naprotiv, po nama jedan od uzroka raznih manifestacija nasilja na Kosovu, kao što ćemo pokušati da pokažemo.

Ovde se ograničavamo da u glavnim crtama opišemo ona obeležja tih transformacija koja su od značaja za naš predmet.

Transformacije se kreću uglavnom u dva pravca:

- (1) degeneracija starog sistema koja se sastoji u (a) slabljenju političke moći Partije (gubljenje monopola, legitimaciona kriza, praktični raspad SKJ), i (b) slabljenju klasičnih instrumenata dominacije (ukidanje krivičnihopravnih odredbi o tzv. političkom kriminalu, reforma krivičnog postupka, zahtev za depolitizaciju SDB i Armije, kompromitovanje ustanove moralno-političke podobnosti itd.); i,

- (2) pojavljivanje zametaka novog sistema koji se sastoje u (a) pojavi i legalizaciji novih (nacionalnih i/ili demokratskih) pokreta, udruženja i partija, (b) oslobađanju javnog mnjenja i (c) promociji demokratskih vrednosti i demokratske

retorike političkog diskursa. Ove transformacije smanjuju efikasnost klasičnih obrazaca uspostavljanja dominacije jedne grupe nad drugom koji su vladali u čitavom posleratnom periodu.

Nažalost, ne uvek i u svemu na način kakav bismo želeli.

2. Uzroci poremećene etničke strukture Kosova

Medju svim uzrocima koji po našem mišljenju imaju uticaja na posmatrane promene etničke strukture Kosova, mogu se prepoznati tri grupe činilaca:

- (1) demografski činioci (u koje ubrajamo ekonomske, kulturne i socijalne);
- (2) činioci političke sfere, i
- (3) činioci vezani za razne oblike nasilnog ponašanja (gde ubrajamo sve oblike protivpravnih napada i ugrožavanja lica i imovine, medju koje spadaju tzv. pritisci, ali naravno, *per definitionem* i tzv. prekoračenja u upotrebi represivnih sredstava).

Demografski činioci

Poptuno je nesumnjivo da je jedan od uzroka poremećaja etničke strukture Kosova razlika u prirodnom priraštaju albanskog odn. srpskog stanovništva¹¹ natalitet Srba na Kosovu dvostruko je

¹¹ Poremećaj etničke strukture može se prikazati sledećim brojkama: negativni migracioni koeficijent Srba i Crnogoraca na Kosovu rastao je od -3,5 u 1971. na -6,9 1981. (Srbi) i od -1,6 u 1971. na -2,9 1981. Pozitivan migracioni saldo pokazuju samo Albanci. Od svih doseljenih na Kosovo, prema popisu iz 1981. godine, najviše se doseljavaju Albanci - 38,9% (Srbi 26,5%) (Dragana Avramov i dr., *Demografski razvoj*, str. 151)

manji od nataliteta Albanaca (prema SGJ-1986 odnos je 22.4% prema 42.3%), a to znači da je (kod približno jednakog mortaliteta) sličan odnos i u prirodnom priraštaju albanske i srpske populacije. Pokušaji da se ova činjenica objasni političkim razlozima i motivima, ne čine nam se ozbiljnim.

Mnogo jednostavniji (i u demografiji klasičan) činilac ove razlike u natalitetu pre se može potražiti u činjenici da je prema nekim podacima iz 1984. godine na svakih 10 Albanci zaposleno 7 Srkinja, iako je Albanci 7 puta više u populaciji.¹² Albanske žene su pet puta manje aktivne od srpskih.

Ova razlika u aktivnosti žene osnovni je i dovoljan razlog nesrazmernog prirodnog priraštaja albanskog stanovništva u odnosu na srpsko, a samim tim i poremećene etničke strukture Kosova, čak i kada bi svi drugi činioci, kao što su religija, tradicija i sl. bili konstantni.

Na porast procentualne zastupljenosti albanskog stanovništva u populaciji deluje još jedan činilac, a to je niska opšta teritorijalna (i posebno medjurepublička) pokretljivost Albanaca.¹³ Ona je svakako posledica i pomenute neaktivnosti albanske žene u kombinaciji sa druga dva važna činioca: (a) niskom stopom pokretljivosti albanske dece (naročito školskog uzrasta zbog vezanosti za škole na albanskom jeziku) i (b) slabom kulturnom integracijom Albanaca u globalno društvo. Slaba pokretljivost dece pri tom dobija poseban značaj s obzirom na mladost albanske populacije (52% stanovništva ispod 20 godina).¹⁴ Isti činilac (školovanje) javlja se u priličnom broju slučajeva kod srpske populacije kao motiv iseljenja.¹⁵

¹² Dr Branko Horvat, *Kosovsko pitanje*, drugo dop.izd., Globus, Zagreb, 1989, str.183)

¹³ Albanci imaju nizak stepen opšte teritorijalne pokretljivosti (68,2% pripadnika žive u mestu rođenja), a u grupi migrantskog stanovništva dominiraju preseljavanja unutar iste opštine; medjurepublička pokretljivost je izrazito niska (2,4%). Kod Srba, opšti stepen teritorijalne pokretljivosti je nešto iznad jugoslovenskog proseka (55,8% živi u mestu rođenja), a prosečni nivo medjurepubličke pokretljivosti je 6,7%, (Sociologija vol. XXX br. 1988, Milena Davidović, Ruža Petrović, *Migracije u Jugoslaviji i etnički aspekti*, str.199-200)

¹⁴ Mr Dragana Avramov i dr., *Demografski razvoj*, str. 71, Grafikon 3.

¹⁵ U cit. studiji Ruže Petrović i Marine Blagojević izračunato je da se kod 51% anketiranih domaćinstava kao razlozi za iseljavanje navode "razlozi vezani za decu". Oni se dalje objašnjavaju kao (a) strah za ugroženost dece i (b) otežano školovanje na maternjem jeziku, ali se ne razgraničavaju obzirom na svoju učestalost u opštem "razlogu vezanom za decu".

I dok se Srbi i Crnogorci (čija deca mogu u novom prebivalištu pohađati školu na maternjem jeziku i čije žene su pet puta aktivnije) tipično iseljavaju sa celom porodicom, Albanka, koja je izrazito neaktivna i radja mahom tokom celog fertilnog perioda, se retko iseljava, a uz nju prirodno ostaju i deca predškolskog uzrasta,¹⁶ kao i deca školskog uzrasta (vezana za albansku školu)¹⁷. Ova deca čine ukupno 40% ČITAVE populacije.

I pri konstantnim drugim činiocima, ovo bi dovelo do poremećaja strukture stanovništva Kosova.

Činilac slabe kulturne integracije Albanaca u Jugoslaviji nedovoljno je istražen, a pominje se ponegde uzgredno. Međutim, on svakako postoji i predstavlja značajan ograničavajući faktor migracije Albanaca. S jedne strane, tu svakako deluje tradicionalizam, sa rodovsko-plemenskim ustrojem, običajnim pravom, vezanošću za posed, zatim maternji jezik i vera, koji dovode do zatvaranja i izolacije te ograničavanju integraciju u jugoslovenskim okvirima, a, s druge strane, nedovoljna otvorenost i spremnost za prihvatanje, ostvarivanje i pospešivanje migracije albanskog stanovništva s Kosova¹⁸. I, opet, sam ovaj činilac, pri ostalim konstantnim uslovima morao bi dovesti do poremećaja etničke strukture Kosova.

Videli smo da, za razliku od Srba, na Albance *ne deluju* veoma snažni emigracioni činioci prisutni na Kosovu usled dejstva

16 Mr Dragana Avramov i dr. *Demografski razvoj*: "U 1981. godini ideo predškolskog kontingenta u ukupnom stanovništvu republika i Vojvodine nije se mnogo razlikovao i kretao se oko 10%. Izuzetak je Kosovo gde predškolski kontingent čini 20,5% ukupnog stanovništva". (str.70)

17 Isto, "Donekle slično kretanje je i školoobaveznog kontingenta koji obuhvata decu od 7 do 14 godina starosti. Njegov udeo u ukupnom stanovništvu se na Kosovu neprestano povećava i u 1981. godini je iznosio 20%." (str.72)

18 Isto, "Da li je osećanje *etničke nesrodnosti* u inače heterogenoj jugoslovenskoj situaciji, *inferiorni položaj* prema drugima ili pogrešno formirano mišljenje o novoj sasvim različitoj sredini bilo u korn kraju zemlje, stvaralo *odbojnost za preseljavanje*? To su, razume se, za sada samo razmišljanja i pretpostavke na koje savremena nauka nije još dala odgovore", i dalje: "Da li je od samog početka bilo u pitanju ...potencijalni *strah* i osećanje socijalne *nesigurnosti* u koju bi (kosovsko stanovništvo) dovelo sebe samim činom odvajanja od poseda, sopstvene zajednice u užem i širem smislu?" (str. 162) Da ovakva razmišljanja (koja nemaju potvrdu nauke), imaju, ipak, osnova u stvarnosti pokazuju iskustva Srba koji nakon iseljavanja u Srbiju (van Kosova) imaju teškoća sa integracijom u novu sredinu ("zovu nas *Šiptarima* - izjavljuje 20% anketiranih u cit. istraživanju Ruže Petrović i Marine Blagojević). Opravdano je pretpostaviti kakva bi bila odbojnost prema "pravim Šiptarima". (v. takodje fusnotu 8.)

još snažnijih ograničavajućih činilaca. Ako se tome pridodaju i razlike u prirodnom priraštaju jednog i drugog stanovništva ozbiljni poremećaji etničke strukture stanovništva morali bi se očekivati već pod dejstvom samih demografskih (kulturno - ekonomsko - socijalnih) činilaca. Štaviše, na ovaj način je poremećena etnička struktura. Stoga ona (u opisanim uslovima modela dominacije) postaje, razumljivo, kao takva, faktorom poremećaja etničkih odnosa, a poremećeni etnički odnosi dovode do daljeg iseljavanja Srba i Crnogoraca. Ili, kako to jedan anketiran Srbin, iseljenik sa Kosova plastično izražava: "Većim odseljavanjem Srba čovek se oseća kao u drugoj državi, pa se onaj manji deo mora seliti".¹⁹ Ovaj ispitanik, naime, opisuje onu povratnu vezu činilaca na koju smo već ukazali: Poremećaj odnosa procentualne zastupljenosti u populaciji u uslovima modela dominacije, sam po sebi, stvara uslove za dalju reprodukciju tog poremećaja na sve višim nivoima efikasnosti i ubrzanja.

Činioci političke sfere

Druga grupa činilaca, rekli smo, tiče se političke sfere, koja je po našem mišljenju dala odlučni doprinos pogoršavanju i inače loših međuetničkih odnosa, a preko njih i poremećaju etničke strukture Kosova, dajući svojevrsnu energiju procesu iseljavanja Srba i Crnogoraca - nekada je to činjeno nevoljno i nesvesno (idući za drugim političkim ciljevima), nekada voljno i svesno, a nekada čak i onda kada, se, naprotiv, voljno i svesno upravo htelo da se iseljavanje Srba i Crnogoraca sa Kosova prekine i spreči.

U opisanim uslovima datog društveno - političkog sistema, ni jedna nacija, ili etnička grupa, nije mogla drugačije ostvarivati svoj nacionalni interes, sem da ga *ideologizira*, a potom za njegovo ostvarenje *mobilize političku moć SK*, koji drži u svojim rukama sve poluge vlasti.

19. R. Petrović i M. Blagojević, *Seobe Srba.....* (str. 185)

U odnosima dominacije, u kojima tradicionalno žive ove dve etničke grupe na Kosovu, Partija je time postala onaj instrument dominacije, čije je osvajanje dalo apsolutnu premoć i za koju su se, zato, obe strane bespoštedno borile. Da je ovo stanovište tačno, lako je pokazati:

- (1) recimo, u već pomenutoj anketi (R. Petrović i dr.) ispitanici kao glavnog krivca za dominaciju druge strane imenuju Partiju.²⁰ Ali kad imaju *podršku odozgo*, onda je to druga priča. (str.312) ili "Niste me pitali ko je odgovoran za ovo! Odgovoran je *Savez komunista Jugoslavije, Srbije i Kosova*, pokrajinski organi vlasti, opštine i bezbednosti." (str.313);
- (2) a u istoj anketi kao najteži vid diskriminacije označavaju institucionalnu diskriminaciju, t. j. onu koja se vodi od strane vlasti kojom upravlja Partija²¹
- (3) o toj ideologizaciji interesa etničkih grupa na Kosovu, koja je trajala od rata sve do nedavno, a delimično traje još uvek, svedoči, između ostalog, opštepoznata činjenica da je, na primer, nakon erupcije 1981. godine, sukob prezentiran jugoslovenskoj javnosti kao sukob revolucije i kontrarevolucije;
- (4) o tome svedoči i činjenica da je razrešavanje tog sukoba pokušavano, pre svega, tzv. idejno - političkim diferencijacijama (ideološkim instrumentom), kao i čistkama partijskih komiteta (organizaciono - političkim instrumentom unutarpartijske borbe za vlast). Čak je u doba pokretanja postupka protiv Vlasija (1989), još uvek optužnica operisala pojmom kontrarevolucije, kako je njegovo "delo" i pravno kvalifikovano.

20 Isto, na primer, "To što Srbe i Crnogorce tera sa Kosova je teška sila, to Albanci ne bi mogli nikad sami da urade"

21 Isto, "Za bežanje Srba i Crnogoraca svu krivicu treba da snosi vlada" (311), Naša država je mnogo pogrešila...što im je dala vlast" (312), "Država je pala na ispit" (312), "Mogu samo da aplaudiram vlastima (312).;

- (5) Dokaze za našu tezu pruža i druga strana koja je, bar u početku, reagovala na identičan način: u otporu prema partijskom udaru nastojala se dokazati ideološka pravovernost nicali su na sve strane "marksističko - lenjinističke grupe" u nadi da se dobije odlučna tj. ideološka bitka u tobož prevashodno ideološkom sukobu. (Karakteristično je takodje da su ovi "marksisti - lenjinisti" netragom nestali sa političke scene, kada su odbačene ideološke maske).
- (6) Ideologizacija je prisutna i u odgovorima anketiranih Srba u pomenutoj anketi dr. R. Petrović, gde ispitanici još 1985/1986 godine, očigledno smatrajući da je to najkorisnija strategija, ovakvim izjavama opisuju sukob Albanaca i Srba: "Sada se na Kosovu gone pravi komunisti", "To je sprovođenje fašističke doktrine", "To je sramota za našu socijalističku Jugoslaviju", "Iseljavanje je izdaja Revolucije".²² U međuvremenu, s tekućim promenama opštepolutičkih prilika, ovakve kvalifikacije sukoba su nestale, čak i iz institucionalnog repertoara, a pogotovo iz repertoara srpske etničke grupe na Kosovu.

Nakon uspešne ideologizacije data etnička grupa osvajala je Partiju, a sa njom i sve njene instrumente dominacije: odlučnu reč u zapošljavanju i radnoj promociji, kao i u izboru rukovodilaca, odlučni uticaj na formiranje javnog mnjenja (naročito u pogledu definisanja tuđeg nacionalizma kao jedino opasnog), i konačno, i samu državu - pokrajinsku vlast sa svim njenim funkcijama - od koje je (za dominaciju) najvažnija ona represivna.²³

²² Isto, (str. 68, 311-312)

²³ Tiha i zakulisna instrumentalizacija Partije od strane nacionalista i nacionalizma od strane Partije može se videti i drugde. Poučan je primer Hrvatske gde su nacionalisti osvojili Partiju, a zatim je 1971. godine prekonao (voljom vrhovne arbitraže, koja u Jugoslaviji više ne postoji) izgubili. Naime, nakon toga učešće članova SK iz SR Hrvatske opada tokom 10 godina 20,5%, 19,5%, 18,7%, 18,3%, 17,8%, 17,4%, 17,2%, 17,0%, 16,6%, 16,4%, 16,3%, (Evidencija CK SKJ).

Kroz organe bezbednosti, tužilaštva i sudove (uz pomoć ideoloških instrumenata moralno - političke podobnosti, kojom je ideološki maskirana etnička diskriminacija), pobjednička grupa suvereno određuje šta je kažnjivo u zoni međuetničkih trvenja, jer joj na raspolaganju stoje "gumeni članovi" boljševičkog jednopartijskog zakonodavstva pod koje se može podvesti bilo šta.

Zato nije čudno što pobjednička grupa, kako kažu ispitanici u pomenutoj anketi, odjednom "diže glavu" (koja je ranije bila pognuta), "postaje silna", a dominirani se "sklanjaju", "povlače", "ćute", i "malo su pokorni".²⁴

Mi ne znamo za empirijska istraživanja u kojima bi albanska strana opisivala odnose u periodima dominacije drugačijeg predznaka, recimo, od 1966. godine, ali o tome na posredan način, najčešće nesvesno (što daje tim izjavama posebnu kreditabilnost) svedoče sami Srbi - ispitanici ankete, kada taj period ocenjuju ovako: "do 1965-6. godine odnosi su bili podnošljivi... nije postojao strah od Albanaca". "Posle smenjivanja Rankovića Albanci su prosto podivljali" (Ranković, udarna pesnica partije), "Do brionskog plenuma je bilo dobro" (strahovlada UDBE). "Posle Rankovića (nastaje) arogantno ponašanje, izazivanje, smenjivanje", "Bilo je stalnih primedbi da Albanci nemaju dovoljno prava, uveden je poseban dodatak na dva jezika, albanski je uveden po školama", "Posle rata je bilo 70% Srba u Partiji, posle 1966. obrnuto", "Sada su na vlasti!"²⁵

Iz ovih odgovora se jasno razabire da i sami Srbi - ispitanici ocenjuju da su pre 1966. godine oni "bili na vlasti", jer ih je bilo "70% u Partiji" i jer su držali u svojim rukama njene instrumente dominacije, pa se nije moglo *stalno* isticati da Albanci nemaju prava, niti učiti škole na albanskom jeziku.

To, uostalom, pokazuju i vrlo indikativni podaci koje je objavio 4.9.1978. list "Intervju" o etničkom sastavu kosovske policije 1966.godine (pre smene Rankovića).

24 R. PETROVIĆ i M. BLAGOJEVIĆ, *Seoba Srba*, str. 131.

25 *Isto*, str. 126, 133, 174, 312.

Prenosimo tabelu:

	Služba državne bezbednosti	Milicija	Stanovništvo
Srbi	58,3	60,8	23,5
Crnogorci	28,3	7,9	3,9
Albanci	13,3	31,3	64,9

Srbi i Crnogorci bili su zastupljeni u UDB-i i petnaest puta više od Albanaca.

Posle pada Rankovića usledile su krivične prijave protiv radnika SUP-a za krivična dela učinjena na štetu kosovskog stanovništva. Etnički sastav podnosilaca prijava prikazan je na donjoj tabeli (preuzetoj iz istog, cit. izvora):

	Albanci Turci	Srbi i Crnogorci
Oštećeni	763	51
Prijavljeni radnici SUP-a	27,5%	72,5%

Iz gornje dve tabele jasno se vidi da su u periodu srpske dominacije instrumenti represije nezakonito upotrebljavani od strane pripadnika milicije i bezbednosti srpske i crnogorske narodnosti prema Albancima i Turcima.

Sličnu selektivnu represivnu politiku vidimo i u periodu nakon 1988. godine. Dok se, s jedne strane, među Albancima energičnim represivnim merama sprečava mirno okupljanje i demonstriranje u kome učesnici dižu dva prsta i izgovaraju reči: "demokratija, ravnopravnost, sloboda" (Bajram Kelmendi i Adem Bajri, Neki vidovi kršenja ljudskih²⁶ prava i sloboda na Kosovu u periodu 1981-1990., neobjavljeni materijal), s druge strane, slobodnom interpretacijom "gumenih članova", se ne preduzima gonjenje, nit ise onemogućavaju demonstracije Srba na kojima se

²⁶ Materijal je pročitan i podeljen prisutnima na okruglom stolu u Prištini 30-31.marta 1990.god.

(prema pisanju štampe) izvikuju parole "Ubićemo Vlasija", "Fadilja na kolac", "Hoćemo oružje", kojima se jasno podstrekava na političko nasilje.

Primećeno je takodje, analizom 1325 napisa u listu "Politika" od 1. januara do 31. jula 1990. godine, u kojima se piše o Kosovu (v. dalje **Stavovi o Kosovu u listu Politika**), da se u ovom listu koji i inače uglavnom reflektuje zvanične stavove, dosledno i snažno propagira represivna politika na Kosovu. Na primer, u 38% napisa zagovaraju se mere krivično - pravne represije u cilju ostvarivanja prava Srba na Kosovu, a kao argument se u 31.83% napisa najčešće pominje istorijsko pravo Srba i Crnogoraca na Kosovo.

Kao indikator selektivne represivne politike prema Albancima u periodu 1982-1988. godine mogu poslužiti podaci niže prikazani u delu ovog Izveštaja pod nazivom **Krivična represija politički motivisanih nenasilnih dela na Kosovu**. Prema tim podacima, na primer, za navedena dela na Kosovu prihvata se krivična prijava i podiže optužni akt čak u 91% slučajeva, dok taj procenat za užu Srbiju iznosi 61%. Verovatnoća da će optuženi biti oglašen krivim i kažnjen za ova dela, na Kosovu iznosi 92% a u užoj Srbiji 73%. Zatvorska kazna za ova dela izriče se na Kosovu u 97% slučajeva, u užoj Srbiji u 83% slučajeva. Zatvorske kazne preko 12 meseci izriču se na Kosovu za ista dela u 77% slučajeva, u užoj Srbiji u 22% slučajeva itd.

Medjunarodne organizacije za ljudska prava izveštavaju o pojavama sve češćih kršenja ljudskih prava na Kosovu, pa čak i o iznudjivanju iskaza, batinanjima, torturi²⁷.

Nesumnjivo je da ovakvo smenjivanje u *apsolutnom* uzajamnom *dominiranju* ove dve etničke grupe mora stvarati *izuzetno jake revanšističke porive na obe strane*, želju da se *uvreba prilika da se povrate izgubljeni instrumenti dominacije*, izvrši *osveta* (jedna od parola sa "okupljanja naroda" je bila "Hoćemo osvetu") i ostvari *ponovna dominacija*. Posledice ovakve

27 V.Amnesty International 1987 Report, London, 1988, str.332, Yugoslavia: Kosovo in Crisis, A Report from Helsinki Watch and the International Helsinki Federation for Human Rights, New York, 1990, str. 26. i dalje

apsolutne dominacije sastoje se u snažnom učvršćivanju već postojećeg obrasca odnosa, što naravno, najblaže rečeno, vodi pogoršavanju etničkih odnosa između dve grupe i povrhu toga predstavlja snažan faktor iseljavanja iz nepogodne i opasne sredine u kojoj je život i inače ispunjen svakojakim teškoćama.

Mislimo da je takodje potpuno jasno kakve pogubne posledice po etničke odnose može imati propaganda poput one koju vrši list "Politika" i čiji su rezultati predstavljeni u daljem tekstu Izveštaja. Pisanje ovog lista o problemu Kosova, prema toj analizi, pokazuje da se stvarno radi o propagandi. Naime, s jedne strane podržavaju se negativni stereotipi prema Albancima i zagovara prvenstveno represija, ali što je još važnije uočava se (a) skoro potpuno odsustvo činjeničnog materijala (b) veliki broj tzv. "stalnih mesta" (c) upotreba propagandističke tehnike "lažne univerzalnosti" (pozivanje na opštepoznate istine, koje postaju opštepoznate upravo ponavljanjem), (d) potpuno odsustvo suprotstavljenih mišljenja i odsustvo albanskih autora, (e) odsustvo argumentacije za stavove.

Međutim, i to je ovde za nas važno, ovi činioци koje smo nazvali činioцима apolitičke sfere, selektivno deluju na Srbe i Crnogorce, s jedne strane, i na Albance, s druge strane, kada je u pitanju njihovo iseljavanje sa Kosova u druge delove Jugoslavije. Ugrožena grupa, po pravilu, napušta autohtonu teritoriju i upućuje se ka republici - teritorijalnom centru (na primer, migracije Srba i Hrvata iz Bosne i Hercegovine ka Srbiji, odnosno Hrvatskoj, ili Muslimana iz Srbije ka Bosni i Hercegovini)²⁸ ili, kako to jednostavnije kaže dr. Silva Mežnarić: "Kada je frka - svak ide svome".²⁹

Drugim rečima, pogoršavanje etničkih odnosa deluje *selektivno* na albansku i srpsku etničku grupu, delujući snažnije na Srbe i Crnogorce, i time remeti strukturnu populaciju na Kosovu u korist Albanaca.

Da zaključimo, Partija sa svojim instrumentima *apsolutne dominacije*, koje je naizmenično stavljala na

²⁸ v. fusnotu (12)

²⁹ "Start", maj 1989. god. "Kako se Jugosloveni sele i dijele". U ovakvom kontekstu - Albanci ostanu na Kosovu, jer drugog teritorijalnog centra u Jugoslaviji nemaju.

raspolaganje jednoj ili drugoj etničkoj grupi, u zatečenim odnosima dominacije, dovela je do usijanja loše međuetničke odnose, do mržnje, straha i poremećaja etničke strukture Kosova usled selektivnog iseljavanja Srba i Crnogoraca. Pokazali smo da je takva i percepcija samih iseljenika, koji za svoje iseljavanje ne optužuju Albance, već Partiju.

I zato, ako je naš zadatak da utvrdimo odgovornost za iseljavanje Srba i Crnogoraca, onda možemo samo reći - ODGOVORNOST ZA ISELJAVANJE PADA - U PRVOM REDU - NA MODEL DOMINACIJE OLIČEN U SAVEZU KOMUNISTA JUGOSLAVIJE, SRBIJE I KOSOVA, I TO KAKO ZA ONO PROŠLO ISELJAVANJE TAKO I ZA OVO DANAŠNJE.

3. Činioci vezani za nasilje

Prikazani mehanizam borbe za dominirajući položaj je, u svom čistom obliku, u posleratnom razdoblju ostvaren u periodu do 1966. godine i u periodu od 1966. godine do 1981. godine.

Demonstracije Albanaca 1981. godine u kojima je istaknut zahtev "Kosovo - republika", nisu bile ništa drugo do nastojanje da se institucionalizuje dominacija Albanaca na Kosovu, a to bi značilo ustavno - pravnu institucionalizaciju dominacije sa svim odgovarajućim posledicama njene trajnosti i stabilnosti. Reakcije, osporavanje i sprečavanje ostvarenja ovog zahteva, a i sadašnji pokušaji da se institucionalizuje srpska dominacija, sprovodilo se po oprobanom receptu, ideologizacijom o kontrarevoluciji i pokušajima da se preuzme partijska kontrola nad svim oblastima društvenog i političkog života, uključujući i represivne mere.

Ideologizacija interesa srpske nacionalne grupe, pak, nije davala ni dovoljne, ni stabilne rezultate zbog bitnih promena koje su nastajale u jugoslovenskom političkom okruženju. (Nakon Titove smrti otpočinje duboka kriza celokupnog sistema i Partije). Osamdesete godine obeležavaju duboku transformaciju. Tada počinju da gube važnost stara pravila, a najnoviji procesi demokratizacije u Istočnoj Evropi koji su i kod nas najavljeni, i to prvo,

kao ukidanje političkog monopola, a zatim i priznavanje višepartijskog sistema (faktički raspad SKJ), više ne omogućavaju ideologizaciju etničkih interesa osvajanjem Partije, niti se time može obezbediti dominacija. Otuda nova pojava *skidanja ideoloških maski*: na strani Albanaca, to su masovno izlaženje iz partije, otvoreno zalaganje za albanske nacionalne interese, poglavito u pogledu statusa Pokrajine, izražene direktno kroz državne organe bez posredstva Partije, kao i pojava političkog organizovanja van Partije i protiv Partije. Na srpskoj strani, mada se Partija i dalje instrumentalizuje, više se ne pominje kontrarevolucija, napušta se ideološki jezik i pribegava (i na institucionalnom nivou) retorici "svete zemlje", "kolevke srpstva", "pravoslavlja i džihada" i "istorijskih prava". Otvoreno se zagovara naseljavanje Kosova srpskim stanovništvom, ukidanje Pokrajine, podižu se srpske fabrike i naselja. Ovakvi stavovi i planovi nisu više vezani samo za partijske vrhove Srbije, nego i za većinu srpskih novoosnovanih partija.

U situaciji u kojoj nijedna strana ne može više da ostvari odlučujuću prevlast korišćenjem Partije, dominacija se pokušava uspostaviti *neposredno*: bilo individualnim aktima nasilja (pritisci), bilo "državnim" nasiljem prekoračenja ovlašćenja, izolacije, kršenja ljudskih prava, ratnohušakačke propagande, dobrovoljci, naoružavanje). Dolazi do regresije na stare i poznate oblike odnosa koje je opisao još Cvijić ³⁰ - bespravlje, anarhija, nasilje.

Ovakve isključivosti i zaoštrevanja su učinili život na Kosovu nepodnošljivim, pa je i pored svih "mera" - "situacija na Kosovu nikad gore", kako je nedavno izjavio Sekretar za unutrašnje poslove Srbije. Svakako da ova "nikad gora situacija" dovodi do daljeg iseljavanja Srba i Crnogoraca sa Kosova, kao i da je to direktna posledica raspada SKJ i duboke legitimacione krize SK Srbije. Problem se, očigledno više ne može rešavati "na poznat način", a novog - nema.

4. Pritisци

Neposredni pritisci kao faktor iseljavanja, po našem mišljenju, imaju ograničeno dejstvo. Oni su pre svega posledica poremećaja etničkih odnosa, na koje negativno utiču mnogi, već prikazani, snažni faktori (mada, naravno, i iseljavanje vrši povratni uticaj na poremećaj odnosa). Za pritiske je takodje važno napomenuti da su rezultat raspadanja sistema u kome se dominacija mogla ostvarivati uhodanim putevima (ideologizacija - osvajanja Partije - dominacija), pa ranije nasilje izbija u svome vaninstitucionalnom obliku, a i institucionalno dobija iste takve, nasilne reakcije.

Percepcija neposrednih pritisaka kao važnog, pa čak *najvažnijeg*, činioca iseljavanja Srba i Crnogoraca sa Kosova koliko je netačna, toliko je i shvatljiva. Visoki emocionalni naboj ove teme (tzv. human story), medijski je privlačan, spontano vezuje pažnju publike, a ujedno je i odlično sredstvo za promociju vaspostavljanja srpske dominacije, opravdanje upotrebe represivnih sredstava, primenjivanje daljih represivnih sredstava, stvaranje očekivanja da se represijom nad počinocima pritisaka može "rešiti problem" brzo i energično, u skladu sa datim obećanjima.

Pritisak smo definisali kao: protivpravni postupak kojim se vredja ili ozbiljno ugrožava ustavom i zakonom definisano pravo nekog lica kao pripadnika određene etničke skupine. Intenzitet povrede odn. ugrožavanja mora biti takav da stvara kod oštećenog osećanje trajne i ozbiljne ugroženosti, koje čini njegov dalji život u mestu domicila nepodnošljivim.

Ima se u vidu da učestalost ovakvih protivpravnih postupaka prema sunarodnicima, kao i odsustvo efikasne državne zaštite, predstavljaju dodatni, nezavisni, faktor iseljavanja, čak i kada protivpravnim postupkom nije pogođen konkretni iseljenik.

Napadnuta prava su lična i imovinska. Lična prava su povredjena napadom na život i telo, čast i ugled, kao i povredom prava na efikasnu zaštitu od napada (pri čemu "efikasna zaštita" mora biti merena poredjenjem sa takvom zaštitom u drugim delovima Srbije).

Pokazatelji napada na lična i imovinska prava su: podnete krivične prijave, podnete prekršajne prijave, zahtevi optužnice za pokretanje postupka i odluke.

Proveravajući hipotezu da je značaj pritisaka za iseljavanje u percepciji javnosti preceđen, Komisija je preuzela na sebe zadatak da utvrdi, *prvo, kakva je učestalost ovog stava u medijima i drugo*, da utvrdi (među krivičnim delima koja mogu predstavljati instrument pritiska, kako je gore definisan) učestalost one kategorije ovih dela kada su ona od počinioaca - Albanaca izvršena na štetu Srba i Crnogoraca, pa da ih dovede u odnos prema ukupnom broju takvih dela (dakle, bez obzira na nacionalnost).

Smatrali smo da takvim postupkom možemo otkriti da li je ova učestalost, obzirom na mešoviti sastav populacije, *očekivana* ili pokazuje učestalost *veću od očekivane* obzirom na sastav populacije.

Nakon toga, želeli smo da dobijene podatke uporedimo sa relativnom učestalošću stava da je iseljavanje isključivo ili pretežno posledica pritiska.

Na taj način smo hteli da proverimo kako činjenice potkrepljuju ovaj često izražavani stav. Ideju da posumnjamo u činjeničnu osnovanost toga stava dobili smo, pre svega, iz odgovora anketiranih iseljenika u citiranom istraživanju R. Petrović i M. Blagojević, iz koga se da naslutiti da sami iseljenici ne daju onaj značaj pritiscima, koji im daju mediji i javno mnjenje.

Rezultati su nam dali za pravo. Oni su citirani u daljim delovima izveštaja. U najkraćem, možemo ovde reći da se oni svode na sledeće zaključke: (1) Na uzorku "Politike" utvrđeno je da je daleko najčešće navodjeni uzrok iseljavanja sa Kosova - činilac pritiska (u 1325 napisa javlja se, čak, 448 puta, dok se sledeći stav po učestalost javlja tek 131 put); (2) raspoložive krivične statistike pokazuju da su Albanci kao počinioци krivičnih dela na štetu Srba i Crnogoraca podzastupljeni u odnosu na njihovu zastupljenost u populaciji (4,1% svih prijavljenih dela na štetu Srba i Crnogoraca otpada na počinioce Albance), i (3) kod krivičnog dela silovanja (koje smo posebno analizirali jer je najčešće pominjano krivično delo u ovom kontekstu, verovatno zbog velike odojnosti koju izaziva), pokazalo se, *prvo*, da se kao

učinioci krivičnog dela silovanja na Kosovu Albanci i Srbi pojavljuju u procentima koji odgovaraju približno i njihovoj zastupljenosti u populaciji (81% prema 13,1%), i, drugo, da prema ženama srpske nacionalnosti ovo delo srazmerno češće čine Srbi, nego Albanci, tj. da su kao počinioци Albanci podzastupljeni (57,4%), a Srbi prezastupljeni (37 %). (v. dalje **O krivičnom delu silovanja**)

Odavde je očigledno da je tema pritisaka instrumentalizovana, po našem mišljenju, u cilju (1) stvaranja podrške za primenu represivnih mera; (2) stvaranja raspoloženja za ograničavanje ili ukidanje političke autonomije Kosova i (3) učvršćivanja jednog autoritarnog režima u Srbiji, i to (a) stimulisanjem represivnih tendencija kao takvih, stvaranjem represivnog mentaliteta, i (b) dobijanjem najširih, pa i specijalnih, ovlašćenja za partiju na vlasti i njenog šefa, (c) marginalizovanjem opozicije i stavljanjem opozicije pod hipoteku razbijača nacionalnog jedinstva oličenog u vladajućoj stranci ("samo sloga Srbina spašava").

Glavni uzroci iseljavanja Srba i Crnogoraca sa Kosova nalaze se na drugom mestu: u ekonomsko - demografskim, kulturno - istorijskim i društveno - političkim karakteristikama sredine kao i u opisanim činiocima političke sfere.

DODATAK

Pošto je Izveštaj Komisije već dobio svoju konačnu formu, događaji su ga pretekli, pa bi se čak moglo reći da je u izvesnom smislu postao i iluzoran.

Naime, posle donošenja Programa za ostvarivanje mira, slobode, ravnopravnosti, demokratije i prosperiteta SAP Kosova ("Službeni list SRS", br. 15/1990), raspuštanja kosovske skupštine, poslaničke ustavne deklaracije, tzv. "kačaničkog ustava" i nacrtu novog ustava Srbije - i najpovršnijem posmatraču je jasno da se radi o dvema pretenzijama na suverenitet na istoj teritoriji, odnosno, rečeno jezikom našeg izveštaja: o pokušaju ustavnopravnog institucionalizovanja dominacije i na jednoj i na drugoj strani.

Rezultat jednog pipavog rada na prikupljanju, obradi i interpretaciji činjenica, Komisiju je doveo do zaključka, koje su događaji nedvosmisleno potvrdili, da nam uloženi trud oko *izvodjenja* tih zaključaka može izgledati za sve praktične potrebe - suvišan.

Sada, kada su karte konačno otvorene, vidi se, ono što je Izveštaj i naslućivao, da je sve što je poslednjim događajima prethodilo bila samo predigra, taktiziranje i propagandni rat kojim je pripremano iznošenje zahteva za suverenitetom bilo u vidu praktičnog ukidanja autonomije, bilo u vidu konstituisanja kosovske republike.

Naš izveštaj pisan je u doba kada je važenje Ustava SFRJ onemogućavalo otvoreno zalaganje za bilo koju od ovih opcija. Međutim, onda kada je u Jugoslaviji postalo jasno da nema političke snage, ni interesa glavnih aktera političkog procesa, ni politički dovoljno moćnog subjekta da se obezbedi važenje toga Ustava - Ustav je *via facti* stavljen van snage i obe strane su otvorile karte.

Time su institucionalni okviri za rešavanje sukoba izgubljeni, pa se čak i u skupštinskim dokumentima (recimo, Program za ostvarivanje mira...) počelo davati na znanje da će se poštovanje "istorijskih prava" na suverenitet na Kosovu, ako treba, obezbedjivati i ratom.

Raspušteni su organi kosovske vlasti, razoružana milicija, zavedena je država po meri srpskih interesa, jednom rečju, Kosovo je od strane Srbije, sa stanovišta formalno još važećeg Ustava SFRJ, anektirano. Izgledalo bi da je time ostvarena institucionalizacija srpske dominacije, kojoj se po našem naslućivanju otpočетка samo i težilo.

Ako je taj čin praktično svršen - postavlja se opravdano pitanje: čemu ovaj Izveštaj? Čvor je presečen, ne može se više rasplićati.

Po našoj oceni, stvari ipak ne stoje tako. "Rešenje" koje je na ovaj način postignuto, ne rešava ništa i tzv. "kosovsko pitanje" ostaće i dalje aktuelno, pa samim tim i potreba njegovog racionalnog sagledavanja. Postignuto "rešenje" donelo je samo one *sporedne* efekte koji su i bili glavni motiv za njegovo ovakvo tretiranje i "rešavanje": delimično i privremeno je zalečen uzdrmani i osporeni legitimitet anahrone komunističke vlasti u Srbiji, koja je redukovala svoj program na rešenje isforsiranog kosovskog problema. Pitanje zajedničkog života Srba, Crnogoraca i Albanaca na Kosovu, naravno, ostaje potpuno otvoreno, čak akutnije otvoreno nego ikada.

Uspostavljena dominacija, ovoga puta, ne može biti stabilna, ni dugovečna. Cena kojom je plaćena bila je preskupa. Na strani dominiranog ostale su značajne političke prednosti koje će on iskoristiti da uprkos institucionalizovanoj dominaciji pitanje Kosova drži i dalje otvorenim. Te prednosti se mogu sumirati na sledeći način: (a) albanska strana je dosta uspešno i opravdano postavila i internacionalizovala pitanje povreda ljudskih prava na Kosovu; (b) ona je imala strpljenja da sačeka da srpska strana prva probije ustavnopravne brane postavljene Ustavom SFRJ (iako to trenutno izgleda beznačajno); (c) ona

je uspela da oboji sukob kao sukob izmedju istorijski prevazidjene komunističke vlasti koja se služi šovinističkom retorikom i demokratskih snaga koje se služe liberalnom retorikom, a na taj način ostvarene su i sledeće dve prednosti: (d) "zaledjuju" se demokratski procesi u Srbiji (jer bi oni narušili "slogu" i "jedinstvo", jer zahtevi za demokratizacijom postaju "nepatriotski"), i (e) prinudjuje se srpska strana na medjunarodnu izolaciju i izolacionizam.

Ostvareno formalno ustavno rešenje zato ne može staviti tačku na kosovski problem.

Jasno je, medjutim, da se rešenje problema ne može tražiti ni u albanskom zahtevu za suverenitetom koji se, za sada, "srpskom rešenju" jedino suprostaavlja. Kod takvog stanja stvari, činjenice i zaključci naše Komisije, ipak, nisu suvišni. Po našem mišljenju bilo kada da se pristupi stvarnom rešavanju kosovskog problema, moraće se poći metodologijom sličnom onoj koju smo upotrebili u Izveštaju: od njegove analize.

II KRIVIČNA DELA NA ŠTETU SRBA I CRNOGORACA

1. Opšti pregled interetničkog kriminaliteta

Kada je reč o interetničkom kriminalitetu, valja imati na umu i osnovne podatke o kriminalitetu na Kosovu i u Jugoslaviji uopšte. Oni, pak, pokazuju da su stope kriminaliteta na Kosovu znatno *niže* nego u Jugoslaviji kao celini; to je, uostalom, uvek slučaj sa manje razvijenim zemljama ili regionima. Ovo pominjemo da se ne bi podržavala pogrešna predstava o Kosovu kao leglu kriminala, u koju laici često veruju.

Izučavanje interetničkog kriminaliteta predstavlja posebno težak zadatak zato što krivične statistike ne prate nacionalnu pripadnost oštećenog, pa na osnovu njih nije moguće doći do saznanja o relativnoj učestalosti intra-etničkog i inter-etničkog kriminaliteta.

U sredstvima informisanja, i na drugim mestima, se mogu naći veoma različiti podaci o kriminalitetu na štetu Srba i Crnogoraca na Kosovu. Međutim, mi nismo mogli koristiti te podatke zato što nisu navodjeni izvori, te su aljkavo i neprecizno prezentirani. Pri sastavljanju ovog izveštaja Komisija je uzela u obzir jedan fragmentarni tekst: "Statistički podaci o krivičnim delima i prekršajima na štetu Srba i Crnogoraca u SAP Kosovo u periodu 1981-1989. godine", koji je bio priložen uz Izveštaj SSUP, RSUPS i PSUPK Saveznom izvršnom veću o suzbijanju demonstracija od januara i februara 1990.

Pri sastavljanju ovog izveštaja Komisija je raspolagala jednim fragmentarnim tekstom: "Statistički podaci o krivičnim delima i prekršajima na štetu Srba i Crnogoraca u SAP Kosovo u periodu 1981-1989. godine", koji je bio priložen uz Izveštaj SSUP, RSUPS i PSUPK Saveznom izvršnom veću o suzbijanju demonstracija od januara i februara 1990.

Ovi podaci uz izveštaj dati su samo u izvodu, bez navodjenja izvora i tačnih naziva krivičnih dela i prekršaja, kao i bez komparativnih podataka iz zvaničnih statistika, što sve ograničava njihovu upotrebljivost i domašaj.

Ipak, Komisija je pokušala da uporedi gore navedene podatke (u daljem tekstu: Podaci SUP) sa podacima o ukupnom kriminalitetu iz godišnjih publikacija Saveznog zavoda za statistiku. Cilj ovog uporedjenja bio je da se barem otprilike ustanovi koji procenat od ukupnog broja krivičnih dela otpada na medju-nacionalna dela, s obzirom da ova potonja predstavljaju "pritisak" u smislu u kome se taj termin koristi u ovom poglavlju. Rezultat je prikazan u Tabeli 1.

Tabela 1. Krivične prijave za dela izvršena od strane Albanaca na štetu Srba i Crnogoraca kao procenat ukupnog broja krivičnih prijava za ista dela na Kosovu

krivično delo	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	zbir
ubistvo i pokušaj (čl.30.KZK)								
Ukupno	147	142	108	155	136	119	117	924
Na štetu Srba i Crn.	2	-	-	-	1	1	1	5
% na štetu	1.3	-	-	-	0.7	0.8	0.8	0.5
teška tel.povreda (čl.38.KZK)								
Ukupno	182	208	177	207	197	153	156	1280
Na štetu Srba..	9	9	2	6	4	4	1	35
%	4.9	4.3	1.1	2.8	2.0	2.6	0.6	2.7
Ugrožavanje sigurnosti (čl.48.KZK)								
Ukupno	42	59	49	47	32	39	57	325
Na štetu...	2	3	4	4	1	1	-	15
%	4.7	5.0	8.1	8.5	3.1	2.5	-	4.6
izazivanje mržnje (čl.134.SFRJ)								
Ukupno	20	40	13	26	43	58	62	262
Na štetu ...	8	6	9	17	12	5	10	67
%	40	15.0	69.2	65.3	27.9	8.6	16.1	25.5
izaz.opšte opasn. (čl.157.KZK)								
Ukupno	87	122	114	143	149	164	258	1037
Na štetu ...	3	3	14	-	1	11	12	44
%	3.4	2.4	12.2	-	0.6	6.7	4.6	4.2
Silovanje i pokušaj (čl.74.KZK)								
Ukupno	52	31	64	39	65	34	38	323
Na štetu	9	5	7	5	5	-	-	31
%	17	16.1	10.9	12.8	7.6	-	-	9.5
UKUPNO	530	602	525	617	622	567	688	4151
Na štetu ...	33	26	36	32	24	22	24	173
% na štetu ...	6.2	4.3	6.4	5.1	3.8	3.8	3.4	4.1

NAPOMENA: Ukupan broj prijava prema godišnjoj publikaciji Saveznog zavoda za statistiku "Punoletni učinioi krivičnih dela. Krivične prijave". Podaci o prijavama za dela izvršena od Albanaca na štetu Srba i Crnogoraca prema Izveštaju SSUP-a od 20 februara 1990. Ukupan broj prijava obuhvata i prijave protiv nepoznatih izvršilaca. Podaci u Izveštaju SSUP-a obuhvataju jedan broj dela koja se ne iskazuju posebno u publikacijama Saveznog zavoda za statistiku.

Podaci SUP obuhvataju 324 krivične prijave za dela izvršena od Albanaca na štetu Srba i Crnogoraca u osmogodišnjem periodu 1982- 1989. Po vrsti, obuhvaćeno je 13 *krivičnih dela*: ubistvo; teška telesna povreda; nasilje iz neprijateljskih pobuda prema SFRJ; ugrožavanje sigurnosti; izazivanje opšte opasnosti; izazivanje nacionalne itd. mržnje; silovanje; obljava ili protivprirodni blud sa licem ispod 14 godina; "obljava ili protivprirodni blud" (NB.: takvo delo ne postoji, a ne vidi se da li se možda radi o delima iz čl. 78 KZK); ubistvo iz neprijateljskih pobuda prema SFRJ; nasilje iz čl. 61a KZS; ugrožavanje iz čl. 61c KZS.

Odgovarajući podaci iz krivičnih statistika (ukupan broj krivičnih prijava) postoje samo za šest dela: ubistvo; teška telesna povreda; ugrožavanje sigurnosti; izazivanje opšte opasnosti; izazivanje nacionalne itd. mržnje; silovanje. (U podacima SUP broj prijava za ova dela iznosi 173 ili 53% od svih obuhvaćenih prijava.) Krivične statistike se mogu pratiti samo za sedam godina od 1982. do 1988. Nezavisna komisija je uporedila podatke o ukupnom broju krivičnih prijava na Kosovu sa podacima SUP o krivičnim prijavama za dela čiji su izvršioi Albanci a žrtve Srbi ili Crnogorci. Rezultat toga poredjenja prikazan je u priloženoj tabeli.

Pokazalo se da od svih obuhvaćenih krivičnih prijava protiv Albanaca dela izvršena na štetu Srba i Crnogoraca ona čine 4,1%. Taj procenat se razlikuje za pojedina dela i iznosi za:

ubistva	0,5%
teška telesna povreda	2,7%
ugrožavanje sigurnosti	4,6%
izazivanje nacionalne... mržnje...	22,5%
izazivanje opšte opasnosti	4,2%
silovanje	9,5%

Hronološki posmatran, ovaj procenat se kreće između 3,4 i 6,2 i pokazuje tendenciju opadanja (1982=6,2; 1988=3,4).

Podaci SUP sadrže i navod da je od 1982. do 1989. bila ukupno 851 prijava za krivična dela kod kojih su izvršioci Albanci a oštećeni Srbi i Crnogorci, ali se ta dela ne prikazuju posebno.

Kada se radi o pritiscima, posebno su značajni podaci o krivičnim delima iz čl. 61a i 61c KZ Srbije, budući da ta dela po definiciji predstavljaju vršenje pritiska na pripadnike određene nacionalnosti.

Ova krivična dela uneta su u KZ Srbije izmenama i dopunama od 18.10.1986. godine; zakonodavne izmene bile su politička reakcija na, u srpskoj javnosti akutno percipiranu, ugroženost Srba na Kosovu. Ona u svom biću sadrže pojam "pritiska", tj. postoje onda kada se neko klasično krivično delo vrši sa motivom da se izazove "nespokojstvo ili osećaj nesigurnosti ili neravnopravnosti kod građana pripadnika drugog naroda, narodnosti ili etničke grupe", pa čak i onda kada, bez obzira na motiv učinioca, izvršeno krivično delo izaziva ili "može da izazove" takvo "nespokojstvo itd."

Član 61a obuhvata čitav niz radnji izvršenja: razni oblici nasilja prema ličnosti (napad, prinuda, itd.) i imovini (uništavanje imovine) i razne druge radnje (od povrede groba do zagadjivanja vode za piće).

Čl. 61c, opet, odnosi se specifično na silovanja i druge napade na polnu slobodu koji izazivaju odnosno mogu da izazovu pomenuto osećanje nesigurnosti, itd. (naziv dela je: "ugrožavanje sigurnosti građana pripadnika drugog naroda, narodnosti ili etničke grupe napadom na polnu slobodu").

S obzirom da su u zakon uneta tek 1986. godine, zvanični statistički podaci o učestalosti ovih krivičnih dela još nisu objavljeni.

Prema podacima SUP, tih dela kod kojih je izvršilac bio Albanac a oštećeni Srbin bilo je:

	1987	1988	1989
čl. 61a	59	106	58
čl. 61c	-	7	-

Na kraju, Komisija napominje da, zbog nepostojanja odgovarajućih podataka, nije bila u stanju da istraži učestalost prekršaja, koji se inače često navode kao slučajevi pritisaka na srpski živalj. Jedini raspoloživi podaci o prekršajima na Kosovu su dati u citiranom izveštaju SSUP-a. Prema tom izvoru, prekršaji Albanaca na štetu Srba i Crnogoraca broje 3.553 u periodu 1982-1989. Hronološki njihov broj opada (1982=637, 1989=313). Po vrsti, najčešći su fizički napadi i poljske štete.

Podatke o prekršajima smo samo saopštili, pošto nema nikakvih drugih izvora koji bi omogućili da ih prikazemo uporedo niti da se pokuša njihova interpretacija.

2. O krivičnom delu silovanja: Uporedna analiza za SFRJ, užu Srbiju, Kosovo i Vojvodinu

Napomena o izvorima podataka

U analizi su korišćeni podaci Saveznog zavoda za statistiku, publikacije "Punoletni učinoci krivičnih dela" (krivične prijave, optuženja i osude) za period 1979-1988. Za 1989. godinu podaci još nisu objavljeni. Za procene stanovništva korišćena je publikacija Saveznog zavoda za statistiku, "Projekcije stanovništva Jugoslavije 1970-2000".¹

Osnovni problem za analizu silovanja kao vrste kriminaliteta u kontekstu medjunacionalnih odnosa u Jugoslaviji i na Kosovu predstavlja nedostatak statističkih podataka, drugih izvora podataka i naučnih istraživanja. Naime, statistički zavodi ne daju podatke o nacionalnosti izvršioca krivičnog dela silovanja, već samo za ukupna krivična dela protiv dostojanstva ličnosti i morala. Ni za ova krivična dela, iako se silovanje ne iskazuje posebno, nema podataka o nacionalnosti izvršioca po republikama i pokrajinama. Nacionalnost žrtve se uopšte statistički ne prati.

Iz navedenih razloga, nije moguće opisati niti sistematski pratiti, naročito na duži rok i u različitim periodima, učešće "medjunacionalnih" silovanja na Kosovu, i drugim delovima Jugoslavije i Srbije. Svakako bi bilo zanimljivo uporediti učešće "medjunacionalnih" krivičnih dela silovanja na Kosovu sa učešćem takvih dela u drugim delovima Jugoslavije u kojima živi nacionalno izmešano stanovništvo.

¹ Projekcije stanovništva za svaku godinu nisu pravljene ili nam nisu bile dostupne na osnovu popisa stanovništva 1981. godine, pa su zato korišćene starije projekcije. Navedena publikacija je izdata u Beogradu 1973. godine.

Da bismo stekli makar elementarni uvid u ovu pojavu iz međunacionalne perspektive, koristili smo podatke SSUP-a² o silovanju i pokušajima silovanja (krivične prijave) kada je učinilac albanske narodnosti a oštećene pripadnice srpske i crnogorske narodnosti. Sem ovih podataka, korišćena je i evidencija, za koju nam je rečeno da potiče iz Pokrajinskog sekretarijata za pravosudje, o nacionalnosti okrivljenih i oštećenih lica za krivična dela protiv dostojanstva ličnosti i morala (više od polovine ovih dela od ukupno okrivljenih lica otpada na silovanje i pokušaj silovanja, pa se o ovom delu može samo indirektno zaključivati).³

Analizu bi trebalo dopuniti podacima za duži period, kako bi se mogle porediti stope kriminaliteta za ovo delo pre 1968. godine (period u kome ja AP Kosovo i Metohija bila pod državnim nadzorom Republike) i nakon uspostavljanja samostalnih državnih ingerencija SAP Kosova. No, posmatranje pojave u dužem vremenskom periodu otežano je promenama u praćenju kriminaliteta i izmenama krivičnog zakona. Još je važnije zainteresovati postojeće naučne institute da ovu pojavu svestrano prouče i da obrade sve raspoložive podatke, kako bi se javnost informisala na osnovu naučnih istraživanja. Time bi se izbegla upotreba tzv. "klasičnog kriminaliteta" za ostvarivanje političkih ciljeva i širenje nacionalnih predrasuda.

Okvir analize

Smatrali smo da je neobično važno za rasplitanje kosovskog čvora da se posebno analizira krivično delo silovanja zato što je ono, verovatno, najviše pominjano u sredstvima javnog informisanja, govorima državnih i političkih funkcionera i drugih javnih ličnosti. Nećemo mnogo pogrešiti ako tvrdimo da je isticanje raširenosti ovog krivičnog dela, kao načina pritiska na Srbe i

2 Reč je o materijalu koji je prezentiran Saveznom Izvršnom veću i koji su sačinili Savezni, Republički i Pokrajinski organi Kosova, pod nazivom "Izveštaj o merama organa unutrašnjih poslova na suzbijanju demonstracija i terorističkih akcija albanskih nacionalista i separatista od 24. januara do 3. februara 1990. godine".

3 Zahvaljujem prof. Dr Milovanu Markoviću, profesoru Pravnog fakulteta iz Prištine, što mi je ove podatke stavio na raspolaganje

Crnogorce da napuste Kosovo, izazvalo najviše revolta i zgražanja javnosti. Stvoren je utisak "da Albanci siluju koga dohvate - starice i decu, udate žene i devojke; siluju po kućama i na javnim mestima, na ulici, na njivi, u autobusu i u kolima hitne pomoći - jednom rečju, da siluju svakog i svuda".⁴ Utisak da je ovo krivično delo izuzetno rasprostranjeno na Kosovu, i da je tipično za Albance, potvrđuju i izjave običnih ljudi obuhvaćenih jednom anketom, u kojoj su stanovnici Kosova različitih nacionalnosti odgovarali i na pitanja o silovanju.⁵

Pored izuzetne rasprostranjenosti, u javnosti su izricane ocene da Albanci siluju *samo* pripadnice srpske i crnogorske nacionalnosti, iz čega se izvlačio zaključak o instrumentalizaciji ovog krivičnog dela u svrhu izгона Srba i Crnogoraca sa Kosova.⁶ I, konačno, široko su prihvaćene i tvrdnje da Albanci - učinioci ovog teškog krivičnog dela - "šetaju slobodno", odnosno da ne podležu gonjenju ili da im se izriču posebno blage kazne.

Imajući u vidu upravo navedene elemente javnog mnjenja, kao i uobičajeni okvir kriminoloških istraživanja, analiza je obuhvatila pokazatelje o(1) fenomenologiji ove vrste kriminaliteta (rasprostranjenost pojave, te opis o prijavljenim učiniocima krivičnog dela silovanja, optuženima i osuđenima), (2) delovanju državnih organa i (3) kaznenoj politici.

Polazeći od ovog okvira postavili smo sledeća pitanja:

- 4 Citat je preuzet iz Zbornika *Kosovo - Srbija - Jugoslavija* (Ljubljana, 1990, str. 143), a autor teksta je Gani Bobi koji je parafrazirao tekst Djordjija Vukovića "Kritika jedne politike", *Theoria*, 3-4, 1987, str. 56.
- 5 Tomić Kuzmanić, "Razgovori sa stanovnicima SAP Kosova", u *Zborniku*, navedeno, str. 247. Ispitanik srpske nacionalnosti uveren je da štampa nije naduvala rasprostranjenost silovanja srpskih odnosno crnogorskih žena i smatra da do toga dolazi i "zbog nacionalne netrpeljivosti, ali i zbog drugih ciljeva". "Ne znam zbog čega se to radi, ali sigurno postoje neki ciljevi, neki drugi interesi. Kako inače objasniti silovanje starijih žena? Normalno je za neku sredinu da postoji silovanje, ali tako često i u tolikom broju to stvarno prelazi granicu normalnosti. Kazao sam, normalno je sve (mada je to nenormalan čin), ali u jednoj određenoj granici. Ako se sve to dešava u tako velikoj količini, onda mislim da stvarno nešto leži iza toga, da postoji neki drugi razlog". (Podvlačenje moje).
- 6 Takvo gledište je na karakterističan način izneto u sledećem stavu: "Nije samo kriminal u pitanju. Kriminal je kada Albanac siluje Albanku, Hrvaticu, Francuskinju, jer je on onda seksualni manijak upravo zbog neizbitljivosti i nedoslednosti. Ali, ako on siluje *samo* Srkinje, onda to nije kriminal već nešto gore!". Ovakve ocene izrekao je prof. Dr Boško Popović, u: "Razgovori o Kosovu" *Theoria*, 1-2, 1987, str. 152. Podvlačenje moje.

1. Da li je na Kosovu silovanje učestalije nego u Jugoslaviji, užoj Srbiji i Vojvodini? Da li je ova vrsta kriminaliteta rasla ili opadala u posmatranom periodu?

2. Da li je neka od jugoslovenskih nacija prezastupljena medju osuđenim licima za krivična dela protiv dostojanstva ličnosti i morala?

3. Kolika je zastupljenost krivičnih prijava u kojima su Albanci učinioci krivičnih dela silovanja i silovanja u pokušaju na štetu pripadnika srpske odnosno crnogorske nacionalnosti, mereno prema ukupnom broju krivičnih prijava za ta krivična dela?

4. Kakav je na Kosovu odnos izmedju "medjuetničkih" krivičnih dela protiv dostojanstva ličnosti i morala, u koja spada i delo silovanja, i "unutaretničkih" tj. kada su i okrivljeni i žrtva iste nacionalnosti? U ovom kontekstu se postavlja i pitanje kakva je zastupljenost pojedinih nacionalnosti medju okrivljenima i oštećenima s obzirom na njihovo učešće u ukupnoj kosovskoj populaciji?

5. Da li se delovanje državnih organa na Kosovu razlikuje i u kom pogledu, od podnošenja krivične prijave do izricanja presude, u poredjenju sa delovanjem državnih organa u užoj Srbiji, Vojvodini i prema proseku za SFRJ? Drugim rečima da li je državna zaštita građana ujednačena ili različita, kada je reč o krivičnom delu silovanja?

6. Da li je kaznena politika prema osuđenim licima za krivično delo silovanja ujednačena ili različita, odnosno stroža ili blaža, u posmatranim društveno-političkim zajednicima?

Analiza podataka

1. Rasprostranjenost pojave merili smo uobičajenim načinom: brojem krivičnih prijava, optuženih i osuđenih za krivično delo silovanja i silovanja u pokušaju. Prema broju krivičnih prijava i osuđenih lica za silovanje i pokušaj silovanja prikazano

kao stope na 10.000 stanovnika, pokazuje se da je na Kosovu, u poredjenju sa prosekom za SFRJ, sa stopama u užoj Srbiji i Vojvodini, ova vrsta kriminaliteta najmanje izražena. Ako se pogledaju totali u tabelama 1 i 2 može se zaključiti: (a) da je na Kosovu dva i po puta manje prijava za silovanje nego u užoj Srbiji, skoro dva puta manje od jugoslovenskog proseka i znatno manje nego u Vojvodini; (b) da je na Kosovu najmanje osuđenih za ovo delo, odnosno tri puta manje nego u užoj Srbiji i ispod jugoslovenskog i vojvodjanskog proseka. Hronološki tj. od 1979. godine se pokazuju izvesne varijacije za sve posmatrane društveno-političke zajednice, s time što se pokazuje pad ove vrste kriminaliteta na svim posmatranim teritorijama.

2. Kao što je rečeno ranije, nacionalnost osuđenih se vodi samo za ukupna krivična dela iz glava republičko/pokrajinskog KZ dela protiv dostojanstva ličnosti i morala. Za krivično delo silovanja, koje spada u ova krivična dela, nacionalnost osuđenih se ne iskazuje. No, zastupljenost pripadnika pojedinih jugoslovenskih nacija u osuđenim licima za krivična dela protiv dostojanstva ličnosti i morala (tabela 3a) ne odstupa značajnije od njihove zastupljenosti u ukupnoj jugoslovenškoj populaciji. Manje je učešće u ovim krivičnim delima medju pripadnicima hrvatske i albanske nacionalnosti (Albanaca je u populaciji prema popisu stanovništva 1981. godine bilo 7,7% a njihovo učešće medju osuđenima za ova krivična dela, posmatrano za ukupni period, iznosi 6.9%); prezastupljeni su tj. ima više osuđenih lica u odnosu na populaciju medju pripadnicima muslimanske i srpske nacionalnosti.

3. S obzirom na raspoložive podatke (reč je o podacima SSUP-a) može se zaključiti da je na Kosovu u periodu 1982-1989 bilo ukupno 323 krivičnih prijava za silovanje i pokušaj silovanja; od toga broja 31 delo ili 9,6% otpada na učinioce Albance čije su žrtve pripadnice srpske odnosno crnogorske nacionalnosti. Posmatrano hronološki tj. od 1982. godine ovakvih slučajeva je svake godine bilo sve manje, a u poslednje tri godine tj. od 1987. do 1989. nije zabeležen nijedan takav slučaj.

Ako posmatramo ukupna krivična dela protiv dostojanstva ličnosti i morala, ali prema drugom izvoru, odnosno

prema podacima Pokrajinskog sekretarijata za pravosuđe⁷ za period 1981-1986, učešće prijavljenih Albanaca na štetu srpske i crnogorske nacionalnosti je veće nego samo za silovanje i pokušaje silovanja i iznosi 58 dela ili 15,5% od ukupnog broja prijavljenih za ta dela. Suprotnih slučajeva (prijavljeni Srbi, oštećene Albanke) ima 1,9%, dok najveći broj (227 ili 60,9%) otpada na situacije u kojima je prijavljen Albanac a oštećena iste nacionalnosti. Prijavljenih Srba koji su oštetili sunarodnike bilo je 38 ili 10,2% (ostali slučajevi do ukupnog broja od 373 prijavljenih lica za ta krivična dela odnose se na ostale kombinacije u koje spadaju i druge nacionalnosti na Kosovu (tabela 3b). Analiza koja sledi pokazaće u kojoj meri su različita učešća Albanaca odnosno Srba u "medjuetničkom" kriminalitetu posledica različitog učešća ovih nacionalnih grupa u populaciji.

4. Podaci prikazani na tabeli 3c, iz istog izvora i za isti period, (odnose se takodje na sva dela protiv dostojanstva ličnosti i morala) omogućavaju da se odgovori na pitanje o zastupljenosti pojedinih nacionalnih grupacija u ovoj vrsti krivičnih dela, bilo kao okrivljenih ili oštećenih. Podaci pokazuju da procenti prijavljenih za dela protiv dostojanstva ličnosti i morala približno odgovaraju njihovom učešću u stanovništvu Kosova. Tako ima 81% prijavljenih Albanaca za čitav period, što je približno njihovom učešću u stanovništvu (bilo ih je 77,7% 1981. godine, a procenjuje se da je njihovo učešće poraslo na preko 80%); prijavljenih Srba i Crnogoraca ima 13,1% i ostalih 5,9%, što takodje uglavnom odgovara njihovoj populaciji.

Medjutim, što se tiče oštećenih može se zaključiti da su pripadnice srpske i crnogorske nacionalnosti *prezastupljene* s obzirom na učešće u populaciji, odnosno oštećenih je bilo 27,1% (prema popisu iz 1981. godine bilo ih je oko 15% u populaciji Kosova). Na drugoj strani, Albanke su *podzastupljene*, jer ih ima

7 Skrećemo pažnju da se ti podaci, za koje je kao izvor imenovan Pokrajinski sekretarijat za pravosuđe, znatno razlikuju od podataka SSUP-a i zvaničnih statističkih podataka. Naime, broj prijavljenih Albanaca za dela protiv dostojanstva ličnosti i morala a na štetu pripadnika srpske i crnogorske nacionalnosti je veći prema evidenciji koju smo (posredno) dobili iz Pokrajinskog sekretarijata za pravosuđe. Tako, na primer, dok podaci SSUP-a beleže 1983. godine 7 takvih dela protiv dostojanstva ličnosti i morala, Pokrajinski sekretarijat beleži 12; za 1986. prvi izvor navodi 6 slučajeva drugi izvor tj. Pokrajinski organ 13 slučajeva itd. Budući da nemamo načina da utvrdimo tačnost pojedinih izvora, sve podatke zvaničnih organa tretiraćemo ravnopravno.

64,1% oštećenih, a to je znatno niže nego što je njihovo učešće u populaciji. Srпкиnje odnosno Crnogorke u 57,4% slučajeva oštećuju Albanci, Srbi u 37,6% a "ostali" u 5% slučajeva. Albanke su u 95% oštećene od strane Albanaca, a svega u 5% slučajeva od svih ostalih nacionalnosti.

Nalaz o neravnomernoj zastupljenosti oštećenih se mora posebno analizirati, kako bismo makar hipotetički izdvojili činioce koji proizvode utvrđene razlike.

Prvo, pripadnice srpske odnosno crnogorske nacionalnosti su prezastupljene među žrtvama ove vrste kriminaliteta (naravno, s obzirom na zastupljenost u populaciji a ne u apsolutnom broju) zato što se njihov opšti društveni položaj karakteriše višim stepenom socijalne emancipacije nego položaj Albanci i ostalih nacionalnosti na Kosovu. One su socijalno aktivnije, češće žive u gradovima i pokretljivije su u prostoru. Na drugoj strani, Albanke su visoko kontrolisana grupa, u velikom broju su zatvorene u kuću, manje se obrazuju, redje su zaposlene⁸, pa samim tim imaju manji broj "spoljnih" komunikacija, što potvrđuje i činjenica da njih u 95% slučajeva oštećuju pripadnici iste nacionalnosti. One su zaštićenije i kao deo plemena koje praktikuje osvetu tj. kažnjavanje zločinca i bez intervencije državnih organa. Drugim rečima, kriminologija je utvrdila da što jedna grupa ima šire socijalne komunikacije, to je veća verovatnoća da će biti izložena ovakvim krivičnim delima.

Drugo, "tamna brojka", ili broj neprijavljenih a faktički izvršenih krivičnih dela, posebno je visoka za krivično delo silovanja zbog stigme koja se pripisuje žrtvi. Opšte je poznato da sklonost ka neprijavljivanju dela stoji u visokoj korelaciji sa društvenim položajem žrtve, pa one koje su manje vezane za tradicionalni život, koje su samostalnije i obrazovanije, češće će prijaviti delo nego u obrnutim situacijama. "Tamna brojka" ove

⁸ Na Kosovu je zaposleno svega 9,55% ženskog radno sposobnog stanovništva, dok prosek za SFRJ iznosi 32,71%. Nacionalna struktura zaposlenih žena na Kosovu izgleda ovako: zaposlena je svaka 26 Albanka, svaka 28 Muslimanka, svaka 6,8 Turkinja, svaka 6,6 Srпкиnja i svaka 5 Crnogorka. Albanke su preko 90% slučajeva izdržavana lica, Videti: Binak Maxharraj, "Potreba za populacijskom politikom na Kosovu", *Pogledi*, br.2, 1988, str. 422.

vrste kriminaliteta nije ista za ove dve nacionalne grupe, veća je kod Albankei.

Treće, politička situacija na Kosovu, odnosno velika nacionalna zaoštrenost, stvorila je model interpretacije, kanonizovan masovnim medijima, po kome svaka, makar i potencijalna, nasilna komunikacija izmedju Albanca i Srpkinje poprima poseban politički značaj koji vrši dodatni pritisak na pripadnice srpske, odnosno crnogorske nacionalnosti, da to prijave. I četvrto, takva politička situacija stvara hiper senzibilnost, odnosno maksimalno redukovanu toleranciju na svaki potencijalno seksualni kontakt izmedju Albanca i Srpkinje, pa se događaj koji objektivno može predstavljati nepristojno ponašanje, ili pokušaj nekog drugog krivičnog dela, prijavljuje kao pokušaj silovanja ili neko drugo delo iz glave KZ o ugrožavanju dostojanstva ličnosti i morala. Pod uticajem ovakvih međunacionalnih odnosa, proizvodi se tzv. "bela brojka kriminaliteta".

Još jedan važan činilac u stvaranju "bele brojke kriminaliteta" ne možemo ovom prilikom, bez dodatnih istraživanja, ni hipotetički da interpretiramo. Reč je o delovanju državnih organa odnosno *interpretaciji* prijavljenog događaja, od čega zavisi da li će se on registrovati kao krivična prijava ili ne. Mi smo mogli statistički pratiti rad državnih organa samo od podnošenja krivične prijave do optužbe i osude, dok njihovo delovanje na prihvatanju, odnosno odbacivanju prijave, nismo mogli pratiti.

No, i pored objašnjenja koje nam nudi nauka u pogledu prezastupljenosti žrtava jedne, u ovom slučaju, srpske nacionalnosti, još uvek bi se moglo tvrditi da je do toga došlo usled "namernih", nacionalistički motivisanih krivičnih dela protiv dostojanstva ličnosti i morala. Da bi smo ovo ispitali, potrebno je podrobno analizirati distribucije unutaretničkog i medjuetničkog kriminaliteta na tabeli 3c. Već na prvi pogled se pokazuje da su daleko brojnija unutaretnička krivična dela ove vrste nego medjuetnička, što se moglo i očekivati s obzirom da se gotovo sve komunikacije odvijaju u okviru iste nacionalne grupe. Naime, 75,2% prijavljenih Albanaca oštetili su Albanke, 77,6% okrivljenih Srba odnosno Crnogoraca oštetili su svoje sunarodnice, a 54,6%

ostalnih nacionalnosti činilo je ova krivična dela na štetu "ostalnih nacionalnosti". Što se tiče međuetničkog kriminaliteta ove vrste, on se ne razlikuje bitnije za Albance i Srbe (24,8% prema 22,4%), ukoliko se posmatra relativno tj. prema ukupnom broju ovih grupacija medju prijavljenima za posmatrana krivična dela (desne kolone u tabeli 3c).

Merenje međuetničkog odnosno unutaretničkog kriminaliteta može se analizirati i uz pomoć preciznijeg statističkog pokazatelja koji pokazuje odnos izmedju *opažene (dobijene) frekvencije* i *očekivane (teorijske) frekvencije*, tj. one koja bi bila dobijena ukoliko etnički faktor uopšte ne bi delovao.⁹ Reč je o takozvanoj nultoj hipotezi, pa u skladu s njom, sve *razlike* izmedju opažene i očekivane frekvencije koje su ispod ili iznad 0 govore o podzastupljenosti odnosno prezastupljenosti pojedinih nacionalnih kombinacija okrivljenih i oštećenih za posmatranu vrstu kriminaliteta. Na donjoj tabeli 3d. prikazali smo te razlike.

Tabela 3d. Indeksi asocijacije izmedju okrivljenih i oštećenih prema nacionalnosti

Oštećene	Okrivljeni			
	Albanci	Srbi	Ostali	Ukupno N
Albanke	33.5	-24.4	-9.1	239
Srpkinje	-22.8	25.3	-0.9	101
Ostale	-10.7	-0.3	10.1	33
Ukupno N =	302	49	22	373

Iz gornjih podataka se jasno vidi da je prezastupljen unutaretnički kriminalitet i to važi za sve etničke grupe, s time što su za 33.5 poena češće kombinacije Albanac-Albanke a za 25.3 poena je češće kombinacije Srbin-Srpkinja nego što bi to trebalo

⁹ Dobijene tj. opažene frekvencije predstavljaju apsolutni brojevi u sredini tabele 3c. Očekivana frekvencija se dobija tako što se za svaku kućicu izračunava "teorijski broj" krivičnih dela izmedju pojedinih nacionalnosti i tako što se suma reda množi sa sumom kolone i deli sa ukupnim zbirom, tj. u našem slučaju sa 373. Kada se od opažene oduzme očekivana frekvencija dobija se razlika koja predstavlja podzastupljenost odnosno prezastupljenost međuetničkog odnosno unutaretničkog kriminaliteta.

da bude da etnički faktor nije delovao. S druge strane, zapaža se da etnički činilac deluje tako da inhibira kriminalitet ove vrste između različitih nacionalnosti, pa su *svi međuetnički indeksi negativni*, tj. znatno ispod nule. Tako, na primer, teorijska frekvencija za kombinaciju - "okrivljen Albanac oštećena Srkinja, odnosno Crnogorka" iznosi 81,8 dok je realna tj. opažena frekvencija svega 58. Iz toga proizilazi razlika od - 22,8 koja nam govori da etnički faktor *deluje u suprotnom pravcu na ovu vrstu kriminaliteta nego što se to prikazuje u javnosti i političkoj propagandi*. Naime, pretpostavka o nekoj drugoj tj. političkoj motivaciji za krivična dela protiv dostojanstva ličnosti i morala na štetu Srkinja odnosno Crnogorki od strane Albanaca na Kosovu nije se potvrdila i stoga mora biti odbačena.

5. Rad državnih organa u pogledu progona za krivično delo silovanja je sličan za sve posmatrane društveno-političke zajednice (vidi tabele 4 i 5), s time što se mogu izdvojiti dve karakteristične tendencije: prvo, na Kosovu je najveća verovatnoća da će ishod krivične prijave za delo silovanja i silovanja u pokušaju rezultirati u optuženju (81% prema 62% za SFRJ, 49% u tzv. užoj Srbiji i 71% u Vojvodini) i, drugo, procenat osuđenih u odnosu na optužene je niži na Kosovu u odnosu na SFRJ i tzv. užu Srbiju - 67% prema 71% odnosno 76%, dok je taj procenat najniži u Vojvodini, tj. svega 62%.

6. S obzirom na kaznenu politiku tj. strogost kažnjavanja osuđenih za krivično delo silovanja (vidi tabelu 6), pokazalo se da je kaznena politika prilično ujednačena, s time što je kazna zatvora izvesnija u tzv. užoj Srbiji i na Kosovu (94% i 91%). Verovatnoća izricanja kazni preko godinu dana zatvora je gotovo potpuno ista za posmatrani period u celini (62% za SFRJ, tzv. užu Srbiju i Kosovo), dok je blaže kažnjavanje karakteristično za Vojvodinu. Visoke kazne preko 3 godine zatvora najčešće se izriču na Kosovu (29%), zatim u tzv. užoj Srbiji (23% što je i najbliže jugoslovenskom proseku od 22%), a najredje se izriču u Vojvodini - 17%.

Zaključak

Na osnovu analiziranih podataka može se zaključiti da je netačna predstava o Kosovu, stvarana u javnosti poslednjih godina, kao području na kome su posebno izražena krivična dela silovanja. Netačno je da Albanci siluju samo ili većinom pripadnice srpske nacionalnosti, iz čega se izvodio zaključak o "nacionalističkim" silovanjima u cilju izгона Srba i Crnogoraca sa Kosova. Pokazalo se, naime, da su značajno prezastupljena unutaretnička silovanja i druga dela protiv dostojanstva ličnosti i morala, a da su takva medjuetnička dela izrazito podzastupljena. Kao što smo pokazali rad državnih organa i kaznena politika prema ovom krivičnom delu na Kosovu ne odstupa od proseka za SFRJ, niti drugih delova Srbije.

No, u poremećenim medjunacionalnim odnosima kakvi su na Kosovu, svaki slučaj iz domena "klasičnog kriminaliteta" (u koji spada i silovanje) dobija poseban smisao. Ali, stvaranje i propagiranje tog "posebnog smisla" ima uticaja na još veće zahladjivanje medjunacionalnih odnosa, pa indirektno i na iseljavanje. Ako se svaki "medjuetnički" zločin tretira kao *politički čin* i izraz nacionalne mržnje, i ako dobije ogroman publicitet, dovoljan je i jedan takav slučaj da zaplaši čitavo stanovništvo koje živi na Kosovu. Zato je ispravno zaključiti da su "pritisci" proizvod konfliktne komunikacije i deo borbe sukobljenih etničkih grupa za ostvarivanje dominacije nad teritorijom Kosova, a ne ponašanje samo jedne grupe. Izražena tendencija da se klasični kriminalitet doživljava, pa i tretira, kao *politički*, samo po sebi predstavlja "patološku" pojavu koja potvrđuje tezu Nezavisne komisije o dugotrajnim odnosima isključivosti i dominacije na Kosovu.

Tabela 1. Broj krivičnih prijavi za krivično delo silovanja u pokušaju na 10.000 stanovnika muškog pola između 20 i 69 godina

Godina	SFRJ		Kosovo		Uža Srbija		Vojvodina	
	broj	stopa	broj	stopa	broj	stopa	broj	stopa
1979	1.372	2.07	39	1.09	487	2.74	108	1.67
1980	1.424	2.12	38	1.03	523	2.93	97	1.49
1981	1.337	1.97	34	0.89	546	3.04	77	1.18
1982	1.322	2.11	52	1.32	570	3.16	83	1.27
1983	1.367	1.96	31	0.76	520	2.87	86	1.31
1984	1.168	1.66	64	1.52	373	2.04	113	1.72
1985	1.201	1.68	39	0.89	482	2.63	70	1.06
1986	1.043	1.44	65	1.44	342	1.84	87	1.31
1987	0.939	1.28	34	0.73	290	1.55	82	1.22
1988	1.001	1.34	38	0.78	323	1.54	75	1.11
	12.174	1.63	434	0.96	4.456	2.43	878	1.33

NAPOMENE: 1) procene stanovništva prema: Savezni zavod za statistiku, "Projekcije stanovništva Jugoslavije 1970-2000", Beograd 1973, varijanta srednjeg fertiliteta

2) krivične prijave i osuđeni prema godišnjim izveštajima o kriminalitetu punoletnih lica Saveznog zavoda za Statistiku

Tabela 2. Broj osuđenih za krivično delo silovanja i silovanja u pokušaju na 10.000 stanovnika muškog pola između 20 i 69 godina

Godina	SFRJ		Kosovo		Uža Srbija		Vojvodina	
	broj	stopa	broj	stopa	broj	stopa	broj	stopa
1979	547	0.83	20	0.56	181	1.01	50	0.77
1980	483	0.72	19	0.51	148	0.83	46	0.71
1981	528	0.78	21	0.55	151	0.84	49	0.75
1982	464	0.74	11	0.28	150	0.83	36	0.55
1983	483	0.70	17	0.42	176	0.97	55	0.84
1984	487	0.69	29	0.67	161	0.88	55	0.84
1985	481	0.67	15	0.34	190	1.01	36	0.54
1986	448	0.62	23	0.51	124	0.67	50	0.75
1987	406	0.55	32	0.68	111	0.59	44	0.65
1988	423	0.57	23	0.47	131	0.70	38	0.56
Ukupno	4.750	0.69	210	0.50	1.523	0.83	459	0.67

NAPOMENE: 1) procene stanovništva prema: Savezni zavod za statistiku, "Projekcija stanovništva Jugoslavije 1970-2000", Beograd 1973, varijanta srednjeg fertiliteta

2) krivične prijave i osuđeni prema godišnjim izveštajima o kriminalitetu punoletnih lica Saveznog zavoda za Statistiku

Tabela 3. Osudjeni za krivična dela protiv dostojanstva ličnosti i morala prema nacionalnosti, SFRJ, 1979-1988

Godina	ukupno nacionalno se izjasnili	Hrvati	Makedonci	Muslimani	Slovenci	Srbi	Albanci	Drugi
1979	919	184	57	75	65	404	59	75
%:	100.00	20.2	6.2	8.1	7.0	44.0	6.4	8.1
1980	917	137	72	95	68	401	63	81
	100.00	14.9	7.7	9.8	7.4	41.2	6.5	8.8
1981	896	155	65	84	63	372	61	96
	100.00	17.3	7.2	9.4	7.0	41.5	6.8	10.7
1982	856	149	60	106	49	350	53	89
	100.00	17.4	7.0	12.4	8.8	40.9	6.2	10.3
1983	878	113	57	90	89	379	54	96
	100.00	12.9	6.4	10.1	10.1	43.2	6.2	10.9

1984	873 100.00	142 16.3	73 8.4	78 8.9	48 6.0	370 42.2	66 7.7	96 10.9
1985	869 100.00	130 15.0	64 7.4	93 10.7	63 7.2	363 41.8	43 4.9	113 13.0
1986	826 100.00	106 12.8	54 6.5	96 11.6	100 12.1	298 36.1	76 9.2	96 11.6
1987	805 100.00	137 17.0	52 6.6	84 10.4	66 8.2	298 37.0	68 8.4	100 12.4
1988	815 100.00	113 13.9	84 10.3	82 10.1	66 8.1	314 38.5	55 6.7	101 12.4
ukupno	8.654	1.366	638	883	677	3.549	598	943
%	100.00	15.7	7.3	10.2	7.8	41.0	6.9	10.9
učešće u stanovništvu 1981		19.8	6.0	8.9	7.8	36.3	7.7	

Tabela 3a. Krivične prijave za silovanje i silovanje u pokušaju na Kosovu prema nacionalnosti učinioca i žrtve

Godina	ukupan broj krivičnih prijava prema podacima Saveznog zavoda za statistiku	broj krivičnih prijava protiv učinilaca Albanaca kada je žrtva Srпкиnja ili Crnogorka, prema podacima SSUP 1990.
1982	52	9 (17.3%)
1983	31	5 (16.1%)
1984	64	7 (10.9%)
1985	39	5 (12.8%)
1986	65	5 (7.7%)
1987	34	0 -
1988	38	0 -
1989	?	0 -
ukupno	323	31 (9.6%)

Tabela 3b. Krivične prijave za dela protiv dostojanstva ličnosti i morala prema nacionalnosti izvršioca i oštećenog (Kosovo, 1981-1986) - podaci Pokrajinskog sekretarijata za pravosuđe

Godina		oštećen - Srbin Okrivljeni - Albanac	oštećen - Albanac Okrivljeni - Srbin	oštećen Albanac okrivljeni - Albanac	oštećen Srbin okrivljeni - Srbin	Ostale kombinacije	Ukupno
1981	N =	8	1	31	2	6	48
	% =	16,7	2,1	64,6	4,2	12,5	100
1982	N =	11	-	39	10	9	69
	% =	15,9	-	56,5	14,5	13,0	100
1983	N =	12	2	45	8	7	74
	% =	16,2	2,7	60,8	10,8	9,4	100
1984	N =	7	-	54	7	7	76
	% =	9,2	-	71,1	9,2	10,5	100
1985	N =	7	2	33	5	5	52
	% =	13,5	3,8	63,5	9,6	9,6	100
1986	N =	13	2	25	6	8	54
	% =	24,1	3,7	46,3	11,1	14,8	100
UKUPNO	N =	58	7	227	38	43	373
	% =	15,5	1,9	60,9	10,2	11,5	100

Tabela 3c. Prijavljena i oštećena lica za krivična dela protiv dostojanstva ličnosti i morala (Kosovo, 1981-1986) - podaci Pokrajinskog sekretarijata za pravosuđe

oštećene		okrivljeni			
		Albanci	Srbi	Ostali	Ukupno
Albanke	% =	75,2	14,3	22,7	%
	N =	227	7	5	239 (64,1)
	% =	95,0	2,9	2,1	100%
Srпкиnje	% =	19,2	77,6	22,7	
	N =	58	38	5	101 (27,1)
	% =	57,4	37,6	5,0	100%
Ostale	% =	5,6	8,1	54,6	
	N =	17	4	12	33 (8,8)
	% =	51,5	12,1	36,4	100%
Ukupno	% =	100	100	100	
	N =	302	49	22	373 (100)
	% =	81,0	13,1	5,9	(100%)

Tabela 4. Krivične prijave za silovanje u pokušaju prema ishodu

Godina	SFRJ			Kosovo			Uža Srbija			Vojvodina		
	broj prijava	broj i optuženja	%	broj prijava	broj i optuženja	%	broj prijava	broj i optuženja	%	broj prijava	broj i optuženja	%
1979	1.372	715	55%	39	*		487	*		108	*	
1980	1.424	150	56	38	*		523	*		97	*	
1981	1.337	692	55	34	*		546	*		77	*	
1982	1.322	697	58	52	37	74%	570	248	49	83	56	75%
1983	1.367	768	60	31	26	90	520	239	51	86	67	80
1984	1.168	674	61	64	52	83	373	170	50	113	64	59
1985	1.201	688	61	39	28	74	482	219	50	70	51	74
1986	1.043	602	61	65	61	95	342	143	46	87	55	66
1987	0.939	560	62	34	28	82	290	141	52	82	57	72
1988	1.001	587	62	38	23	62	323	141	47	75	61	84
Ukupno	8.041	4.576	61	323	255	81	2.900	1.301	49	596	411	71

NAPOMENA: Procenat optuženja (podignutih optužnica ili optužnih predloga) računat je u odnosu na broj poznatih prijavljenih lica. Broj u prvoj koloni obuhvata i prijave protiv nepoznatih učinilaca.

* = nedostaju podaci

Tabela 5. Optuženi za silovanje i silovanje u pokušaju prema ishodu postupka

Godina	SFRJ		Kosovo		Uža Srbija		Vojvodina	
	broj optuženih	procenat osuđenih	broj optuženih	procenat osuđenih	broj optuženih	procenat osuđenih	broj optuženih	procenat osuđenih
1979	757	73	46	44	213	85	83	60
1980	677	71	33	58	175	85	74	62
1981	761	69	33	64	266	57	80	61
1982	634	73	25	44	190	79	61	59
1983	649	74	21	81	218	81	73	79
1984	660	74	38	76	202	80	83	66
1985	677	71	31	48	246	77	62	58
1986	632	71	30	77	176	71	77	65
1987	598	64	49	65	147	76	71	62
1988	613	69	39	59	162	81	72	52
Ukupno	6.658	71	345	67	2.001	76	736	62

Tabela 6. Kazne za silovanje i pokušaj silovanja

	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	Zbir
SFRJ								
ukupno osuđenih	464	483	487	481	448	406	423	3.192
% kažnjenih zatvorom	88	90	92	87	87	78	88	88
% preko 12 meseci	62	61	63	60	66	58	61	62
% preko 3 godine	19	21	24	23	26	24	20	22
KOSOVO								
ukupno osuđenih	11	17	29	15	23	32	23	150
% kažnjenih zatvorom	82	88	93	87	96	94	87	91
% preko 12 meseci	56	73	70	69	59	73	70	62
% preko 3 godine	11	20	33	31	32	47	30	29
UŽA SRBIJA								
ukupno osuđenih	150	176	161	190	124	111	131	1.043
% kažnjenih zatvorom	91	94	96	95	93	91	97	94
% preko 12 meseci	61	59	64	60	67	62	61	62
% preko 3 godine	17	21	36	19	26	22	18	23
VOJVODINA								
ukupno osuđenih	36	55	55	36	50	44	38	314
% kažnjenih zatvorom	92	86	68	94	88	82	90	88
% preko 12 meseci	52	34	43	50	75	53	71	53
% preko 3 godine	22	9	15	15	30	14	18	17

III KRIVIČNO PRAVNA REPRESIJA POLITIČKI MOTIVISANIH NENASILNIH PONAŠANJA NA KOSOVU STATISTIČKI POKAZATELJI: 1979 - 1988.

1. Uvod

Pod krivičnopравnom represijom politički motivisanih nenasilnih ponašanja podrazumevamo krivične postupke koji se vode za neko od sledećih krivičnih dela:

(1) Neprijateljska propaganda (čl. 133. KZ SFRJ)

Ovo delo se vrši "napisom, letkom, crtežom, govorom ili na drugi način", a sastoji se u: a) "pozivanju ili podsticanju" na protivustavnu promenu društvenog uređenja, razbijanje bratstva i jedinstva, svrgavanje samoupravnih ili državnih organa ili otpor prema njihovim važnijim odlukama; ili b) zlonamernom i neistinitom prikazivanju društveno-političkih prilika u zemlji" (st. 1). Posebni oblici ovoga dela su "upućivanje ili prebacivanje agitatora ili propagandnog materijala na teritoriju SFRJ" (st. 3) i "izradjivanja, umnožavanja ili držanja neprijateljskog propagandnog materijala namenjenog rasturanju" (st. 4).

S obzirom da vršenje nasilja ili pozivanja na nasilje nisu elemenat bića ovog krivičnog dela i s obzirom da se ono sastoji u izražavanju političkog stava i uverenja, a posebno s obzirom na to kakve su se sve izjave u sudskoj praksi tretirale kao "neprijateljska propaganda". Komisija polazi od pretpostavke da svaki krivični

postupak koji se vodi za ovo delo predstavlja *eo ipso* ograničenje slobode misli i/ili izražavanja i/ili političkog uverenja.

(2) Izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje, razdora ili netrpeljivosti (čl. 134. KZ SFRJ)

Delo se sastoji u "izazivanju ili raspaljivanju mržnje ili razdora" putem propagande ili na drugi način (st. 1) ili u "izazivanju... netrpeljivosti" putem "vredjanja građana ili na drugi način" (st. 2).

S obzirom da vršenje nasilja ili pozivanje na nasilje nisu element bića ovog krivičnog dela i, posebno, s obzirom na svoja saznanja o sudskoj praksi u ovoj oblasti, Komisija polazi od pretpostavke da svaki krivični postupak za ovo delo predstavlja *eo ipso* ograničenje slobode misli, izražavanja i/ili političkog uverenja.

(3) Povreda ugleda SFRJ, SR i SAP (čl. 157 KZ SFRJ i odgovarajuće odredbe republičkih i pokrajinskih krivičnih zakona)

Delo se sastoji u "izlaganju poruzi" države, njenih simbola, najviših organa, njihovih predstavnika, oružanih snaga ili vrhovnog komandanta. Pod "državom" se podrazumevaju SFRJ i, u republičko/pokrajinskim zakonima, republike odnosno pokrajine.

Delo se ne vrši nasiljem niti sadrži poziv na vršenje nasilja. Komisiji je poznato da se u sudskoj praksi pod pojam "vrhovnog komandanta oružanih snaga" podvodi i *bivši* komandant, pok. Josip Broz.

Komisija polazi od pretpostavke da svaki krivični postupak koji se vodi za ovo delo predstavlja ograničavanje slobode misli, izražavanja i/ili političkog uverenja.

Komisija, dakle, polazi od pretpostavke da broj krivičnih postupaka koji se vode za dela opisana gore pod (1)-(3) predstavlja pokazatelj krivično-pravne represije slobode misli, izražavanja i/ili političkog uverenja.

(4) Udruživanje radi neprijateljske delatnosti (čl. 136. KZ SFRJ)

Delo se sastoji u stvaranju "zavere, bande, grupe ili drugog udruženja lica" radi vršenja krivičnih dela iz čl. 114-123, 125- 127 ili 131-132 KZ SFRJ.

Stvaranje udruženja samo po sebi ne podrazumeva nasilje ili pozivanje na nasilje. Neka dela radi kojih se udruženje stvara nemaju nasilje niti pozivanje na nasilje kao elemenat biča krivičnog dela (čl. 114-115, 117-120, 131).

Komisija raspolaže saznanjima da se u sudskoj praksi ovo krivično delo najčešće javlja kao stvaranje udruženja radi vršenja krivičnog dela iz čl. 114 KZ SFRJ, koje kao elemenat biča krivičnog dela nema nasilje niti pozivanje na nasilje.

Zato Komisija polazi od pretpostavke da velika većina postupaka koji se vode za krivično delo iz čl. 136. KZ SFRJ predstavlja ograničavanje slobode udruživanja građana.

Komisija, dakle, polazi od pretpostavke da broj krivičnih postupaka koji se vode za delo opisano gore pod (4), predstavlja pokazatelj krivično-pravne represije slobode udruživanja.

(5) Kontrarevolucionarno ugrožavanje društvenog uređenja (čl. 114. KZ SFRJ)

Ovo krivično delo kao elemenat bića nema vršenje nasilja niti pozivanje na nasilje.

Komisiji je poznato da se u sudskoj praksi pod ovo krivično delo podvode najrazličitija nenasilna ponašanja, od izdavanja menica bez pokrića do okupljanja radi predavanja i diskusija.

Zato Komisija polazi od pretpostavke da velika većina postupaka koji se vode za ovo krivično delo predstavlja ograničavanje slobode misli, izražavanja i/ili političkog uverenja.

2. Istraživanje krivičnopravne represije politički motivisanih nenasilnih ponašanja na Kosovu od 1979. do 1988. godine.

(1) Cilj istraživanja

Cilj istraživanja je da se dodje do kvantitativnih podataka o obimu i vrstama krivičnopravne represije politički motivisanih nenasilnih ponašanja na Kosovu u posmatranom periodu. Dalji cilj je da se ovi podaci prikažu i analiziraju hronološki i komparativno u odnosu na stanje u drugim delovima zemlje i u Jugoslaviji uopšte.

(2) Operacionalizacija predmeta istraživanja

Sa razloga opisanih gore pod 1., predmet istraživanja je operacionalizovan kao:

broj krivičnih postupaka koji se vode za sledeća krivična dela:

čl. 114, 133, 134, 136 i 157 KZ SFRJ

čl. 85 KZ BiH; 90-91 KZ M; 112-113 KZ SI;

98-99 KZ SR; 80 KZ H; 89-90 KZ CG; 64-65 KZ V;

70-71 KZ K (*status iuris* na početku posmatranog perioda)

Broj krivičnih postupaka meren je u fazama:

krivične prijave

optužnice/optužnog predloga

presude.

(3) Izvori podataka

Korišćeni su podaci o kriminalitetu punoletnih lica iz godišnjih publikacija Saveznog zavoda za statistiku.

Za obračunavanje stopa korišćene su projekcije stanovništva Saveznog zavoda za statistiku: "Projekcije stanovništva Jugoslavije 1970-2000", Beograd 1973, varijanta srednjeg fertiliteta.

3. Rezultati istraživanja

Rezultati istraživanja prikazani su na tabelama 1-7 u prilogu.

Analiza rezultata istraživanja pokazuje sledeće:

(1) Stope političkog kriminaliteta

Kao grub opšti pokazatelj učestalosti krivičnih gonjenja za političke delikte uzet je ukupan broj postupaka za sva krivična dela iz Glave XV KZ SFRJ. Ovo je učinjeno zato što tri dela posebno obuhvaćena istraživanjem (čl. 133, 134 i 136) čine oko 90% svih krivičnih dela iz Glave XV, a raspoloživi podaci za Glavu XV su detaljniji i obuhvatniji nego podaci za pojedina krivična dela iz te Glave.

Podaci za Kosovo poredjeni su s odgovarajućim podacima za: SFRJ, SR Srbiju van teritorija SAP i SR Hrvatsku.

Stopa krivičnih progona za dela iz Glave XV KZ SFRJ na Kosovu, računata na 10.000 stanovnika starijih od 19 godina, kreće se od 1,26 (za osudjena lica) do 1,56 (za krivične prijave), i nekih osam puta je veća od odgovarajućih stopa za SFRJ a dvadeset puta veća od onih za užu Srbiju.

Za krivično delo neprijateljske propagande, stope na Kosovu kreću se oko 0,50 (prijave 0,43; optuženja 0,51; osude 0,47). One su otprilike devet puta veće od jugoslovenskog proseka, a preko trideset puta veće od stopa u užoj Srbiji (up. tabele 1a, 2a i 3a).

Kod nekih krivičnih dela, a naročito dela iz čl. 134 KZ SFRJ, kosovske stope su mnogostruko veće nego u dva gore navedena slučaja.

(2) Vremenska dinamika

Do 1981. godine (zaključno), učestalost krivičnog gonjenja za političke delikte na Kosovu bila je oko ili ispod jugoslovenskog proseka.

Od 1982. godine, međutim, broj krivičnih postupaka na Kosovu naglo raste i ostaje mnogostruko veći od jugoslovenskog proseka sve do 1988. godine.

Primeru radi: stopa osuđenih za dela iz Glave XV KZ na Kosovu 1982. godine iznosi 3,448, u Jugoslaviji 0,282, a u užoj Srbiji 0,057; dakle, te godine stopa osuđenih na Kosovu bila je 12 puta viša od jugoslovenske i 60 puta viša od one u Srbiji.

Isto kretanje pojave u vremenu zapaža se kod svih posmatranih dela pojedinačno.

Do 1982. godine, daleko najveći procenat političkog kriminaliteta otpadao je na Hrvatsku, naročito kada je reč o delima iz čl. 133, 134 i 157.

Od 1982. godine, mesto Hrvatske u krivičnim statistikama preuzima Kosovo.

Uopšte uzev, krivičnopravna represija političkih delikata dostiže vrhunac 1984. godine, a od 1985. godine počinje da se javlja blag silazni trend. Ovaj trend je uočljiv i na Kosovu, iako u još blažoj formi.

(3) Efikasnost krivičnih postupaka

(a) Od krivične prijave do optužnog akta

Od svih krivičnih prijava podnetih u Jugoslaviji za dela iz Glave XV KZ od 1979. do 1988. godine, do podizanja optužnice/optužnog predloga došlo je u 59% slučajeva. Još precizniji pokazatelj se dobija kada se broj optuženja izrazi kao procenat od ukupnog broja prijava podnetih protiv *poznatih* učinilaca: taj procenat iznosi 69 (up. tabelu 4).

Verovatnoća da će protiv prijavljenog lica biti podignut optužni akt, izražena gore opisanim procentom, znatno se razlikuje u raznim delovima zemlje. Dok je jugoslovenski prosek 69%, na Kosovu ova verovatnoća iznosi 91%, a u užoj Srbiji i Hrvatskoj 56%.

Slične razlike se javljaju i kod posmatranih dela pojedinačno:

za neprijateljsku propagandu, verovatnoća da će prijavljeno lice biti i optuženo iznosi: 79% (SFRJ), 94% (Kosovo), 68% (Hrvatska) i 61% (uža Srbija).

(b) Od pravnosnažnog optužnog akta do presude

Verovatnoća da će optuženi za krivično delo iz Glave XV biti proglašen krivim i kažnjen iznosi: za SFRJ - 85%, za Kosovo 92%, za užu Srbiju 73% a za Hrvatsku - 81%.

Ista verovatnoća izračunata samo za verbalne delikte (čl. 133, 134 i 157) iznosi: za SFRJ - 86%, za Kosovo - 88%, za užu Srbiju - 79% i za Hrvatsku - 80% (up. tabelu 5a).

Za neprijateljsko udruživanje (čl. 136), ova verovatnoća je daleko najveća i kreće se preko 90% u svim posmatranim jurisdikcijama. Na Kosovu je ona (95%) ispod jugoslovenskog proseka (97%), ali treba imati na umu da na Kosovo otpada 86% svih osuda za ovo krivično delo.

(4) Strogost kažnjavanja

(a) Procenat zatvorskih kazni

Od ukupnog broja osuđenih za krivična dela iz Glave XV KZ SFRJ u periodu 1982-1988. godine, njih 92% je kažnjeno zatvorom.

Ovaj procenat se kreće od 77 (Hrvatska) i 83 (uža Srbija) do 97 na Kosovu.

Kada se posmatraju samo verbalni delikti u užem smislu (čl. 133, 134 i 157), procenat zatvorskih od ukupnog broja kazni je manji: Jugoslovenski prosek je 84%, hrvatski 71%, u užoj Srbiji 81%, a na Kosovu 93%.

Za krivično delo neprijateljskog udruživanja (čl. 136), svi osuđeni se kažnjavaju zatvorom (up. tabela 6).

(b) Dužina zatvorskih kazni

Od ukupnog broja zatvorskih kazni za dela iz Glave XV u periodu 1982-1988, 67% su kazne duže od 12 meseci. Na Kosovu je ovaj procenat veći (77%), a u užoj Srbiji (33%) i Hrvatskoj (35%) manji. (up. tabelu 6)

(5) Učešće Kosova u ukupnom broju osuđenih i kažnjenih

Preko jedne polovine svih osuđenih za političke delikte u Jugoslaviji otpada na Kosovo.

Po delima i grupama dela, proporcionalno učešće Kosova je sledeće:

Za dela iz Glave XV:

- 58% svih osuđenih u Jugoslaviji otpada na Kosovo
- 61% svih osuđenih na kaznu zatvora otpada na Kosovo
- 70% svih osuđenih na kaznu zatvora preko 12 meseci otpada na Kosovo.

Za delo neprijateljske propagande (čl. 133) na Kosovu otpada:

- 58% svih osuđenih
- 60% svih osuđenih na kaznu zatvora
- 62% svih osuđenih na kaznu zatvora preko 12 meseci.

Za delo neprijateljskog udruživanja (čl. 136) na Kosovo otpada:

- 82% svih osuđenih
- 82% svih osuđenih na kaznu zatvora
- 81% svih osuđenih na kaznu zatvora preko 12 meseci.

Tabela 1. Broj krivičnih prijava za krivična dela iz Glave XV KZ SFRJ na 10.000 stanovnika starijih od 19 godina

Godina	(N)	SFRJ	Kosovo	Uža Srbija	Hrvatska
1979	315	0.21	0.21	0.11	0.47
1980	442	0.29	0.20	0.12	0.81
1981	581	0.38	3.34	0.13	0.40
1982	653	0.42	2.10	0.16	0.82
1983	524	0.33	1.88	0.17	0.49
1984	478	0.30	2.78	0.14	0.30
1985	359	0.22	0.89	0.14	0.39
1986	371	0.23	2.10	0.10	0.22
1987	295	0.18	1.09	0.10	0.20
1988	332	0.20	1.01	0.08	0.40
prosečna stopa 1979-1988 =		0.246	1.56	0.125	0.450

Tabela 2. Broj optuženja za krivična dela iz Glave XV KZ SFRJ na 10.000 stanovnika starijih od 19 godina

Godina	(N)	SFRJ	Kosovo	Uža Srbija	Hrvatska
1979	166	0.112	0.093	0.035	0.309
1980	227	0.152	0.232	0.087	0.310
1981	244	0.148	0.463	0.062	0.362
1982	467	0.305	3.534	0.066	0.207
1983	304	0.196	1.495	0.095	0.122
1984	326	0.208	2.042	0.083	0.145
1985	229	0.145	1.392	0.078	0.109
1986	342	0.214	2.000	0.068	0.212
1987	241	0.149	1.316	0.043	0.144
1988	248	0.152	1.414	0.060	0.082
prosečna stopa 1979-1988 =		0.178	1.398	0.067	0.200

Tabela 3. Broj osuđenih za krivična dela iz Glave XV KZ SFRJ na 10.000 stanovnika starijih od 19 godina

Godina	(N)	SFRJ	Kosovo	Uža Srbija	Hrvatska
1979	114	0.077	0.053	0.012	0.245
1980	177	0.118	0.155	0.070	0.249
1981	202	0.133	0.438	0.049	0.290
1982	431	0.282	3.448	0.057	0.150
1983	255	0.165	1.342	0.063	0.104
1984	295	0.188	1.895	0.058	0.119
1985	199	0.126	1.315	0.056	0.085
1986	296	0.185	1.808	0.043	0.185
1987	205	0.127	1.181	0.036	0.117
1988	191	0.117	1.133	0.050	0.061
prosečna stopa 1979-1988 =		0.151	1.276	0.043	0.160

Tabela 4. Krivične prijave za krivična dela iz Glave XV SFRJ prema ishodu

Godina	SFRJ			Kosovo			Uža Srbija			Hrvatska		
	broj prijava	broj i optuženja	%	broj prijava	broj i optuženja	%	broj prijava	broj i optuženja	%	broj prijava	broj i optuženja	%
1979	315	154	58%	16	4	80%	44	30	70%	155	77	63%
1980	442	211	54	16	7	53	50	21	43	268	128	57
1981	581	426	77	267	264	99	53	27	54	133	45	41
1982	653	269	61	173	152	97	67	37	60	275	37	37
1983	524	317	68	160	112	79	70	38	54	165	80	61
1984	478	315	76	244	219	91	61	29	54	101	23	47
1985	359	252	74	81	71	91	60	30	53	131	95	78
1986	371	272	78	197	182	95	44	27	67	75	33	51
1987	295	182	71	106	82	80	45	24	60	69	29	60
1988	332	163	68	101	70	80	37	18	53	138	35	56
Ukupno	4.350	2.561	69	1.361	1.163	91	531	281	56	1.510	582	56

NAPOMENA: Procenat optuženja (podignutih optužnica ili optužnih predloga) računat je u odnosu na broj **poznatih** prijavljenih lica. Broj u prvoj koloni obuhvata i prijave protiv nepoznatih učinilaca.

Tabela 5. Optuženi za krivična dela iz Glave XV KZ SFRJ prema ishodu postupka

Godina	SFRJ		Kosovo		Uža Srbija		Hrvatska	
	broj optuženih	procenat osudjenih	broj optuženih	procenat osudjenih	broj optuženih	procenat osudjenih	broj optuženih	procenat osudjenih
1979	166	69	7	57	14	36	101	79
1980	227	78	18	66	35	80	102	80
1981	244	83	37	95	25	80	120	80
1982	467	92	291	98	27	85	69	75
1983	304	84	127	90	39	67	41	85
1984	326	90	179	97	34	70	49	82
1985	229	87	126	94	32	72	37	78
1986	342	87	187	90	28	64	72	88
1987	241	85	127	90	18	83	49	82
1988	248	77	141	80	25	84	28	75
Ukupno	2.794	85	1.240	92	277	73	668	81

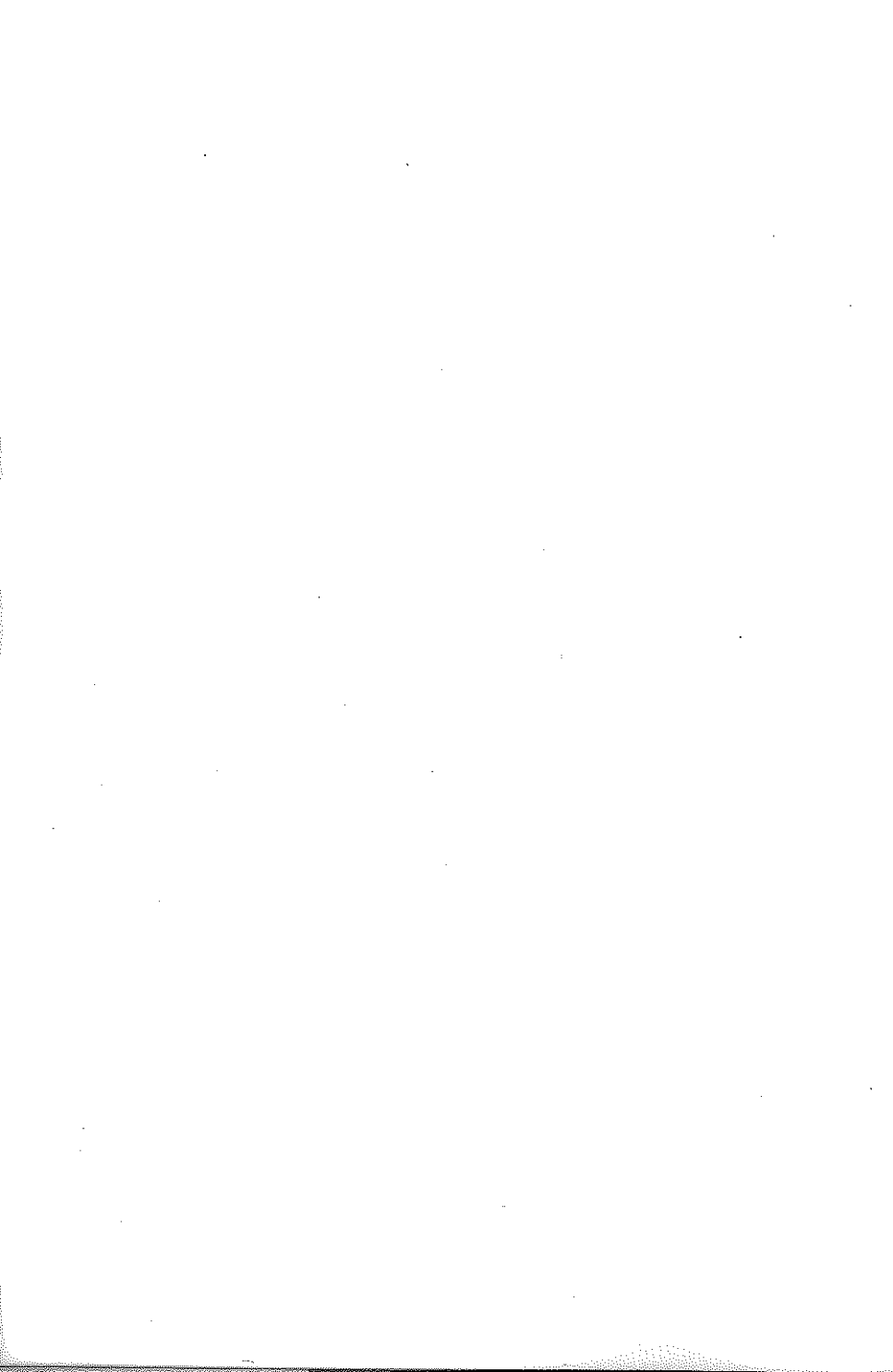
Tabela 6. Kazne za krivična dela iz Glave XV KZ SFRJ

	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	ZBIR
SFRJ								
ukupno osuđenih	431	255	295	199	296	205	191	1.872
% kažnjenih zatvorom	96	90	94	93	92	84	92	92
% preko 12 meseci	73	61	72	64	62	65	62	67
KOSOVO								
ukupno osuđenih	284	114	174	119	169	114	113	1.087
% kažnjenih zatvorom	99	91	99	98	98	96	94	97
% preko 12 meseci	83	70	83	74	72	73	73	77
UŽA SRBIJA								
ukupno osuđenih	23	26	24	23	18	15	21	150
% kažnjenih zatvorom	83	77	83	87	72	87	95	83
% preko 12 meseci	37	20	50	55	31	38		33
HRVATSKA								
ukupno osuđenih	52	35	40	29	63	40	21	280
% kažnjenih zatvorom	83	91	80	90	75	50	71	77
% preko 12 meseci	30	34	38	31	40	25	53	35

Tabela 7. Osuđeni na Kosovu kao procenat svih osuđenih u SFRJ

Godina	za dela iz Glave XV KZ SFRJ		za delo iz čl.133. KZ SFRJ		za delo iz čl.184 KZ SFRJ		za dela iz čl.114;133;134; 135 i 157 KZ SFRJ	
1979	3.5	N=4	*		*		*	
1980	6.7	N=12	*		*		*	
1981	17.0	N=35	*		*		*	
1982	65.8	N=284	46.7	N=58	85.5	N=71	42.0	N=140
1983	44.5	N=114	44.1	N=49	58.3	N=21	44.9	N=120
1984	58.9	N=174	59.1	N=71	86.8	N=86	49.8	N=168
1985	59.7	N=119	72.5	N=74	95.2	N=20	55.1	N=118
1986	57.0	N=169	66.6	N=66	82.5	N=71	48.6	N=167
1987	55.6	N=114	51.7	N=29	78.2	N=61	45.9	N=114
1988	59.1	N=113	67.2	N=39	84.2	N=48	52.9	N=116
Ukupno	48.1	N=1.138	57.6	N=386	82.1	N=378	52.9	N=943

* = nedostaju podaci

IV ANALIZA SADRŽAJA STAVOVA O KOSOVU U LISTU "POLITIKA"

UVOD

Predmet istraživanja

Istraživani su stavovi o kriznim prilikama na Kosovu u najuticajnijem sredstvu javnog komuniciranja u Srbiji. Procenjeno je da je to list "Politika". Pretpostavlja se da napisi u tom dnevnom listu više utiču na javno mnjenje u Srbiji nego sadržaji koje prenose druga sredstva komuniciranja. Za ovo postoje tri razloga. "Politika" ima višedecenijsku tradiciju glavnog glasila u Srbiji, strani posmatrači je tretiraju kao glavno zvanično glasilo vlasti u Srbiji, a i čitaoci masovno prihvataju taj list kao najviši autoritet u pitanjima političke analize.

Ciljevi istraživanja

- a) Koliko se u listu "Politika" piše o Kosovu;
- b) Da li se sukob između srpske vlasti i Albanaca predočava prvenstveno kao posledica diskriminacije Srba i Crnogoraca i njihovog iseljavanja sa Kosova, ili kao posledica separatističkog otpora Albanaca, uz podršku raznih saveznika, legitimnim organima državne vlasti Srbije;
- c) Koje i kakve mere za rešavanje sukoba na Kosovu dobijaju publicitet u listu **Politika**; i

d) Vršiti li "Politika", napisima o Kosovu, funkciju informisanja ili pretežno tumači i propagira aktualne stavove i mere državno - partijskih organa.

Gradja

Obradjeno je svih 1325 napisa o Kosovu objavljenih u "Politici", od 1. januara do 1. jula 1990. godine. U njima je registrovano 3280 stavova o stanju i sukobu na Kosovu. Da bi se predmet istraživanja sagledao u dužem periodu procenjeno je da istraživanje mora da pokrije najmanje pola godine izlaženja lista. Pouzdanost merenja i zaključivanje na osnovu numeričkih rezultata smatraju se obezbeđenim na osnovu uzorka većeg od 1000 napisa.

Metod

Metoda se zasniva na klasifikovanju podataka prema istraživanim svojstvima i na kvantitativnom upoređivanju dobijenih rezultata.

Mereni su: a) vrednosna usmerenost napisa prema predmetu, učestalost napisa prema vrstama napisa i kalendarska učestalost vrednosno usmerenih napisa; b) učestalost najčešćih i najredjih stavova prema vrstama napisa i po mesecima; c) učestalost različitih predloga mera prema vrstama napisa; d) kvantitativno su upoređivani najčešći stavovi u okviru svake pojedine teme.

REALIZACIJA ISTRAŽIVANJA

Na osnovu detaljnog pregleda napisa izdvojeno je pet najkarakterističnijih tema: a) Uzroci iseljavanja Srba i Crnogoraca

sa Kosova; b) Ko sve podržava albansko osporavanje srpske vlasti na Kosovu; c) Kakva je albanska opozicija i ko je sačinjava; d) Argumenti za održavanje srpske vlasti na Kosovu i e) Stavovi protivnika politike Srbije na Kosovu.

Klasifikacija napisa

Napisi su razlikovani prema komunikacijskim funkcijama koje obavljaju, što se kod nekih vezuje za sadržaj, kod drugih za žanr, a kod trećih za mesto u listu. Tako je dobijeno pet osnovnih vrsta izvora.

a) Komentar (napis redakcije, neke grupe ili pojedinih novinara "Politike", građana i politički uticajnih ličnosti u kojem oni iznose sopstveno mišljenje).

b) Izveštaj (sastanci državnih i partijskih organa, govori profesionalnih političara, javni skupovi, zaključci, odluke, proglosti, dokumenti, konferencije za štampu i druge izjave)

c) Vest (sažet činjenički napis o događajima od značaja, ponekad vrednosno obojen)

d) Analitički ili teorijski napis

e) Tekst na istaknutom mestu bez obzira na žanr (prva strana lista).

Klasifikacija stavova

Stavovi o Kosovu grupisani su prema izabranim temama. Dodata je i grupa stavova protivnika politike Srbije na Kosovu, koji se navode isključivo u izveštajima i komentarima. Tako je dobijeno pet grupa stavova u kojima su izdvojene karakteristične formulacije stavova prema najčešćim glavnim predmetima napisa. Tih formulacija ima 4-10 u svakoj grupi. (Lista formulacija stavova prema broju njihovog javljanja data je u Prilogu I).

Kvantitativna analiza

Izvršeno je 14 kvantifikacija ispitivanih sadržaja. One obuhvataju ispitivanje vrednosne usmerenosti prema predmetu napisa, vremenu pojavljivanja i vrstama napisa. Mereni su takodje predlozi mera za rešavanje sukoba na Kosovu prema vrstama napisa. Tako je dobijeno 16 tabela, od kojih su neke date u tekstu, a druge u Prilogu II.

ANALIZA STAVOVA

1. Dominantne teme

U posmatranom periodu načešće se pisalo o činocima rdjavog stanja na Kosovu. Učestalost tema pokazuje da se u objavljenim napisima separatizam predočava kao osnovni uzrok poremećenih odnosa. Sledeća tabela prikazuje vrednosnu usmerenost napisa prema temama:

Tabela 1

TEMA	Afirmativan	Negativan	Neutralan	Ukupno (%)
1. Iseljavanje	2,00	3,07	0,06	5,13
2. Podrška separatizmu	-	29,95	6,82	36,77
3. Albanska opozicija	-	21,40	7,13	28,53
4. Jedinstvo i ravnopravnost	26,43	-	0,50	26,93
5. Ostalo	1,14	-	1,50	2,64
	29,57	54,42	16,01	100,00

U 65,30% napisa identifikuju se snage koje predstavljaju idejno jezgro separatističkog pokreta i činioci koji dodatno pogoršavaju ionako rđavo stanje na Kosovu. Blok navodno neprijateljskih snaga stalno se širi. Štab kontrarevolucije, separatistički vrh, zavedena albanska narodnost, kosovska alternativa, kosovski mediji, Univerzitet i legalni organi vlasti dobijaju karakteristike glavnog protivnika, zavisno od aktualnog razvoja prilika. Autentičnim unutrašnjim neprijateljima pridodaju se unutrašnji istomišljenici, ako ohrabruju separatiste, i protivnici srpske države koji ne ispoljavaju lojalnost prema tekućoj politici srpske vlasti. To su Slovenija, Hrvatska, nejedinstveno savezno rukovodstvo, pojedini političari iz drugih federalnih jedinica, antisrpska štampa, plaćeni albanski lobisti, međunarodne organizacije za zaštitu ljudskih prava, evropski parlament, američki kongresmeni i neadekvatno informisana međunarodna javnost.

U političkom žargonu, progresivnim snagama smatraju se vlast koja se legitimiše plebiscitarnom podrškom naroda, većina koja se označava kao suveren narod, Savez komunista Srbije, građani i radnici kao borci za održavanje uspostavljenog jedinstava u Srbiji.

Oznake neprijatelja se nijansiraju i konkretizuju prema aktualnim političkim zbivanjima. Progresivne snage su trajno opredeljene. Povremeno se objavljuju novi podržavaoci srpske politike na Kosovu, obično interpretiranjem strane štampe, bez direktnog navodjenja, ili podrazumevanjem podrške na osnovu sličnog istorijskog iskustva (Izrael).

U skladu sa predmetom napisa je i ton napisa. Najviše je, po pravilu, negativnih napisa bez argumenata (54,42%, tabela 1). Velika učestalost jako emocionalno obojenih kvalifikativa karakteristična je za napise o navodnom unutrašnjem neprijatelju. U celini posmatrano, nešto umerenije, obazrivije se piše o spoljnim činionicima: reakcije Američkog kongresa opisuju se kao stavovi proalbanskog kongresmena; relativizuje se rezolucija Evropskog parlamenta iznošenjem sumnji u kvorum i tvrdi se da međunarodne organizacije za ljudska prava nasedaju propagandi kosovske alternative.

Izrazito afirmativan pristup karakteriše napise o jedinstvu u Srbiji i o aktualnim političkim merama vlasti (26,43% tabela 1). Nema nijednog napisa kojim se iznosi drugačije mišljenje i kritički razmatraju predložena rešenja. Broj neutralnih napisa je minimalan: 0,50%. Oni se uglavnom bave posledicama konfederalizacije Jugoslavije po jedinstvo Srbije. Neutralni napisi su najčešće o sednicama saveznih organa, ali ne izostaje ni neargumentovano diskvalifikovanje delegata iz drugih federalnih jedinica.

U posmatranom periodu, tema iseljavanja Srba i Crnogoraca javlja se najredje (5,3%, tabela 1). Afirmativan pristup je karakterističan za napise o Programu Skupštine Srbije za naseljavanje Srba na Kosovu.

S obzirom na promenljivost aktualnih političkih mera, menja se i broj i vrednosna usmerenost napisa. Sledeća tabela prikazuje vrednosnu usmerenost napisa prema mesecima:

MESEC	Afirmativan	Negativan	Neutralan	Ukupno (%)
Januar	0,60	7,09	1,51	9,20
Februar	1,28	12,98	1,81	16,07
Mart	3,77	10,48	3,17	17,43
April	3,17	5,14	2,79	11,10
Maj	4,98	6,26	2,72	13,96
Juni	6,20	5,82	2,04	14,06
Juli	9,58	6,64	1,96	18,18
	29,58	54,42	16,00	100,00

O Kosovu se najčešće pisalo u julu mesecu (18,18%, tabela 2). Nešto redje u martu (17,43%) i februaru (16,07%). Najviše negativnih napisa javlja se tokom demonstracija u januaru i februaru 1990. godine. Učestalost ostaje visoka sve do intervencije republičkih organa bezbednosti na Kosovu (25. mart 1990.). Ovaj period zvanični izvori najčešće označavaju kao "teško stanje".

Posle intervencije najčešće se piše o efikasnom delovanju "pravne države". Odobravaju se preduzete mere i glorifikuje se navodno uspostavljeno jedinstvo. Nakon toga povećava se broj afirmativnih napisa. Karakteristično je više afirmativnih nego negativnih napisa jedino u junu i julu, kada se

piše o negativnoj homogenizaciji Albanaca, opravdanosti etničkog odvajanja Srba i Crnogoraca i navodnom uticaju separatista na legalne organe vlasti. Jasno se vidi promena u pristupu: teza o postojanju neprijatelja nije više tako značajna, pošto je većinski narod uzeo sebi ustavotvornu vlast.

Učestalost napisa prema vrstama, datih u tabeli 3, pokazuje da među napisima najviše ima izveštaja (48,74%).

Tabela 3

MESEC	Afirmativan	Negativan	Neutralan	Ukupno (%)
Prva strana	3,02	3,93	0,68	7,63
Izveštaj	15,16	29,58	4,00	48,74
Vest	2,04	3,78	9,89	15,71
Analit.napis	1,21	1,36	0,68	3,25
Komentar	8,15	15,77	0,75	24,67
	29,58	54,42	16,00	100,00

Podatak da je više od polovine izveštaja i komentara vrednosno negativno usmereno ukazuje na izrazito slaganje državno-partijskih organa i lista "Politika" oko predmeta napisa. Manje učešće afirmativnih napisa (29,58%) ne govori o njihovom manjem slaganju, nego je u vezi sa preovladjivanjem napisa o protivnicima i činiocima konfliktnog stanja na Kosovu.

Često pojavljivanje napisa o Kosovu na prvoj strani (7,63%, tabela 3) pokazuje da se toj temi pridaje izrazita važnost. Na prvoj strani lista gotovo potpuno izostaju neutralni napisi o Kosovu (0,68%). Najređe se objavljuju analitički napisi (3,25%). Među njima takodje dominiraju oni vrednosno usmereni.

U napisima lista "Politika" najčešća tema je neprijatelj i činioci rdjavog stanja na Kosovu. Preovladjuju napisi u kojima se prenose mišljenja i stavovi državno-partijskih organa i profesionalnih političara. U skladu sa najčešćom temom, većina napisa je negativno intonirana, od konstruktivne do negatorske kritike i omalovažavanja predmeta napisa. U neutralnim napisima

najčešće se iznose stavovi saveznih organa ili Tanjugove informacije.

2. Dominantni stavovi

Iako je iseljavanju posvećen najmanji broj napisa, tabela 4 (vidi Prilog II) pokazuje da je iseljavanje, u okviru raznih drugih tema, dominantan stav. Najčešće se tvrdi da se Srbi i Crnogorci iseljavaju pod pritiskom. Sledeća tabela pokazuje učestalost dominantnih stavova.

Tabela 5

STAV	Učestalost (%)
1. Srbi i Crnog. se iseljavaju pod pritiskom	13,66
2. Antisrpska koalicija podržava albanski pokret za republiku Kosovo	13,23
3. Svaka albanska opozicija je separatistička i svaki ko zagovara dijalog s njom radi protiv Srbije	7,08
4. Politički protesti Albanaca su akti terorizma	6,59
5. Svojim nejedinstvom, jugoslovensko rukovodstvo ohrabruje albanske separatiste	6,28
6. Srbi i Crnogorci imaju istorijsko pravo na Kosovo	6,23
7. Svaka politička autonomija Kosova narušava suverena prava srpskog naroda	6,13
8. Kosovska alternativa je prikrivena separatistička opozicija	5,83

Najčešće se iznose tvrdnje o snagama koje podržavaju i ohrabruju separatiste, neprijateljima Srbije, karakteristikama i metodama albanske opozicije. Hronološki posmatrano (tabela 4, Prilog II) učestalost ovih stavova opada sa povećanjem broja napisa koji iskazuju odlučnost srpske vlasti da uspostavi svoj suverenitet u pokrajinama. Promene u učestalosti su naročito uočljive kod napisa vezanih za donošenje kosovske deklaracije i

raspuštanje pokrajinskih organa vlasti (5. juli 1990). Tokom vremena učestalost stavova se menja u skladu sa promenama dnevne politike. Tvrdnje o iseljavanju pod pritiskom i o delovanju antisrpske koalicije najčešće se javljaju u periodu između prekida 14. vanrednog kongresa SKJ i intervencije republičkih organa bezbednosti na Kosovu (tabela 4, Prilog II).

One se najredje iznose u junu i julu kada Skupština Kosova odbija da se saglasi sa izmenama pravnih akata koje traži Republika. Međutim, izrazito se povećava broj stavova o svojevrsnim oblicima diskriminacije. (Neprijateljska štampa i brojčana nadmoć Albanaca u organima vlasti). Broj tvrdnji o postojanju antisrpske koalicije smanjuje se posle intervencije republičkih organa bezbednosti na Kosovu, a ponovo se povećava posle raspuštanja Skupštine Kosova. Stavovi o albanskom terorizmu ispoljenom u demonstracijama tokom januara i februara, i o negativnom uticaju nejedinstva jugoslovenskog rukovodstva na prilike na Kosovu, jasno ukazuju na vezu učestalosti tih stavova sa promenama političkih prilika. Svi napisi u kojima se javlja stav o masovnom terorizmu Albanaca, objavljeni su za vreme i neposredno nakon demonstracija u januaru i februaru. Posle intervencije republičkih organa na Kosovu, jugoslovensko rukovodstvo se ne tretira kao značajan činilac na tom prostoru. Stav da je jugoslovensko rukovodstvo više doprinelo jačanju separatističkog pokreta nego što je merama uticalo na normalizovanje stanja, pojavljuje se u govorima profesionalnih političara. Na primer, jedan istaknuti srpski funkcioner kaže: "Kako su u Predsedništvu SFRJ glasanjem jedva zavedene vanredne mere na Kosovu, njihovi efekti su se pokazali neefikasnim. Predsednik Predsedništva je nečinjenjem doprineo eskalaciji nasilja i nipodaštavanju pravne države. A da nije dorastao tako odgovornoj funkciji govori i podatak da je za njegovog mandata na Kosovu zlostavljano sve što je nealbansko" ("Politika", 2.april). Sa pripremama za izradu novog ustava Srbije stavovi o iseljavanju se pretežno iskazuju u izveštajima, a gotovo upola ih je manje u napisima novinara i građana (53,07 odnosno 29,06%, tabela 7 u Prilogu II). Iseljavanju se pridaje izuzetan značaj. Na prvoj strani lista o tome se govori čak 42 puta, približno svakog petog dana. Iako su vrednosno obojeni, stavovi o iseljavanju se javljaju u analitičkim napisima (5,63%) i vestima (7,80% tabela 7, Prilog II).

Tabela 6

STAV	Učestalost (%)
1. S bi i C nogo ci se iseljavaju pod p itiskom	47,20
2. S bi i C nogo ci su izloženi ug ožavanju lične bezbednosti	13,80
3. S bi i C nogo ci su izloženi ideološkoj disk iminaciji	12,64
4. S bi i C nogo ci su izloženi institucionalnoj disk iminaciji	9,83
5. Na Kosovu je ug ožena imovina i mate ijalni inte esi S ba i C nogo aca	6,02
6. Na Kosovo svetski islam potiskuje h išćansku Ev opu	4,10
7. S bi i C nogo ci su disk iminirani u zapošljavanju i na adu	4,00
8. Na Kosovu je u toku demog afska zave a	1,77
9. S bi i C nogo ci odlaze s Kosova iz ekonomskih azloga	0,42
10. Za iseljavanje S ba i C nogo aca je k iva politika KP Jugoslavije	0,22

U više od polovine napisa o Kosovu na prvoj strani lista, izveštaja, analitičkih napisa, i u više od trećine komentara sa stavovima o iseljavanju, tvrdi se da je pritisak osnovni uzrok iseljavanja Srba i Crnogoraca.

O ugrožavanju lične bezbednosti kao uzroku iseljavanja češće se govori u izveštajima nego u komentarima. Reč je o fizičkim i verbalnim napadima (kamenovanje, upadanje u srpske kuće, pretnje seksualnim nasrtajima na decu i sl). Ovaj stav se najčešće iznosi u vezi sa demonstracijama Albanaca u januaru i februaru. Zatim iščezava stav o negativnom uticaju jugoslovenskog rukovodstva.

Češće se javljaju stavovi o istorijskom pravu Srba i Crnogoraca na Kosovo i ukidanje političke autonomije pokrajine, kao uslovu suverenosti srpskog naroda (tabela 4, prilog II). Ti stavovi su najčešći u periodu pripremanja novog ustava. Obično

se javlja stav o iseljavanju Srba i Crnogoraca pod pritiskom, a izraz "pritisak" ostaje neodređen. Na osnovu merenja učestalosti stavova može se zaključiti da je ona u neposrednoj vezi sa dnevno-političkim merama. Da se list "Politika" pretežno bavi objavljivanjem aktuelnih stavova i mera državno-partijskih organa, na to ukazuje redje pominjanje iseljavanja pod "pritiskom", tokom vremena, dok pisanje o negativnom uticaju jugoslovenskog rukovodstva potpuno prestaje.

3. Uzroci iseljavanja Srba i Crnogoraca sa Kosova

U napisima o Kosovu kao najčešći uzrok iseljavanja pominje se pritisk (47,20, tabela 6). Razni oblici diskriminacije navode se u 52,80% slučajeva. U sledećoj tabeli navode se dominantni stavovi o iseljavanju.

Posle prvih izveštaja o delovanju "pravne države" na Kosovu tvrdnja o ugroženosti javlja se sve redje (tabela 4, Prilog II).

O institucionalnoj diskriminaciji se govori vrlo malo u januaru, a u februaru nimalo. Medjutim, u junu i julu taj stav postaje dominantan (0,82% tabela 4, Prilog II). On prati učestalije pisanje o brojčanoj nadmoćnosti Albanaca u organima vlasti, što dovodi do nadglasavanja i blokiranja zakona i mera republičkih vlasti na Kosovu.

Stav o ideološkoj diskriminaciji varira u vremenu kao i prethodni. Slaganje državno-partijskih organa, lista "Politika" i građana ispoljava se u napisima o ugroženosti Srba i Crnogoraca kao pripadnika etničke grupe u školama, u medijima na albanskom jeziku, u društveno-političkim organizacijama i medjunarodnom javnom mnenju. U komentarima (4,75% tabela 7, Prilog II) se češće tvrdi da je iseljavanje dobilo veće razmere smanjenjem i ukidanjem škola na srpskom jeziku, privilegovanjem i zapošljavanjem nestručnih albanskih nastavnika, skrnavljanjem spomenika. U izveštajima se češće tvrdi da su ideologizovani

obrazovni program, nejedinstvena upisna politika i kosovski mediji, osnovni institucionalni izvori ideološke diskriminacije Srba i Crnogoraca kao etničke grupe (5,58% tabela 7, Prilog II).

Javljanje stavova po mesecima kazuje da su stavovi o ideološkoj i institucionalnoj diskriminaciji, tokom vremena, sve brojniji. To se najčešće navodi kao uzrok iseljavanja u junu i julu, kada se izveštava o neprijateljskom delovanju "Rilindje", neobjektivnom informisanju RT Priština i predlaže suspenzija pokrajinskih organa vlasti.

Priličan broj izveštaja i komentara iznosi tvrdnju o ugroženosti imovine i materijalnih interesa Srba i Crnogoraca. To je češće od januara do marta, zatim se proredjuje, da bi u julu prestalo (tabela 4, Prilog II). Piše se o poljskim štetama, prisvajanju zemljišta, useljavanju u napuštene kuće i sabotazama Albanaca u preduzećima.

Nešto redje se iznose tvrdnje o privilegovanju u zapošljavanju i kadrovskoj premoći Albanaca.

U gotovo jednakom broju kao prethodni stav, iznose se tvrdnje o islamskom fundamentalizmu kao uzroku iseljavanja. One se najčešće javljaju u komentarima. Obično su u vezi sa stavovima lokalnih i svetskih institucija pravoslavne veroispovesti.

Demografski pritisak, nizak životni standard i odgovornost KP Jugoslavije kao uzroci iseljavanja pominju se najredje. Medju njima se najčešće iznosi demografski pritisak. Ovi uzroci se nijednom ne pojavljuju na prvoj strani lista.

Dobijeni podaci pokazuju da se pritisak smatra glavnim uzrokom iseljavanja. Izraz "pritisak" upotrebljava se uglavnom neodređeno. Zato je u analizi tretiran odvojeno od svih drugih uzroka iseljavanja, iako neki medju njima nesumnjivo predstavljaju oblik pritiska.

U listu "Politika" preovladjuju napisi u kojima se iznose stavovi državno-partijskih organa i profesionalnih političara o uzrocima iseljavanja. "Politika", građani, državno-partijski organi i profesionalni političari ispoljavaju slaganje o glavnim i čestim

uzrocima iseljavanja: pritisku, pritom ne određujući bliže pojam, i o ideološkoj i institucionalnoj diskriminaciji, koji takodje funkcionišu kao svojevrsni oblici pritiska.

Pojavljjuju se i tvrdnje koje vezuju iseljavanje za nizak životni standard i pogrešnu politiku KPJ. One su iznete svega 6 puta, i iznose ih isključivo novinari, a nikad politički organi.

4. Ko sve podržava albansko osporavanje srpske vlasti na Kosovu

Albansko osporavanje srpske vlasti na Kosovu, bez obzira u kom se vidu javlja, list "Politika", a i državno-partijski organi, bez izuzetka, označavaju kao separatizam. Karakteristični atributi tog separatizma su: bezakonje, teror, nečasna sredstva političke borbe, primitivizam, kriminal kao izvor finansija, genocid, istorijska zavera i agentura agresivnog islama. Sve akcije kosovske alternative, demonstracije, radnički štrajkovi, masovna panika i javna istupanja prominentnih Albanaca, kao i svi oblici organizovanja, od sindikalnog do studentskog, izjednačavaju se sa separatizmom.

Prema listu "Politika" i mišljenjima koje on prenosi, separatizam podržavaju: antisrpska koalicija, nejedinstveno jugoslovensko rukovodstvo, plaćeni albanski lobisti, međunarodne organizacije za zaštitu ljudskih prava, pojedinačni američki kongresmeni, Evropski parlament, čak i srbijanska opozicija.

U napisima lista "Politika" najčešće se iznosi stav da antisrpska koalicija podržava albanski pokret za republiku Kosovo (13,23% tabela 4, Prilog II). Po učestalosti, ovaj stav je odmah iza najučestalijeg - da se Srbi i Crnogorci iseljavaju pod pritiskom (13,66%, ista tabela). U sledećoj tabeli navode se stavovi o saveznicima Albanaca prema učestalosti.

Tabela 8

STAV	Učestalost (%)
1. Antisrpska koalicija podržava albanski pokret za republiku Kosovo	55,00
2. Uz pomoć albanskog lobija i organizacija za ljudska prava, Albanci obezbeđuju međunarodnu podršku za izdvajanje iz Srbije	14,20
3. Svojim nejedinstvom, jugoslovensko rukovodstvo ohrabruje albanske separatiste	26,10
4. Svaka srbijanska opozicija koja nije za Srbiju iznad svega predaje Kosovo Albaniji	4,70

Najveća pažnja posvećuje se takozvanoj antisrpskoj koaliciji za koju se tvrdi da podržava nameru Albanaca da se izdvoje iz Srbije i Jugoslavije. Svi napisi u "Politici", bez obzira na vrstu i autora, slažu se da antisrpska koalicija radi na pogoršavanju stanja na Kosovu. Na te tvrdnje se najčešće nailazi u izveštajima i komentarima o demonstracijama Albanaca, o prekidu 14. vanrednog kongresa SKJ i o pružanju pomoći iz Slovenije i Hrvatske u incidentnim situacijama (hrana za rudare, lekovi za decu). Ponovo se aktualizuje sa donošenjem deklaracije o Kosovu u slovenačkom parlamentu (21. juli, 1990).

Nešto manje pažnje posvećuje se navodnoj posrednoj podršci separatizmu, na primer nejedinstvu jugoslovenskog rukovodstva prema stanju na Kosovu. Tvrdnja se najčešće javlja u vezi sa prekidom 14. vanrednog kongresa SKJ. Državno-partijski organi i profesionalni političari veći značaj pridaju ovom činiocu nego novinari i građani (tabela 9, Prilog II).

Karakteristično su jednoobrazni stavovi o većtim i agresivnim Albancima koji uz pomoć plaćenika i međunarodnih organizacija za ljudska prava uspevaju da se predstave svetu kao ugrožena etnička grupa. Stereotipno prikazivanje Albanaca uočava se u svim napisima koji govore o njihovom uticaju na

američke kongresmene, Evropski parlament i svetsko javno mnjenje. Ovaj stav najčešće se pojavljuje u komentarima vezanim za proteste iz inostranstva.

U vezi sa tvrdnjom državno-partijskog rukovodstva da je Srbiji potreban novi ustav pre višestranačkih izbora, optužuje se srbijanska opozicija da radi protiv interesa srpskog naroda na Kosovu. U komentarima se ona poredi sa kosovskom alternativom.

Upadljivo je slaganje državno-partijskih organa i lista "Politika" o jačanju neprijatelja. Učestalost stavova po mesecima pokazuje da je pojam neprijatelja promenljiv i da je sinhronizovan sa retorikom srpskog rukovodstva koju prenose izveštaji u listu. U napisima o protivnicima koji podržavaju albansko osporavanje srpske vlasti na Kosovu preovladjuju stavovi državno-partijskih organa i profesionalnih političara (63,79%, tabela 9, Prilog II). Pojavljivanje znatnog broja stavova o protivnicima na prvoj strani lista (2,53%, ista tabela) ukazuje na poseban značaj koji im list pridaje.

5. Kakva je albanska opozicija i ko je sačinjava

U istraživanom periodu termin albanska opozicija u potpunosti pokriva značenje koje se ranijih godina izražavalo terminima "albanska iredenta" i "kontrarevolucija". U sledećoj tabeli daju se stavovi o njoj prema učestalosti.

Tabela 10

STAV	Učestalost (%)
1. Svaka albanska opozicija je separatistička i svako ko zagovara dijalog sa njom radi protiv Srbije	30,61
2. Politički protesti Albanaca su teroristički akti	28,51
3. Kosovska alternativa je prikrivena separatistička opozicija	25,19
4. Pošteni Albanci su izloženi pritisku albanske opozicije	5,80
5. Albansku opoziciju finansira organizovani međunarodni kriminal	5,01
6. Političko nasilje Albanaca prisiljava Srbe i Crnogorce da pribegnu aparthejdu	4,88

Najčešće se piše o njenom neprijateljskom delovanju s pozicija albanskog separatizma (30,61%, tabela 10). Gotovo jednaku učestalost ima stav o masovnom terorizmu Albanaca koji organizuje separatistička opozicija (28,11% isto). Nešto redje u napisima se otkriva da je kosovska alternativa baš ta albanska opozicija (25,19,isto).

Državno-partijski organi i profesionalni političari najčešće su kvalifikovali političke proteste kao masovni terorizam (216 puta). Iako se stav pojavljuje isključivo tokom demonstracija u januaru i februaru, na prvoj strani lista pojavljuje se 10 puta. Vesti su takodje kvalifikovale albanske proteste kao terorizam (2,90%, tabela 11, Prilog II).

Gotovo jednako često, državno-partijski organi i profesionalni političari izjašnjavaju se protiv dijaloga s albanskom opozicijom (19,13%, tabela 11, Prilog II). Sagovornike dijaloga proglašavaju neprijateljima srpskog naroda. Stav se najčešće pojavljuje za vreme demonstracija u januaru i februaru mesecu (2,50%, tabela 4, Prilog II) kao i u julu, tokom raspuštanja pokrajinskih i opštinskih organa vlasti, uvođenja privremenih mera u preduzećima i ukidanja "Rilindje" (1,78%, isto). On je najčešće među stavovima o albanskoj opoziciji koji su se našli na prvoj

strani lista. Vestima se najčešće objavljuju poruke sa javnih skupova građana i zborova radnika: protiv Slovenije i Hrvatske koje predlažu dijalog (1,72%, isto). U retkim analitičkim napisima razmatra se neadekvatna upotreba naziva "albanski separatistički pokret" i neprijateljsko delovanje albanske opozicije.

List "Politika" i građani najčešće se bave dokazivanjem da je kosovska alternativa upravo ta separatistička opozicija (9,89%, tabela 11, Prilog II) koja je odgovorna za nemire na Kosovu. Različito se opisuje njeno neprijateljsko delovanje. Tvrdi se da ona organizuje trovanje albanske dece. Navodno, ona formira jednonacionalni sindikat i paralelne organe u preduzećima; kontroliše pokrajinske organe vlasti i medije, stoji iza deklaracije o ustavu Kosova. Ovako opisana alternativa uzima se u napisima kao povod, razlog i opravdanje za intervencije srpskih vlasti na Kosovu. Istovremeno sa ovim pojavljuje se i niz vesti o zahtevima Srba da se otkriju organizatori "farse trovanja" i izvrši diferencijacija na Univerzitetu, klinikama i školama.

Državno-partijski organi i profesionalni političari češće iskazuju stav da su Srbi i Crnogorci prisiljeni da se etnički odvajaju (4,22%, tabela 4, Prilog II), nego što se bave vezom između albanske opozicije i međunarodnog kriminala (2,11%, isto), ili diskriminacijom navodno retkih poštenih Albanaca (2,90, isto). U napisima "Politike" upravo je obrnuto. Stavovi o diskriminaciji poštenih Albanaca i izvoru finansija opozicije najčešći su u vreme raspuštanja pokrajinskih organa vlasti.

Učestalost stavova o albanskoj opoziciji prema vrstama napisa navodi na zaključak da su list "Politika" i organi čije mišljenje prenosi saglasni da je neprijateljsko delovanje albanske opozicije i njenih saveznika prema Srbiji uzrok zaoštrenih odnosa na Kosovu. Jednoobraznost stavova potvrđuje se i činjenicom da nije objavljen nijedan novinarski komentar u kojem se iznosi drugačije mišljenje o albanskoj opoziciji.

Karakteristike i metod albanske opozicije najčešće su u vezi sa političkim zbivanjima. Teroristička je isključivo za vreme demonstracija Albanaca, ideološki deluje najčešće za vreme navodnog trovanja albanske dece, mirenja zavadjenih porodica i raspuštanja pokrajinskih organa vlasti. Političko nasilje nad Srbima

vrši tek nakon intervencije republičkih organa bezbednosti, a najčešće u periodu navodne negativne homogenizacije Albanaca i isticanja zahteva Srba da se podele preduzeća (juni mesec). U napisima o albanskoj opoziciji snage separatističkog pokreta postepeno se šire: separatistička opozicija i zavedeni narod nakon demonstracija, kosovska alternativa koja prikriva separatističke namere, Univerzitet, škole na albanskom jeziku, bolnice, kosovski mediji (tokom navodnog trovanja albanske dece), neki delegati u organima vlasti, pristrasne albanske sudije, oslobođeni krivice privredni rukovodioci u procesu Vlasiju, suspendovana milicija (april i maj) i, na kraju, svi organi pokrajinske vlasti, svi mediji na albanskom jeziku, sudstvo, uprava, preduzeća i otpušteni radnici (juni, juli).

6. Argumenti za održavanje srpske vlasti na Kosovu

Napisi obiluju vrednosno obojenim izrazima, kao što su, suveren narod, narodna volja, demokratija, pravna država, ustavotvorna vlast, politički ideal i dr. Sve ove vrednosti vezuju se za rukovodstvo Srbije, prava srpskog naroda i demokratsku tradiciju srpske države. U sledećoj tabeli daje se učestalost stavova o jedinstvu i ravnopravnosti u Srbiji:

Tabela 12

STAV	Učestalost (%)
1. Srbi i Crnogorci imaju istorijsko pravo na Kosovo	31,83
2. Svaka politička autonomija Kosova narušava suverena prava srpskog naroda	31,21
3. Albanci nemaju pravo da odlučuju o izdvajanju iz Srbije	17,39
4. Samo sloga i jedinstvo svih Srba mogu sačuvati kolevku srpskog naroda	16,92
5. Strana javnost od nedavno sve više uvažava politiku Srbije na Kosovu	2,65

Gotovo jednako često se piše o istorijskom pravu Srba i Crnogoraca na Kosovo (31,83%) i narušenom suverenom pravu srpskog naroda (31,21%). U napisima se objavljuju karakteristično jednoobrazni stavovi o najučestalijim argumentima za održavanje srpske vlasti na Kosovu. Oba argumenta najčešća su u periodu raspuštanja pokrajinskih organa vlasti i otpuštanja zaposlenih koji ne prihvataju odluke republičke skupštine (1,65% i 2,50%, tabela 4, prilog II).

Državno-partijski organi i profesionalni političari češće izjavljuju da su Albanci nacionalna manjina i da nemaju pravo da odlučuju o izdvajanju iz Srbije (1,76%, Tabela 13, Prilog II), nego što ukazuju na značaj jedinstva svih Srba (7,76%, isto). Najredje se izjašnjavaju o ocenama srpske politike na Kosovu u međunarodnoj javnosti (0,63%, isto).

List "Politika" i građani češće ističu vrednost potrebne sloge svih Srba (6,38%, isto), nego što se bave pravima albanske manjine i odnosom strane javnosti prema merama srpskih vlasti. Istovremeno se piše da su Albancima u Jugoslaviji data veća nacionalna prava nego ijednoj drugoj manjini u svetu (na primer, politička autonomija) i da oni kao manjina ne mogu imati pravo da odlučuju o izdvajanju iz Srbije. To se najčešće iznosi povodom donete deklaracije o ustavu Kosova i zakona o raspuštanju pokrajinskih organa (2,50%, tabela 4). Retorika sloge i jedinstva, solidarnosti i vraćanja svetovoj zemlji, karakteristična je za govore profesionalnih političara kojima promovišu program za zaustavljanje iseljavanja. Izgradnja fabrika u srpskim naseljima i formiranje novih srpskih opština predstavlja se kao ekonomsko-politički zadatak za uspostavljanje etničke ravnoteže (povratak 100.000 Srba - mart i april). Tokom vremena menja se kontekst: potrebno političko jedinstvo svih Srba najčešće se ističe u komentarima povodom mitinga srbijanske opozicije (13. juni, 90). Oštro se kritikuju stranački lideri koji svojom vlastoljubivošću remete jedinstvo naroda i rukovodstva i idu na ruku albanskoj opoziciji.

U napisima o tekućoj politici srpskih vlasti najuočljiviji su izrazi "jedinstvo" i "ravnopravnost". Učestalo se pominju u napisima koji nose oznaku "teško stanje na Kosovu".

Odsustvo deklarisanog jedinstva pripisuje se isključivo spoljnim dezintegracionim činionicima: to su demonstracije Albanaca i navodno trovanje albanske dece. Zbog toga dolazi do intervencije republičkih organa. Mere srpskih vlasti se u napisima "Politike" objavljuju i tumače kao uspostavljanje pravne države. Izraz "pravna država" označava takozvanu jedinstvenu Srbiju.

U napisima do intervencije republičkih organa, uporedo sa ocenama političkih organa o "teškom stanju", objavljuju se predlozi mera za njegovo razrešavanje. Gotovo jednakom učestalošću iznose se predlozi u izveštajima (36,87%, tabela 14, Prilog II) i komentarima (35,99%). Slažu se da prevashodno treba primeniti mere krivično-pravne represije (38,94%, isto), najčešće se predlaže krivično gonjenje vodja "separatističkog pokreta", organizatora demonstracija i navodnog trovanja albanske dece. Tu meru nešto češće predlažu državno-partijski organi i funkcioneri državne bezbednosti (14,10%, isto). U komentarima se najčešće pominje diferencijacija, češće politička nego radna (16,10% isto).

Na prvoj strani lista "Politika" obično se objavljuju napisi o merama krivično-pravne represije, a nešto manje se iznose predlozi o diferencijaciji i naseljavanju Srba.

Drugi predlozi se iznose znatno redje: srpska uprava na Kosovu (5,82%, isto), proterivanje albanskih emigranata (4,13%), paritetno pravo u odlučivanju (3,14%), etničko odvajanje (2,15%), i vraćanje oduzetih imanja i zakonito obeštećenje (0,54%).

Uporedo sa napisima u kojima se predlažu mere za razrešavanje problema u toku, učestalije se iznosi tvrdnja o istorijskom pravu Srba na Kosovo (u februaru pomenuto 12 puta, a u martu 30 puta). U martu mesecu se prvi put pominje ukidanje političke autonomije pokrajine (2 puta).

Izraz "ravnopravnost" najčešće se koristi u napisima o pripremanju novog ustava Srbije. Smatra se da donošenjem novog ustava, Srbija postaje ravnopravna sa drugim federalnim jedinicama (takozvana "ravnopravna Srbija").

Negativna homogenizacija Albanaca, brojčana nadmoć Albanaca u organima vlasti, prisiljenost Srba i Crnogoraca da se etnički odvajaju na poslu (fizička deoba preduzeća) i protivljenje prištinskog Univerziteta da upiše 1.500 srpskih studenata iznose se u napisima o "teškom stanju sa nesagledivim posledicama" ("Politika", 13. maj). U napisima o protivnicima "ravnopravne Srbije" predlažu se mere za održavanje srpske vlasti na Kosovu.

Umesto mera krivično-pravne represije, sa gotovo jednakom učestalošću, se predlaže suspenzija organa vlasti (21, 96%, tabela 15, Prilog II) i kontrola nad glasilima na albanskom jeziku (20,27%, isto). Nešto redje se predlaže otpuštanje radnika s posla (18,08%, isto) i uvođenje privremenih mera u preduzeća (16,71%, isto). Meru "raspuštanja kosovske Skupštine" prvi pominju upravo pisci novog ustava. Tako, na primer, jedan od njih kaže: "Ako pak republički ustav ne bude mogao da bude brzo donet, jedino rešenje u tragičnim uslovima koji danas vladaju na Kosovu i Metohiji jeste suspendovanje postojeće autonomije na određeno vreme". ("Politika", 9. maj 1990.god.) Druge mere predlažu se redje: zaštita srpske kulture (6,56%), krivično-pravna represija (6,02%), naseljavanje Srba (5,47%) i partijski organi i profesionalni političari (47,67%, isto).

Do raspuštanja pokrajinskih organa vlasti, što se u napisima predstavlja kao ustavni postupak srpskih vlasti, merenje učestalosti stavova pokazuje da se povećava broj tvrdnji o istorijskom pravu Srba i Crnogoraca i o narušenom suverenom pravu srpskog naroda (obe tvrdnje se u aprilu javljaju 73 puta, maju 105 i julu 136 puta).

Kao najčešći argumenti za održavanje srpske vlasti na Kosovu iznose se upravo tvrdnje o istorijskom i suverenom pravu. Njih najčešće iznose državno-partijski organi i profesionalni političari u svojim govorima. Argumenti su opšte prihvaćeni u komentarima. Nema nijednog autorskog napisa koji bi osporavao ove i navodio argumente protiv iznetih prava.

7. Neslaganje sa srpskom politikom

U listu "Politika" nema primera neslaganja sa politikom srpskih vlasti na Kosovu. Međutim, takvi stavovi ipak se pojavljuju (140 puta) u obliku izveštaja i navoda sa skupova, ili u komentarima rezolucija i drugih istupanja raznih međunarodnih organizacija i lokalnih političkih grupa. Ti navodi se uvek prenose u formi osude i odbacivanja. U sledećoj tabeli, navodi se učestalost tih stavova.

Tabela 16

STAV	Učestalost (%)
1. Na Kosovu su ugrožena ljudska i politička prava Albanaca	42,85
2. Represiju treba zameniti dijalogom bez uslovljavanja	34,29
3. Albanci imaju pravo na samoopredeljenje u okvirima Jugoslavije	22,15
4. Srpski program na Kosovu obeshrabruje etničku integraciju	0,71

Najčešći predmet diskvalifikovanja je stav da su na Kosovu ugroženi Albanci (42,85%). Takođe se napada stav da treba otvoriti javni dijalog (34,29%). Poriče se svako pravo Albanaca na samoopredeljenje (22,15%). Samo jednom se pominje da je program SR Srbije za ostvarivanje mira, slobode, ravnopravnosti, demokratije i prosperiteta SAP Kosovo smetnja etničkoj integraciji (0,71%). Taj stav dolazi iz Slovenije i ocenjuje se kao neprijateljski.

Dakle, list "Politika" ne donosi kritičke stavove o politici Srbije na Kosovu kao autonomna mišljenja autora ili izvora koje prenosi, nego isključivo kao neprijateljska istupanja koja treba bespogovorno odbaciti.

ZAKLJUČAK

Obrađeni uzorak (1325 napisa i 3280 registrovanih stavova) dovoljno je veliki za zaključivanje o funkciji lista "Politika" u prikazivanju Kosova, i o odnosu prema zahtevima koje objektivno glasilo treba da zadovolji.

Nakon izloženih rezultata analize sadržaja, kritičko vrednovanje treba da pokaže ostvarenost ciljeva istraživanja.

KOLIKO SE U LISTU "POLITIKA" PIŠE O KOSOVU

"Politika" je imala u posmatranom periodu 70 do 100 napisa dnevno, ne računajući sport, feljton i oglase. O Kosovu se dnevno objavljivalo prosečno 6,2 napisa. To iznosi oko 7% od ukupnog broja napisa u "Politici". Nijedna druga tema u "Politici" nije bila prisutna u ovako visokom procentu tokom više meseci za redom.

KAKO "POLITIKA" PRIKAZUJE KOSOVO

Praćenje istraživanih svojstava po mesecima je omogućilo da se utvrdi koji se uzroci poremećenih društvenih odnosa prikazuju kao glavni i koja se sredstva ističu za menjanje stanja opisanog kao teško, nikad gore, i, bremenito nepredvidivim posledicama.

Na osnovu ukupne učestalosti karakterističnih formulacija stavova mogao bi se izvesti zaključak da se sukob na Kosovu prikazuje kao konflikt etničke prirode. Dokaz je da se u napisima najčešće iznosi tvrdnja da su na Kosovu ugrožena pojedinačna prava Srba i Crnogoraca, da je pritisak glavni uzrok iseljavanja i da je osnovni zadatak političkog delovanja srpskih

organa vlasti otklanjanje uzorka poremećene etničke strukture. Međutim, merenje učestalosti stavova po mesecima ukazuje da se o pritisku kao glavnom uzorku konflikta pretežno govori u periodu koji predhodi suspendovanju znatnog dela pravnog sistema na Kosovu. (26. mart 1990.g.) U periodu koji sledi, stav o iseljavanju pod pritiskom iznosi se dva i po puta redje. Izraz "pritisak" upotrebljava se neodređenije, sa jakim emocionalnim nabojem, najčešće u političkim govorima na proslavama povodom vekovnih seoba Srba i Crnogoraca. Zamenjivanje činjenica emocijama proizvodi snažan utisak, možda namerno, da je diskriminacija ličnih i imovinskih prava Srba i Crnogoraca glavni uzrok iseljavanja i konflikta etničke i političke prirode. Za navedenu političku situaciju karakteristično je da se politički protesti Albanaca, štrajkovi zaposlenih, individualno nasilje nad Srbima i Crnogorcima, ugrožavanje imovine i veća brojčana zastupljenost Albanaca u kadrovskoj politici, tumače kao vaninstitucionalni oblici diskriminacije Srba i Crnogoraca. O diskriminaciji koju sprovode organi vlasti govori se sporadično, najčešće kao o ekscenornom delovanju pojedinaca koji podržavaju separatistički pokret.

Sa suspendovanjem pokrajinskih organa bezbednosti, menja se pristup u prikazivanju političke situacije i uzroka sukoba. Preovladjuju iskazi o otvorenom političkom sukobu, nasuprot etničkom, i izjave o odlučnosti organa srpske vlasti da primene sva zakonska i ustavna sredstva radi uspostavljanja suverenosti srpske države na Kosovu.

Uzrok konflikta je političke prirode: separatizam kosovskih Albanaca i institucionalno osporavanje prava srpskoj državi da odlučuje o Kosovu. Akteri sukoba nisu više neodređene separatističke snage (albanska iredenta, kontrarevolucija, albanska opozicija i pojedinci separatisti), sada su to pokrajinski organi vlasti i svi Albanci koji ne poštuju i ne primenjuju odluke republičke Skupštine. Odbačen je svaki tip ideološke integracije. Retko se pominje program SK i Skupštine Srbije za ostvarivanje mira, slobode, ravnopravnosti, demokratije i prosperiteta SAP Kosova. Prelazi se na ustavno-pravno regulisanje društvenih odnosa na osnovu deklarativne saglasnosti srpskih organa vlasti i nealbanskih članova zajednice. Proizvodjenje novih pravnih normi prikazuje se kao postignuto priznavanje vladavine zakona. Nakon donošenja pet novih zakona i predloga nacrta novog

Ustava, predočava se razrešavanje sukoba. Otpor Albanaca prema zamenjenom pravnom sistemu predstavlja se kao bezuspešna i nelegalna aktivnost.

KOJE I KAKVE MERE SE PREDLAŽU ZA RAZREŠAVANJE SUKOB

Zaključak da se politička situacija prikazivala najpre kao konflikt etničke prirode a zatim kao politički sukob potvrđuje se, između ostalog, podacima o vrstama predloženih sredstava za razrešavanje krize.

Pre suspendovanja pokrajinskih organa bezbednosti, za razrešavanje konflikta najčešće se predlagala oštrija krivično-pravna represija i politička diferencijacija prema pojedincima koji ugrožavaju lična i imovinska prava Srba i Crnogoraca i zaoštravaju odnose među etničkim grupama. Uočeno je da se represivne mere najčešće predlažu u napisima koji prikazuju političku situaciju pre donošenja odluke o ukidanju pravnih normi o samostalnom delovanju pokrajinskih organa bezbednosti.

Sa objavljivanjem prvih rezultata o efektima primene novih pravnih normi i o obezbedjenoj pravnoj sigurnosti Srba i Crnogoraca, menja se i zvanična interpretacija političkih prilika na Kosovu. U skladu sa tim novim naglašavanjem kolektivnih prava srpskog naroda na Kosovu, za razliku od ranijeg insistiranja na pojedinačnim pravima ugroženih Srba i Crnogoraca, predlažu se neke nove institucionalne mere. Najčešće među tim merama su: ustavno-pravna promena položaja Kosova, suspenzija pokrajinskih organa vlasti, uvođenje privremenih mera u preduzeća i otpuštanje s posla Albanaca koji ne prihvataju odluke srpskih vlasti. Zaštita pojedinačnih prava se upadljivo redje pominje u ovom periodu.

Na ovom primeru se vidi da je pisanje lista "Politika" u potpunosti sinhronizovano sa tekućim opredeljenjima i merama vlasti Republike Srbije. To znači da u ovom glasilu propaganda ima prvenstvo nad obaveštavanjem.

PROPAGANDA ILI INFORMISANJE

U listu "Politika" preovladjuju izlaganja kojima se prenose stavovi državno-partijskih organa i profesionalnih političara. Nema nijednog autorskog napisa koji osporava te stavove. Homogenizacija oficijelnog tumačenja zbivanja na Kosovu kombinovana je sa povratnim impulsima iz "baze", preko rubrike "Odjeci i reagovanja" i uvodjenjem "živog svedoka" u izveštavanje sa "lica mesta". To proizvodi utisak autonomne javnosti. Moguća komunikacijska integracija koja se očekuje od nezavisnih glasila može da bude čak i faktor razrešavanja protivrečnosti u sukobu na Kosovu, suočava se sa blokadom poteklom od političke jednoobraznosti napisa. Podatak da u listu "Politika" nije objavljen nijedan napis u kojem osporavana strana predstavlja svoje političke zahteve znači da su potisnuti komunikacija kao društveni odnos ravnopravnih učesnika i javni dijalog kao artikulacija različitih mišljenja i interesa.

Predočena analiza odnosa pojedinih stavova daje još čitav niz indicija koje mogu da posluže za eventualna dalja istraživanja, pre svega u vezi sa propagandnim tretiranjem tema vezanih za Kosovo.

PRILOG I

Lista formulacija stavova

Stavovi o uzrocima iseljavanja

	stavovi	Ukup. broj
1.	Srbi i Crnogorci se iseljavaju pod pritiskom	448
2.	Srbi i Crnogorci su izloženi ugrožavanju lične bezbednosti	131
3.	Srbi i Crnogorci su izloženi ideološkoj diskriminaciji	120
4.	Srbi i crnogorci su izloženi institucionalnoj diskriminaciji	93
5.	Na Kosovu su ugroženi imovina i materijalni interesi Srba i Crnogoraca	57
6.	Na Kosovu svetski islam potiskuje hrišćansku Evropu	39
7.	Srbi i Crnogorci su diskriminisani u zapoš. i na radu	38
8.	Na Kosovu je u toku demografska zavera	17
9.	Srbi i Crnogorci napuštaju Kosovo iz ekonomskih razloga	4
10.	Za iseljavanje Srba i Crnogoraca je kriva politika KPJ	2

Stavovi o podršci Albancima

11.	Antisrpska koalicija podržava albanski pokret za republiku Kosovo	434
12.	Svojim nejedinstvom, jugoslovensko rukovodstvo ohrabruje albanske separatiste	216
13.	Uz pomoć albanskog lobija i organizacija za ljudska prava, Albanci obezbeđuju međunarodnu podršku za izdvajanje iz Srbije	112
14.	Svaka srbijanska opozicija koja nije za Srbiju iznad svega predaje Kosovo Albaniji	37

Stavovi o Albanskoj opoziciji

15.	Svaka albanska opozicija je separatistička i svako ko zagovara dijalog s njom radi protiv Srbije	232
16.	Politički protesti Albanaca su akti terorizma	214
17.	Kosovska alternativa je prikrivena separatistička opozicija	191
18.	Pošteni Albanci su izloženi pritiscima albanske opozicije	44
19.	Albansku opoziciju finansira organizovan međunarodni kriminal	38
20.	Političko nasilje Albanaca prisiljava Srbe i Crnogorce da pribegnu aparthejdu	37

Stavovi o srpskom polaganju prava na Kosovu

21.	Srbi i Crnogorci imaju istorijsko pravo na Kosovo	205
22.	Svaka politička autonomija Kosova narušava savremena prava srpskog naroda	201
23.	Albanci nemaju pravo da odlučuju o izdvajanju iz Srbije	112
24.	Samo sloga i jedinstvo svih Srba mogu sačuvati kolevku srpskog naroda	109
25.	Strana javnost od nedavno sve više uvažava politiku Srbije na Kosovu	17

Stavovi neslaganja sa srpskom politikom

26.	Na Kosovu su ugrožena ljudska i politička prava Albanaca	60
27.	Represiju treba zameniti dijalogom bez uslovljavanja	48
28.	Albanci imaju pravo na samoopredeljenje u okvirima Jugoslavije	31
29.	Srpski program na Kosovu obeshrabruje etnički integraciju	1

Tabela 7. UČESTALOST STAVOVA O ISELJAVANJU PREMA VRSTAMA NAPISA

Red. br.	predmet stava	prva strana	izveštaj	vest	an. napis	komentar	ukupno
1.	pritisak	2.21	28.45	1.80	2.84	11.90	47.20
2.	neposredna diskriminac.	1.15	7.38	2.22	-	3.05	13.80
3.	ideološka diskriminac.	0.10	5.58	1.26	0.95	4.75	12.64
4.	institucionalna diskriminacija	0.22	6.00	1.26	0.35	2.00	9.83
5.	imovinska ugrođenost	0.22	3.16	0.84	-	1.80	6.02
6.	svetski islam	0.22	0.84	0.10	0.63	2.31	4.10
7.	diskriminacija na radu i zapošljavanju	0.32	1.14	0.22	0.22	2.10	4.00
8.	natalitet	-	0.52	0.10	0.42	0.73	1.77
9.	ekonomski razlozi	-	-	-	-	0.42	0.42
10.	politika KP	-	-	-	0.22	-	0.22
	ukupno	4.44	53.07	7.80	5.63	29.06	100.00

Tabela 4. UČESTALOST STAVOVA PREMA MESECIMA

Red. br.	PREDMET STAVA	januar	februar	mart	april	maj	juni	juli	ukupno
1.	pritisak	1.92	5.00	1.90	1.58	1.80	0.82	0.64	13.66
2.	neposredna disk.	0.36	1.71	1.04	0.43	0.24	0.21	-	3.99
3.	ideološka disk.	0.12	-	0.22	0.36	0.67	1.07	1.22	3.66
4.	institucionalna disk.	0.12	-	0.24	0.18	0.46	0.91	0.91	2.82
5.	materijalna ugrož.	0.30	0.36	0.72	0.18	0.09	0.09	-	1.74
6.	svetski islam	0.12	-	0.12	0.40	0.12	0.27	0.15	1.18
7.	diskriminacija u zapošljavanju	0.12	0.24	0.30	0.15	0.20	0.15	-	1.16
8.	demografska zavera -	-	-	0.09	0.03	0.09	0.18	0.12	0.51
9.	ekonomski razlozi	0.12	-	-	-	-	-	-	0.12
10.	politika KP	-	-	-	-	-	0.06	-	0.06
11.	antisrpska koalicija	2.56	6.77	1.28	0.71	0.67	0.36	0.88	13.23
12.	albanski lobi	0.24	0.97	0.48	0.45	0.55	0.24	0.48	3.41
13.	nejedinstveno Jug. ruk.	1.58	3.17	1.04	0.40	0.09	-	-	6.28
14.	srbijanska opozicija	-	-	-	-	0.15	0.62	0.36	1.13
15.	istorijsko pravo	0.24	0.36	0.92	0.85	0.92	1.32	1.65	6.26

Red. br.	PREDMET STAVA	januar	februar	mart	april	maj	juni	juli	ukupno
16.	suvereno pravo	-	-	0.06	0.36	1.32	1.89	2.50	6.13
17.	nacionalna manjina	-	-	0.12	0.20	0.28	0.33	2.50	3.43
18.	sloga i jedinstvo	-	-	0.24	0.09	0.80	1.37	0.82	3.32
19.	politika Srbije	-	-	0.06	0.06	0.18	0.06	0.16	0.52
20.	bez dijaloga	0.79	1.71	0.70	0.54	0.62	0.94	1.78	7.08
21.	kos. alternativa	0.24	0.61	1.40	0.71	0.71	0.85	1.31	5.83
22.	terorizam	1.83	4.76	-	-	-	-	-	6.59
23.	pošteti Albanci	-	0.15	0.18	0.12	0.12	0.06	0.71	1.34
24.	medjunarodni kriminal	0.18	-	0.06	0.12	0.34	0.12	0.34	1.16
25.	aparhejd	-	-	-	0.34	0.30	0.40	0.09	1.13
26.	ljudska i pol. prava Albanaca	0.18	0.55	-	0.40	0.15	0.12	0.43	1.83
27.	dijalog bez uslovljavanja	0.68	0.24	0.18	0.09	0.09	0.03	0.15	1.46
28.	pravo na samoopredeljenje	-	-	-	0.09	0.18	0.30	0.37	0.94
29.	protiv etn. integracije	-	-	-	-	-	-	0.03	0.03
	Ukupno	11.70	26.60	11.36	8.84	11.14	12.78	17.62	100.00

Tabela 9. UČESTALOST STAVOVA O PODRŠCI ALBANCIMA PREMA VRSTAMA NAPISA

Red. br.	stav	prva strana	izveštaj	vest	an. napis	komentar	ukupno
1.	antisrpska koalicija	1.53	34.85	3.92	-	14.70	55.00
2.	albanski lobi	0.38	6.34	1.78	0.50	5.20	14.20
3.	Jug. rukovodstvo	0.50	20.54	-	-	5.06	26.10
4.	Srbijanska opozicija	0.12	2.06	0.25	0.12	2.15	4.70
	ukupno	2.53	63.79	5.95	0.62	27.11	100.00

Tabela 11. UČESTALOST STAVOVA O ALBANSKOJ OPOZICIJI PREMA VRSTAMA NAPISA

Red. br.	stav	prva strana	izveštaj	vest	an. napis	komentar	ukupno
1.	separatistička opozicija	1.45	19.13	1.72	0.53	7.78	30.61
2.	prikrivena separatistička opozicija	0.66	12.40	1.58	0.66	9.89	25.19
3.	medj. kriminal	1.13	2.11	0.92	-	1.85	5.01
4.	pritisak	0.53	2.90	0.79	-	1.58	5.80
5.	aparhejd	-	4.22	0.40	-	0.26	4.88
6.	terorizam	7.32	20.32	2.90	-	3.97	28.51
	ukupno	4.09	61.08	8.31	1.19	25.33	100.00

Tabela 13. UČESTALOST ARGUMENATA ZA ODRŽAVANJE SRPSKE VLASTI NA KOSOVU

Red. br.	stav	prva strana	izveštaj	vest	an. napis	komentar	ukupno
1.	istorijsko pravo	2.80	12.42	1.70	2.65	12.26	31.83
2.	suvereno pravo	3.42	13.20	1.86	1.24	11.49	31.21
3.	nacionalna manjina	1.08	11.19	1.08	1.24	2.80	17.39
4.	sloga i jedinstvo	1.08	7.76	1.55	0.15	6.38	16.92
5.	politika Srbije	0.31	0.63	0.31	0.31	1.09	2.65
	ukupno	8.69	45.20	6.50	5.59	34.02	100.00

Tabela 14. UČESTALOST MERA ZA RAZREŠAVANJE SUKOBA NA KOSOVU

Red. br.	mere	prva strana	izveštaj	vest	an. napis	komentar	ukupno
1.	krivično-pravna represija	5.34	14.10	7.15	0.23	12.12	38.94
2.	politička diferencijacija	4.18	8.52	1.20	-	16.10	30.00
3.	naseljavanje Srba	3.90	6.50	0.55	0.25	4.06	15.26
4.	Srpska uprava	-	3.70	2.00	-	0.12	5.82
5.	etničko razdvajanje	-	0.75	0.50	-	0.90	2.15
6.	paritetno pravo	-	1.80	-	0.14	1.20	3.14
7.	proterivanje alb. emigranata	1.10	1.20	-	0.60	1.25	4.15
	ukupno	14.52	36.87	11.40	1.22	35.99	100.00

Tabela 15. UČESTALOST MERA ZA RAZREŠAVANJE SUKOBA NA KOSOVU

Red. br.	mera	prva strana	izveštaj	vest	an. napis	komentar	ukupno
1.	suspenzija organa vlasti	2.20	9.60	0.30	-	9.86	21.96
2.	kontrola nad glasilima	0.54	8.77	-	-	10.96	20.27
3.	radna diferencijacija	-	9.86	2.19	-	6.03	18.08
4.	privremene mere	1.64	7.67	1.10	-	6.30	16.71
5.	zaštita Srpske kulture	1.10	2.74	0.54	0.54	1.64	6.56
6.	krivično pravna represija	1.10	3.28	1.10	-	0.54	6.02
7.	zapošljavanje Srba	-	3.01	-	-	2.46	5.47
8.	kadrovske smene	-	2.74	-	-	2.19	4.93
	ukupno	6.58	47.67	5.23	0.54	39.98	100.00

V RUBRIKA "ODJECI I REAGOVANJA" LISTA POLITIKA, 1.1. - 1.7. 1990.: ANALIZA PRILOGA O KOSOVU

Ova analiza se ne zasniva na statističkom izračunavanju razmera "učešća" kosovskih tema u **Politikinoj** rubrici - premda je numerička slika, broj autora, priloga, likovnih priloga, učestalost pojavljivanja autora i sl.) morala da bude sačinjena pre početka rada - već na postupcima semantičkog, semiotičkog i retoričkog opisa teksta, preuzetim iz odgovarajućih disciplina. To ne znači da su postupci iscrpljeni, a opis potpun: daleko od toga, analiza je zapravo pokušaj početnih radnji na tekstu koji istovremeno sledi tradicionalni ideološki diskurs neposredno prethodne epohe, i obnavlja neke starije, ali i kreira nove. Konceptija "kolektivnog autora", čitljiva i iz kolektivnih priloga (proglasi sa sastanaka ili peticije) i iz nesumnjive tendencije "ujednačavanja" mišljenja (za šest meseci nema nijednog priloga koji bi ukazivao na mogućnost diversifikacije mišljenja o Kosovu) daje osnovu za takvu analizu. Sa druge strane, dinamika rubrike "Odjeci i reagovanja" ne može se razumeti bez tekućeg političkog diskursa i promena u njemu, odnosno, jednostavnije rečeno, bez čitanja ostalih stranica **Politike**.

1. IME

Politikina rubrika prenosi u prvom delu imena već postojeću **NIN**-ovu rubriku "Odjeci", čemu je dodat termin iz žurnalističko-političkog žargona, *reagovanja*. U slučaju **NIN**-ove rubrike, reč *odjeci* upotrebljena je, nesumnjivo, metaforički. U dopuni **Politike**, metaforička upotreba, suprotstavljena apstraktnom terminu, lako gubi svoju metaforičnost. Ovaj neželjeni semantički efekat posredno pokazuje da ime rubrike nije

dobro promišljeno. Sa druge strane, upadljiva neodređenost imena dozvoljava transformacije kao što je ona koja se može registrovati od 26.6, kada umesto pretežno neprofesionalnih autora, građana, rubriku zauzimaju izveštaji dopisnika iz pojedinih krajeva ili izjave dobijene od poznatih ličnosti. Takođe je bilo moguće po potrebi podešavati obim rubrike, sve do feljtona (posle ovde ispitivanog šestomesečnog perioda).

2. OBLIK

Tekstovi u rubrici pojavljuju se u obliku pisama, mišljenja, peticija, faksimila pisama i dokumenata, objašnjenja uz fotografije, reklame, i kao vrlo značajan deo, ilustracija. Fotografije bez teksta su obično portreti autora. Udarni deo stranice, gornji desni, najčešće je rezervisan za ilustracije. Zanimljiva inovacija je to da se nešto što se obično naziva *karikaturom* - i po obliku to svakako jeste - u rubrici naziva "ilustracijom": ovo imenovanje uspostavlja drugačiji odnos između likovnog priloga i teksta - prilog "ilustruje" stavove tekstova i stiče status blizak dokumentu. Umesto efekta relativizacije i izvesnog olakšanja teksta, ilustracija pojačava utisak nedvosmislene jasnoće problema. Fotografije sa tekstovima, dakle ne portreti, često imaju tekst sa "viškom informacija", interpretacijom. Tako, na primer, 3.4. uz fotografiju dela Predsedništva SFRJ prilikom zasedanja, stoji ovakav tekst: "Sve dok je Jugoslavija država federativnog tipa Predsedništvo SFRJ sve svoje odluke mora donositi jednoglasno. (Sa sednice Predsedništva SFRJ održane 29. marta 1990.). Ili, 20.4. uz fotografiju sa proslave u Takovu (dva učesnika drže reprodukciju slike sa motivom dizanja takovškog ustanka), tekst glasi: "Ono što se pominje u Takovu ipak pripada svima nama, Srbima, ma gdje se mi nalazili", Takovo, 8. april 1990. Reč je zapravo o citatu iz priloga koji sledi ispod fotografije. U jednome slučaju, 6.3, fotografije su dokaz (kako je i navedeno u podnaslovu) o atmosferi na skupu Demokratske stranke u Svetozarevu, opet sa "viškom informacija": "Mesni karatista uklanja govornika (informacija) u ime demokratije (višak informacije)"; Poslednji "zahvat" - izbacivanje (informacija) zbog različitog mišljenja (višak informacija). Ilustracija ima neuporedivo više nego fotografija: dok fotografija i faksimila

ima tek šezdesetak, ilustracija ima po pravilu dve ili tri u svakom izdanju rubrike, redje je jedna.

Važan element uobličavanja ove rubrike imaju isticanje naslova i podnaslova i imena autora, uokviravanje pojedinih tekstova i korišćenje različitih tipova sloga. Imena autora su data krupnim slovima, iznad teksta, sem kada je dat faksimil. To, zajedno sa ilustracijama koje su plod redakcijskog rada, pokazuje da rubrika nema forumski oblik, u kojem bi sva mišljenja imala jednak tretman, a čitalac već grafičkom ujednačenošću bio pozvan da sam bira svoje preferencije.

3. AUTORI

Sem pojedinačnih autora, javljaju se i kolektivni. U manjem broju, pojavljuju se tekstovi preneseni iz drugih glasila, intervjui, izjave i prilozi **Politikinih** novinara, demantiji, ispravke i sl.

Autori se navode sa akademskim titulama uz ime, a često na kraju teksta stoji i objašnjenje redakcije koje tipski počinje sa "Autor je...". Ova objašnjenja nikad ne stoje za autore iz nižih društvenih slojeva (radnik, domaćica, penzioner, nezaposlen i sl.), već se po pravilu odnose na visoke društvene i političke funkcije. Za šest meseci, priloge je dalo 66 doktora nauka, 16 magistara, 11 profesora (uz titulu dr ili bez nje) i 5 akademika. Upadljiva razlika izmedju učešća magistara i doktora mogla bi posredno govoriti o starosnoj i društvenoj strukturi autora. Navodjenje titula i objašnjenja redakcije nedvosmisleno govore o oslanjanju na intelektualni autoritet. Koliko je on važan, pokazuje omaška (20.1.) kojom se autor ilustracije navodi kao *Dr.* Autori se u šestomesečnom periodu javljaju i po nekoliko puta. Autora koji se javljaju dva puta ima 48; tri puta - 11; četiri puta 3; pet puta 2; šest puta 3; jedan autor se javlja ukupno osam puta. Pojavljivanje više puta ne uslovljava odgovarajući interes da se autor prikaže publici (fotografija, objašnjenje o društvenom položaju). Redakcijski tretman autora zasniva se na kriterijumu društvenog ugleda, sudeći po ispravkama koje, uz izvinjenje, redakcija

objavljuje za tekstove profesora univerziteta (Dragan Nedeljković) i političara (Batrić Jovanović). Pismo Jovanke Broz (19.3.) objavljeno je sa objašnjenjem da ga je primio Dr Živorad Minović, direktor i glavni i odgovorni urednik **Političke**. Bez potpisa ili naznake da su redakcijska, objavljena su tri priloga (21.2, 28.5. i 10.4.). Mesto iz kojeg autor potiče navodi se samo prvih dana januara, a docnije ta praksa prestaje.

Pisma kolektivnih autora mogu se podeliti u nekoliko grupa: pisma različitih partija (sem komunističke), pisma građana i neformalnih grupa, pisma udruženja i radnih organizacija, zavičajnih klubova, pisma organa vlasti, pisma boračkih organizacija. Posebno treba izdvojiti grupu pisama medicinskih ustanova i udruženja povodom mogućnog trovanja na Kosovu. Među partijama je najzastupljenija SDP (javlja se tri puta), zatim DP, NRS, NSS i JSDS (jedanput), a kolektivno se javlja pet partija (podrška referendumu, 30.6.). Prilozi građana i neformalnih grupa mogu se shvatiti kao osobita legalizacija peticija. Udruženja i radne organizacije, ili delovi radnih organizacija, najčešće se pojavljuju u formuli "radni ljudi". Zanimljivi su prilozi grupa koje se javljaju nekoliko puta: 21.2. Dr. Branislav Džerković se javlja sa 105 potpisa studenata iz studentskog doma "Mahmut Bušatlija" iz Sarajeva; 27.3. javljaju se 272 studenta ovog istog doma; 7.6. javljaju se 24 studenta Sarajevskog univerziteta. Od zavičajnih klubova u Beogradu, javljaju se klubovi Mitrovčana (24.6) i Kninjana (21.1). Povodom mogućnog trovanja na Kosovu, javilo se nekoliko odeljenja medicinskih ustanova (dispanzer za kardio-vaskularne bolesti iz Sombora, 1.4, podružnica Srpskog lekarskog društva Instituta za mentalno zdravlje iz Beograda, 31.3), jedno udruženje (samostalnih stomatologa Srbije), ali nijedna veća medicinska organizacija u celini.

Najviši organ vlasti koji se javio u rubrici je Vijeće SS Crne Gore (6.2). Ostali su prilozi uglavnom od mesnih konferencija SSRN, omladinskih konferencija (Bečej, 3.2; Petrovac na Mlavi, 20.1) i konferencije za društveni položaj i aktivnost žena (MZ NH "Janko Lisjak", Vračar, Beograd).

Boračke organizacije javljaju se pretežno iz Beograda: 12.2, borci opštine Dvor na Uni koji žive u Beogradu; 16.1, zbor boraca iz SR Hrvatske; sekcija boraca 6. kosovsko-metohijske

brigade pri GO SUBNOR-a Beograd. Zanimljiv je slučaj organizacije boraca bosansko-hercegovačkih brigada, koji se javljaju u više navrata: 14.1. i 4.2. kao "Odbor sekcije hercegovačkih brigada u Beogradu", 8.4. kao "Koordinacioni odbor boraca ratnih brigada iz BiH u Beogradu"; 22.5. kao "Koordinacioni odbor Sekcije bosansko- hercegovačkih ratnih brigada ", i 13.6. kao "Skupština boraca hercegovačkih brigada u Beogradu".

4. JEZIK

Jezik priloga je srpskohrvatski, pismo ćirilčno. Prilog na makedonskom (sem naslova) objavljen je 4.2.; latinica je upotrebljena samo u ilustracijama, kao znak severozapadnog dela Jugoslavije; reklama na engleskom jeziku, za proizvode Sony, objavljena je 7.2.

5. ILUSTRACIJE

Ovde nije mogućna detaljnija analiza ilustracija, već je dat pregled osnovnih odlika tema i tekstova u njima, bez obzira na autorske razlike. Mogu se izdvojiti tri osnovna tipa: ilustracije bez reči, u kojima se najčešće upotrebljavaju prepoznatljivi likovni simboli, klasične karikature sa kratkom izjavom ili dijalogom u "oblačićima", i ilustracije reči, najčešće apstraktnih pojmova, što je postupak koji potiče od političke karikature. Primeri za prvi tip: 3.1, birokrata sa olovkom i nazuvcima za ruke pravi "magareće uši" Marksovoj bisti; 9.4, demonstranti bacaju kamenje na miliciju koja se brani štitovima, a na znak "V" koji im pokazuje sufler; 2.3, ruka pokazuje znak "V", a između prstiju cilja sa puškom lice sa albanskim kečeta; 23.2, u obrisi granica Jugoslavije, u predelu Slovenije, pobodeno je strašilo sa srpskom šajkačom i torbom; 31.1, na prvoj slici tri kečeta, na drugoj, kada ruka podigne jedno keče, pokaže se lovački šešir sa peruškom (slovenački ?); 6.2, čovek radosno pokazuje dno saksije (otkrio je rupu od saksije?);

13.2, nasmejani cvet sedi za pisačim stolom sa tri telefona (cvečka?); 26.5, čovek sa kečetom vuče obrise Jugoslavije sa ucrtanim ljudskim likom (zanos?): 24.1, bogataš u fotelji među lovačkim trofejima je i obris Jugoslavije sa rogom; 20.4, čovek okičen republičkim granicama slično paunovom repu, uz njega paun; 6.5, Adam i Eva, oko drveta se uvija znak republičke granice, umesto zmijs; 15.3, čovek sa nerazumljivim škrabotinama u oblačiću (govori koješta?), hoda bodro uz umornog magarca (ne lipši magarče do zelene trave?). U ovoj grupi se primećuje ustanovljavanje nekih stalnih likovnih simbola: obrisi granica Jugoslavije, republička granica, spajalica (birokratija?), fotelje, pisaci stolovi, telefoni, ramovi za slike, postolja za spomenike, srpovi i čekići i dr. Kada nije reč o relativno čitljivim kostimografskim odlikama (šajkača, keče, lovački šešir), ilustracija, kako pokazuju primeri, dobija karakter likovne enigme čije značenje nije razumljivo na prvi pogled. U drugoj grupi, značenje je uglavnom razrešeno tekstom, pa nedvosmislenosti nema, premda se često upotrebljavaju isti likovni simboli: 28.3, čovek sa šajkačom i nožem u ledjima stoji pred birokratom (telefon, fotelja) koji mu kaže: "Dokaz o terorizmu priložite u tri primerka!"; 21.2, čovek sa kečetom gazeći pridavljuje drugoga transparentom na kome piše "Hoćemo demokratiju" latinicom; 3.2, čovek za govornicom gura napred čoveka sa kečetom i ogromnom tojagom uz reči "Naprej u demokratiju", napisano ćirilicom; zanimljivost ovoga primera je koliko u pismu, toliko i u jezičkom obliku koji bi trebalo, sudeći po "naprej" da bude slovenački: tada bi ostatak rečenice u pisanom obliku morao glasiti "u demokraciju"; 17.2, čovek sa kečetom i tojagom kaže drugome "On će da objasni šta ja hoću" (ćirilica), pokazujući trećega, sa znakom zvezde na sakou, za govornicom, i rečima "seveda" (latinica); 25.2, sa jedne strane namrgodjeni ljudi sa kečetom koji pokazuju znak "V", a sa druge, nasmejani čovek sa šajkačom koji pokazuje knjigu sa naslovom "Ustav SFRJ" (ćirilica). Kao klasični oblik karikature, ovaj tip je najmanje zastupljen, premda pruža mogućnost jasnog i preciznog značenja; i uz ove primere je uvek ispisano "ilustracija" uz ime autora.

Treći tip obnavlja političku karikaturu u kojoj se reč *iscrtava* (skraćena, apstraktni pojmovi: 22.3, čovek seje po njivi slova reči "razdor" (ćirilicom); 3.1, dva čoveka konopcima razvlače na dve suprotne strane reč "zajedništvo"; 24.1, čovek sa lovačkim

šeširom, u kratkim pantalonama i sa dokolenicama, minira velika slova SKJ na kojima stoji. 27.5, otvorena knjiga, na čijoj levoj strani piše "Predlog ustava SR Srbije", a na desnoj, pri dnu, "pisac: narod". Neočekivana konotacija se iščitava u preostaloj belini knjige: ili narod potpisuje "blanko" ili teksta "nema", ili je reč o referenciji na veliku nepismenost u narodu; 23.4, pored ogromnog znaka za pravac na kojem piše "osnovna opredeljenja", rukom u suprotnom pravcu pokazuje mali čovek sa kečetom i naočarima; 29.3, birokrata (telefon, fotelja) se češe po glavi dok iz knjige sa naslovom "Kosovo" prema vratima odlazi paragraf. Druge konotacije u ovom slučaju mogu biti: zakon se ne primenjuje; zakoni nisu dobri; može se suditi i bez zakona. Istoga dana, druga ilustracija prikazuje glavu čoveka sa slovima "is" sa leve strane i "tina" sa desne. Moguća su dva čitanja: čoveku istina ulazi na jedno a izlazi na drugo uvo, ili oko njega odjekuju "istine"; 29.5, na ugao knjige sa naslovom "Ustav 1974" okačena je kapa čije se karakteristike vrlo teško mogu utvrditi (šajkača? dvorogi šešir?), tako da značenje ilustracije većini ostaje nečitljivo; 11.1, za slova reči "istorija" privezana je ceduljica sa natpisom "sponzor": mogućnosti čitanja su ili da istoriju neko sponzorira, ili da je ona sponzor (plaća, štiti) nekoga. Ovih nekoliko primera pokazuje da je ideloški diskurs u jasnom i čitljivom obliku najteže postići upravo ovakvim tipom ilustracija: potpuna ispražnjenost informacije, svedene na reč, otvara mogućnost za polisemiju te reči, koju onda bilo kakvi vizualni dodaci umnožavaju. Ovaj tip ilustracije je zapravo ideogram, koji svojom polisemijom deluje destruktivno u okviru određenog ideološkog diskursa. Informacije su redundantne, a poruke opterećene i nejasne. Upotreba ovog tipa ima smisao tek u visoko disciplinovanoj publici, na primer u uhodanom totalitarnom režimu, tako da njegov anahronizam (zakasnelost ili preuranjenost) u velikoj meri otežava komuniciranje. Što se tretmana kosovskih tema tiče, ilustracije u rubrici svedoče o neodređenosti u formiranju tipskog albanskog predstavnika: on se naime u ilustracijama javlja ili bez kostimografske oznake, ali pokazujući znak "V", ili sa albanskim kečetom, i to u dve varijante, sa ogromnom tojagom (nasilnik) ili

sa naočarima (intelektualac, birokrata, alternativa?). Ove dve krajnje varijante teško je svesti na jedan zajednički imenitelj. Izvesna paralela bi se mogla pronaći u sličnoj nedefinisanoj pojma "neprijatelj".

6. ŽANROVI

Pod "žanrovima" podrazumevam definisane tekstualne forme kao što su dnevnici, pišma, telegrami, peticije, školski zadaci, polemike, demantiji, lirski zapisi i dr. Najveći deo priloga predstavlja "zauszimanje stava", forma koja ostaje nepromenjena iz kontrolisane štampe samoupravnog socijalizma, ali je njena upotreba obično bila ograničena na periode "davanja podrške". Ova forma u **Politikinoj** rubrici postaje stalna. Njene varijante mogu imati oblik analize, male studije ili projekta, zavisno od retoričkih modela i leksike. Polemički prilozi se sasvim izuzetno odnose na stavove iznete u istoj rubrici, već se po pravilu suprotstavljaju pojavama izvan nacionalnog kolektiva. Demantija ima malo: usamljen je primer demantija ambasadora SAD u Beogradu (14.2) koji je objavljen bez daljih odgovara ili komentara. Demanti Pokrajinskog komiteta za rad, zdravstvo i socijalnu politiku, boračka i invalidska pitanja, povodom specijalizacije Dr. Aljaša Gašija (21.3), dobija narednog dana odgovor **Politikinog** novinara, u kojem se između ostalog kaže: "Jer sa puta u Zagreb niko se od Albanaca nije vratio a da nije sa sobom poneo diplomu stručnjaka, bilo za privredna, ekonomska, pravna ili druga pitanja. Pa zašto, onda, neko ne bi mogao da bude i specijalista za opštu hirurgiju". Demanti 24.2 (reč je o pogrešno navedenom čoveku koji protestuje), praćen je odgovorom **Politikinog** novinara u kojem, uz izvinjenje oštećenom, stoji zaključak: "...jer, kao što smo pisali, u Glini sve drugačije zvuči i izgleda, nego u nacionalno monolitnim sredinama". Telegrami podrške ili kratke izjave podrške javljaju se sa uobičajenim formulama (ogorčeni smo, zbunjeni i ogorčeni, najenergичnije osudjujemo) 3.2, ili u većem broju od 27.6. do 30.6, povodom referenduma.

Projekti za buduće spomenike pojavljuju se, sa odgovarajućim ilustracijama (skicama), 8.2, 12.2, 25.2; reč je o spomenicima Njegošu, Nemanjićima i Kosovskoj bitci. Prostor o kojem se raspravlja je pretežno Svetosavski plato; u predlogu spomenika za Kosovo, predlaže se i obeležje Albancima.

Mnogi prilozi u obliku peticije sadrže zahteve po tačkama, dakle referiraju na klasične peticije; po pravilu ne sadrže podatke da su, sem dnevnom listu, poslate institucijama koje bi mogle ispuniti neke zahteve: verzije zahteva istog pošiljaoca u relativno kratkom vremenskom razmaku pokazuju nedoumice oko zahteva. Tako 21.2, 102 studenata iz istog sarajevskog studentskog doma potpisuje peticiju u kojoj se traži proterivanje svih okupatorskih albanskih emigranata sa porodicama i potomstvom, polazeći od 1941. kao tačke *post quem*, vraćanje svih kuća i imanja nealbanskim vlasnicima, kažnjavanje onih emigranata "koji su uprljali ruke progonima i terorom" i njihovo proterivanje "poslije izvršenja kazne"; 27.3, 272 studenta istog studentskog doma zahtevaju povećanje milicijskih snaga na Kosovu, i istovremeno identifikaciju i proterivanje okupatorskih albanskih emigranata, "s tim da se sa protjerivanjem počne odmah", zatim deportaciju nealbanskog slovenskog stanovništva iz Albanije u Jugoslaviju, i popis starosedelačkih porodica na Kosovu, da bi se one "iz kojih su se regrutovali: ubice, siledžije, teroristi i izgonitelji" deportovale u Albaniju.

Anketa je zabeležena jedanput, ako izuzmemo da je čitava rubrika pred kraj juna izmenjena i predstavlja neku vrstu ankete: 29.4, učenici jedne beogradske osnovne škole (ne navodi se koje) dobili su za pismenu temu "Ko i kako stvara zla u našoj domovini". Autor priloga je **Političari** predstavio "najjače i najtipičnije" fragmente, "a koji potvrđuju da su zaista mislili svojom glavom" i osećali "svojim srcem": "Nepotrebno je stvaranje stranaka jer to još više dovodi do razjedinjavanja naših republika i naroda", (treći razred). U završnom komentaru, autor priloga kaže: "Mnogi su isticali da njihovi roditelji neke pojave vide drugačije i da se oni sa njima ne slažu".

Školski zadatak ili odlomak iz dnevnika osnovca (navedeno je ime učenika i ime škole, ali ne i ko je sastav i po kojem kriteriju dao u objavljivanje) - nedoumica nije u formi, ona je

nedvosmisleno forma "umetničkog" dnevnika, pisanog kao zadatak, već u naslovu priloga od 9.2; "Vreme je lepo i sunčano kao da nije zima. Malo sam prošetao i stižem kući na ručak. Mama i baba demonstriraju na Kosovu i lome sve pred sobom. Slušam i neka me tuga obuzima. Pitam se zašto?... Oni imaju Albaniju, pa neka tamo stvaraju državu, demokratiju i odlučuju ko može da živi s kim... Nudimo im prijateljstvo, drugarstvo, zajednicu, a oni tako...Ja znam da oni mrze, da su banda koja ubija, da je sve to strašno i tužno... Postoji nada u meni i zadovoljstvo što moj narod, moja domovina kaže da će se braniti, da ne da neprijatelju da nas deli".

Lirski zapis se određuje po lirskim elementima kojima je uokviren iskaz o kosovskim problemima, kao "Zapis iz studentskog doma" (podnaslov), 30.1: "Odlazi januar iz Beograda. Polako i bez snega. Grad tužnji živeći svoj velegradski život. A tamo na Kosovu šiptarski separatisti kao da su krenuli u obračun sa napaćenim srpskim i crnogorskim narodom... Izumili su demokratiju po meri jedne nacije. Sad huškaju neke Šiptare da što pre na Kosovu naprave etnički čistu teritoriju (očišćenu od srpskog življa). Pa da im prodaju patent. Ovo vam neću zaboraviti. Kako to mora biti strašno, mislim u nespokoj...Ali mi narod na ognjištima ne dirajte. Ne sipajte so u otvorene rane. Ako već niste na strani pravde i istine, bar ne podbadajte pomahnitalu aždaju". Lirskim zapisom se može smatrati poziv za povratak na Kosovo, 15.2; "Ovde su vaši prvi koraci, radosti, tuge, vaše uspomene. Ovde su vaše prve školske sveske...I, znam, kanuće još poneka suza... Tamo negde na dnu ognjišta, duboko zapretanu, naći ćete jednu žišku žara. Kao potvrdu vere i nadanja napuštenog ognjišta da neće biti zauvek ugašeno. Održava ga vera u susret sa vama. Kao znak i potvrda vašeg postojanja i naše večnosti. I naše rešenosti i zaveta da će srpske vatre na kosovskim ognjištima večno goreti."Ili, 3.2:"Ovo nije izveštaj. Ovo je sudbina. Sudbina i istina jednog grada... Naš grad je povredjen. Kamenovan je, paljene su njegove kuće, prebijani njegovi gradjani, pucano je u njegove čuvaru u plavim uniformama. I sve to zbog "demokracije" za koju su čuli ko zna gde, i od koga, a ne znajući njeno pravo značenje... Peć. Naš veliki, divni grade. Naše detinjstvo. Naše mladosti, naša prva ljubavi... I ti si se radovao proleću". Ovaj lirski zapis je takodje u formi dnevnika. Jedan od autora koji se više puta javljaju (pet puta), dva puta objavljuje isti lirski pasaž: 3.2 i 6.5: "Platio je ovaj

narod baš na Kosovu, u dalekim i u magle potonulim vremenima, svoj danak Evropi i njenoj civilizaciji. Više srpski narod neće da plaća nikome i nizašta (u drugom prilogu nedostaje "i"). Oslobadja se ovaj narod istorijskog prokletstva koje ga je pratilo vekovima - gini da bi drugima bilo bolje. Kosturnice jesu slava vekova, ali i opomena sopstvene budućnosti".

Najzad, u rubrici se pojavljuje i književno-pozorišna kritika, 12.6 reč je o zauzimanju stava o idejnim implikacijama teksta drame "Sveti Sava": "... duboko ubedjen da će "Sv. Sava" doživeti najveći trijumf u Prištini, baš kao što se to desilo pre neki dan u Jajcu i kao što će se, pretpostavljam, ponoviti i u HDZ Hrvatskoj. Nazdravlje".

7. TEMA

Na više od pet stotina priloga, skoro dve trećine imaju za temu Kosovo. Kosovski problem se nikad ne javlja bez istorijskih referencija (na srpsku istoriju), i bez referencija na savremene saveznike, odnosno na posledice nedavne političke prošlosti. Stoga se može reći da je Kosovo tema u kojoj se prelamaju svi smerovi ideološkog diskursa (stil, retorika, leksika) i dnevnog govora javnosti. U tolikoj masi tekstova, samo četiri priloga daju podatke (bez obzira na stilsko-retoričku opremu) o precizno navedenim događajima (akteri, mesto, vreme, mogućnost provere): 11.3, o Albancu koji je ponudio zaštitu svojim komšijama (bez podataka o vremenu i imenu, sa podatkom o naselju); 14.3, pregled kadrovskih promena i mahinacija u korist Albanaca u termoelektranama Kosova (sa hronologijom i imenima); 24.3, o incidentu u dvojezičnoj školi (sa podacima o mestu, vremenu, imenima i potpisima učesnika); 21.4, izmene toponimije u katastru u korist albanskog idioma. Svo ostalo svedočenje je u okvirima od ranije poznatih slučajeva (Djordje Martinović), promenljivih podataka o broju iseljenih (od nekoliko desetina hiljada do 400.000) do uopštenih referencija na silovanja, ubistva, paljevine, izgon, kradje itd. Aktualni događaji na Kosovu prate se rečnikom zvaničnih komentara. Izveštaji

očevidaca, koji bi se mogli očekivati kao udarni deo ovakve rubrike, ili pretpostaviti na osnovu porekla autora, praktično ne postoje. Svaki prilog koji se tiče Kosova sadrži čvrsto uverenje o kosovskim saveznicima iz Slovenije i Hrvatske, dok istovremeno nije navedeno čak ni ime linčovanog Srbina (za vreme afere sa trovanjem, potkrepljeno TV snimkom). Stoga su prilozi tematski vezani za Kosovo svedočanstvo pre svega o nivou obrazovanja, znanja istorije, oživljavanju starih i uvodjenju novih stereotipa, pa je takva analiza tekstova, uz formalne odlike, jedina i moguća.

8. STALNA MESTA

Stalnim mestima smatram lekseme koje su poprimile nova značenja, nerazumljiva izvan konteksta u kojem se upotrebljavaju, kao što su geografske naznake koje su postale političke: zapad, severozapad; Stari trg, Cankarjev dom (da bi se pomeranje u značenju istaklo, često se upotrebljavaju u množini); imena, kao Račan, Kučan (ranije Smole ili Stanovnik), Tudjman, Drašković, Rupel (isto tako česta upotreba u množini, čak i oblici sa malim slovom kao "bučari" i "smoljari"); izrazi iz drugih jezika, neka vrsta uvredljivih pozajmljenica: dežela, demokracija. Stalna mesta su i poznate reči konkretnog značenja, pogodne za metonimijsku upotrebu, često nabijene simboličkim značenjem (kolevka, ognjište, prag, krv, kosti, grob) i nejasnim sećanjem na starije kultske radnje. Stalnim mestima dalje smatram lekseme i idiome koji se u tekstu "specijalizuju" za određeni kontekst. Metaforičnost mnogih leksema izaziva izrazitu dinamiku i brze zamene konkretnih i metaforičkih značenja. Tako se za situaciju na Kosovu i za njen istorijat istovremeno upotrebljavaju "drama", "tragedija", "uveličana antička tragedija" (6.5), a za moguće trovanje na Kosovu "pozornica", "farsa", "lakrdija", "cirkus"; Kosovo je za Srbiju "rak-rana" (15.2, 3.5), "Golgota", "Gordijev čvor", "egzodus", "duhovni prag", "centar (državnosti, duhovnosti)", "duša i srce", "epopeja srpske duše"; Srbija je "bez temelja i bez krova", njeni delovi su "amputirani", ona doživljava "istinsko radjanje", "večno praštanje", (navodim samo nekoliko izrazitih primera). Sa druge strane, Albanci i njihovi saveznici liju "krokodilske suze" (1.3, 7.3, šire "boljševičko-katoličko -islamsku

propagandu", dižu "dva prsta u znak sknavljenja ovog drevnog simbola pravde". Posebno zanimljiv slučaj nestabilnosti konkretnog i metaforskog značenja je od 3.3: glasine o pucanju su u stvari "pucanj u narod", ili 4.2: "puca se u sve što je srpsko"; u prvom slučaju, metaforičko značenje zamenjuje konkretno, koje se hoće sakriti, a u drugom, metaforičko se zamenjuje konkretnim, da bi se prikazalo kao podatak. Iz ovih primera može se pročitati izvestan animizam iz davne prošlosti, i nesumnjivi moderni rasizam. Tako su uz Albance vezani stalni epiteti "animalno" i "bestijalno", "monstruozno" i "čudovišno". Stalna mesta su i terminološki sklopovi ili idiomi iz rečnika tekuće politike, i oni se mogu precizno podeliti po grupama na koje se odnose:

Za Albance: "desrbizacija", "sunovrat lekarske etike", "albanotropni otrov", "monstruozna i morbidna uloga", "silovanje iz mržnje prema SFRJ", "paklena međunarodna zavera protiv Srbije", "separatisti i teroristi", "divljanje", "neprijatelji svih boja", "pošteni Albanci", "fanatizovani demonstranti", "intifada", "eskalacija albanskog terorizma", "akteri farse", "otrovi koji deluju samo na šiptarske gene", "nacionalseparatisti", "naoružane bande Arnauta", "prebeglice sa nepoštenim namerama", "kosovske dahije", "militantni sigurimovci", "skutonoše", "isključivost i samoživost albanskih muslimana", "naivno, a istovremeno tako bezočno", "virus bezumlja" itd.

Za saveznike Albanaca: "sejači obmana", "nepostojeći severozapad", "zadojeni srbofobijom", "uklonili su sve maske", "pokrovitelji", "licemerne mecene", "preko leševa grabe ka cilju", "Crno-žuta naciokratija", "mentori", "plaćenici narko-mafije", "navodni demokrati", "drukeri i aminaši", "separatisti svih boja", "malo je reći da su konvertiti", "lažni dušebrižnici", "majstori licemerja, kovači svakakvih laži", "zaslepljeni sjajem svojih fotelja", itd.

Konačno, stalna mesta su formule obraćanja u prilogima. One uvode u temu, i zbog ekonomike teksta treba da podsete na stečene pojmove i znanje. Mogu se podeliti u tri grupe:

a. Neutralna formula, zasniva se na opštem mnenju: "Odavno znamo", "Ma ko da si, čitacče", "Zar ne znate", "Da se razumemo", "Svi znamo", "Svedoci smo";

b. Formula nestrpljivosti: "Šta se čeka", "I vrapci znaju", "Da čovek ne poveruje", "Pa to nema nigde na zemaljskoj kugli", "Zar mi ne znamo", "Ima li koga da poveruje", "Treba li to dokazivati", "Treba li o tome govoriti";

c. Formula sa metaforikom slepila: "Slepac, ako ne vidi, sluša i oseća. A, vi?!", "Treba biti slep pa ne videti", "mržnjom zaslepljen", "samo slepci nisu načisto", "slepaca ima podosta"; uz ovo ide "istina u celom sjaju", "kristalno jasna istina", "prava istina" kao dopuna formule;

d. Formula sa podelama razumno-nerazumno, moralno-nemoralno: "Znaju to svi poštene i dobronamerni ljudi", "Zar nekom, koga još nije izdao zdrav razum, to još treba objašnjavati", "Niko razuman ne može da prihvati", "Dosta je ponižavanja svih normalnih stanovnika", "Pa svima čestitim ljudima je jasno", "Zdrav um ne može to da zamisli", "mada je danas svakom poštenom čoveku, koji ume i hoće da misli kao *Homo Sapiens*, jasno".

Iz ovih uvodnih formula, koje najčešće imaju oblik retoričkog pitanja (ovde nisu navodjeni celi stavci), može se zaključiti da prevladajući stav o istini ima sledeće elemente: istina se lako saznaje, zapravo svi je već znaju, sem onih koji to neće, zbog gubitka vida (i metaforički), razuma ili poštenja. Razlike u istini nema, već se oni koji je "vide" ili "ne vide" razlikuju po svojim kvalitetima. Bez sumnje, ovakav koncept, koji ne narušava nikakva sumnja, potpomaže identifikaciju sa većinom, a uništava individualnost i kritičnost.

Krajnji primer izvesne samouverenosti koja iz takvog koncepta proizlazi, objavljen je 31.1 (obraćanje akademiku Zajmiju): "U ostalom budite iskreni i prema samom sebi i recite da li biste vi bili iskreno za to što predlažete?"

9. POSLOVICE, UZREČICE I CITATI

Koncept istine koji prevladjuje u rubrici povlači sa jedne strane odsustvo dokaza odnosno argumentacije, a s druge olakšava upotrebu poslovice, uzrečica i citata koji pojačavaju interes za tekst i šire krug mogućih saradnika. Ne treba ni ovde ispustiti razloge ekonomike teksta. Izvesno stilsko i nesumnjivo idejno ujedinjavanje je posledica takvih procesa, a njihove pedagoške implikacije, odnosno dejstvo propagande, ostaju u ovoj analizi izvan dometa.

a. Poslovice: "Tudje je nesrečno i proketo, mrtvi opominju žive", kaže naš narod! (7.5); ali, zaboravili su onu narodnu mudrost: "ne laje pas sela radi, nego sebe radi" (15.1); "Lanac o lonac, kamen o lonac, teško loncu" (23.6); "li, Englezi kažu: "Činjenice su tvrdoglave" (8.3); "Javni tužilac... treba da zna da oni koji su mačem sekli od mača su i stradali", ili nešto jasnije: "one što su vetar sejali (pogotovo oni oko Kosova) oluja će odneti" (10.1).

b. Uzrečice: "Nazdravlje vam humanizam..." (6.5); "E, pa, ako je i od Šiptara, zaista je preveše" (25.2); "Neko se ovdje pravi blesav" (28.3); "Ono što je ona (Albanka) govorila, ne bi ni pas sa maslom pojeo" (15.4); "Tražili su dlake u jajetu u govorima na proslavi Kosovske bitke" (29.1);

c. Citati: Njegoševi stihovi se navode ili parafraziraju pet puta, na primer: "Njemu i sličnima je mjesto u "Gorskom vijencu", ali tamo gde je dio spjeva o Badnjoj večeri". (25.5); "za srpski narod Jugoslavija je najskuplja reč" (3.2) - parafraza izjave Matije Bečkovića; "konačno, Srbija umorna od zabrana" (8.3.)-parafraza izjave Slobodana Miloševića.

10. INTERPRETACIJA ISTORIJE

Ovde se uzimaju u obzir one interpretacije istorijskih događaja koje se približavaju prethodno iznesenim retoričko-stilskim odlikama teksta, svedočeći o smanjenom poznavanju i o ideološkom cenzurisanju ili menjanju prema tekućoj politici: primera radi, tumačenje o zajedničkom radu Vatikana i Kominterne protiv Srbije pojavljuje se 7.4, 23.4 i 23.4 i 23.5. Ponekad je reč o preterivanju: "nema na svetu", "od Aljaske do Ognjene zemlje" nego nema na celoj planeti Zemlji jedne srušene crkve koju smo srušili ili zapalili, nema svetinje u koju smo dirnuli, nema groba na kome smo ijedan cvet pogazili" (2.3); "najbogatija, posle doline Nila, riznica kulturnog blaga na svetu, tj. kulturnih dobara stvorenih u krilu srpskog naroda" (14.5); "jedini od svih balkanskih naroda koji se beskompromisno borio u oba svetska rata na strani velikih saveznika" (10.2); "Srbija je oduvek bila oaza verske i nacionalne tolerancije" (14.2); "Tu se od davnina širila slobodna nemanjićka država (pravna, sa zakonikom)" (29.1); "Beograd, jedan je od najstarijih gradova sveta" (10.2); "Čegar je istovremeno inspiracija i za sve narode i za sva vremena" (28.3); U drugim slučajevima reč je o očitom neznanju: "Nije naodmet da se pričuvalu Elejaca i kad darove nose" (26.1); na Kosovu je počela njena slava pobedom nad Vizantijom" (nije omaška u pitanju, jer se dalje govori o kosovskoj bitci; (10.3); "kao što je činio Gebels, upotrebljavaju slovo V kao znak pobede, pobede bezumlja" 926.2); "I mi u našoj zemlji imamo profašističke grupe... (Mladina, "demokrati" na Kosovu). Pre rata su njihove pristalice glatko glasale za progon i zlostavljanje svih naprednih snaga. Za vreme rata su se odmah stavile na stranu okupatora..." (15.2). Sam pojam istorije je izrazito nejasan, sudeći po ovome stavu: "Istorija bi teško opravdala svoje ime da ne omogućava dijalektiku promena i kad čovek ne bi sve više postajao njen neposredni kreator". (26.1). Posredno, ovakvi stavovi govore o slabom nivou opšteg obrazovanja. Međutim, ukoliko oni ostaju bez ispravke, može se govoriti o manipulaciji neznanjem.

11. KULTURNI MODELI I AUTORITET

Ovde je reč o kulturnim modelima koji se formiraju na prethodno pokazanim konceptima: oni su u izvesnom smislu krajnji proizvod javnog mnjenja koje se formira i rubikom "Odjeci i reagovanja".

a. Kulturni modeli: "Svaki narod samim time što je narod, što se odlikuje svojim osobenostima vizavi drugih naroda sa kojima živi i deli kulturni i politički prostor, dužan je da neguje svoju kulturu" (crkveni velikodostojnik, 25.3); "Njegoš je... najveći pesnik junaštva, pravde, ličnog i nacionalnog dostojanstva u svetskoj književnosti" (naučni radnik, 6.2); "kultura jednog naroda je kolektivni čin, kolektivni entuzijazam". (19.3); "Ne zaboravite da svaki Srbin zna makar malo francuski i time se ponosi" (15.5); "Dug prema narodnoj tradiciji, posebno prema poginulima i ranjenima..." (7.3); "Dragi moji profesori, ovde ne treba mnogo teorije da bi se videlo ko na koga vrši pritisak" (23.3); (Srpska inteligencija je) "intelektualna snaga kojom se može pohvaliti retko koja nacija u Evropi" (7.4); "Bez instinkta kolektivnog entuzijazma čovek je emocionalni bogalj; ništa ne može da ga ponese" (7.5); "Zar se neko mora srditi što srpski narod ima svoje slavom ovjenčano Kosovo Polje, a drugi nemaju baš nikakvo polje, makar i veličine najmanjeg posnog hercegovačkog vrta" (25.3); "Srbi su narod širokog srca i plemenite naravi" (22.2); "Na liniji poštovanja tradicije pljuvanje je rezervisano samo za Srbe" (kompozitor i teoretičar, 12.6); u istome prilogu, autor priča anegdotu o tome kako je neki Madjar, mrzitelj Srba, redovno gledao Nušićevo "Sumnjivo lice", tvrdeći da bi ga gledao svako veče, a nastavlja pričom o bugarskom satiričaru koga su ubili pripadnici VMRO, uz zaključak; "Nećemo da se plašimo"; profesor univerziteta (4.1) u svome prilogu iznosi kako je na fakultetu svojim francuskim studentima srpskog porekla nudio 5000 franaka ako pogode koji je tog dana crkveni praznik; pismo od 10.2, sa dosta istorijskih netačnosti i proizvoljnosti (citirane su ranije), potpisuje, uz autora, Udruženje univerzitetskih nastavnika i drugih naučnih radnika Srbije.

b. Autoritet: "Pre svega narodna-antibirokratska revolucija je veličanstvenija i časnija od ma koje revolucije do sada u svetu jer je izvedena iz glave cijelog naroda, bila je istinski narodna, demokratska, časna i poštena". (12.1); "pozicija u ovoj situaciji treba da ispolji malo strpljenja (akademik, 29.6);...Ali zato rado poturaju vratove pod u nevreme iznuđene pendreke, samo da dokažu (kome?) kako demokrate stradaju od vlasti u Srbiji, a ne sećaju se opštih interesa Srbije i Srba'(25.6.); "Slobodanu Miloševiću su podmetnuli svoje kukavičje jaje realsocijalizma, vršeći tako pritisak da ga u njemu zadrže"(13.2); "Srpska inteligencija treba da nastupi organizovano" (7.4); "Samo loši ljudi ne vole svoju vojsku" (Albanac, 3.3); "Istorijska je zasluga 8. sednice CK SK Srbije i Slobodana Miloševića što su ujedinili Srbiju i rekli kominternovcima i drugima "NE" (2.4); "Ne treba se zavaravati činjenicom da je narod slijep, samo nemoćni traže nove izlaze i puteve u alternativni". (7.2); "Ipak, uprkos svemu, smatram da je sadašnje rukovodstvo Srbije "najbolje od svih mogućih" u ovom vremenu..." "Rukovodstvo koje je razbilo uplitanje u kosovsko-metohijsku zbilju, razbilo legla separatizma i šovinizma, punim korakom ide na ravnopravan život svih na celoj teritoriji svoje države. Ono će u svemu uspeti, jer iza sebe ima narod, a koga vi imate?" (17.6).

ZAKLJUČAK

U prvih šest meseci, rubriku "Odjeci i reagovanja" lista **Politika** odlikuju, kada je reč o kosovskim temama:

- odsustvo suprotstavljenih mišljenja i dijaloga
- odsustvo činjeničkog materijala o progonima nealbanskog stanovništva
- odsustvo albanskih autora
- višestruko pojavljivanje istih autora
- elitizam u izboru autora

- minimalan broj demantija bez intervencija redakcija
- veliki broj stalnih mesta i stereotipa u testovima
- prevaga ilustracija nad fotografijama i faksimilima
- manjkavost opšte kulture i istorijskih znanja u tekstovima
- ustanovljavanje nove autoritarnosti, uz odbojnost prema opoziciji.

VI Etnička distanca

Ispitivanja etničke distance, uobičajena u socijalnoj psihologiji i sociologiji, mogu pridoneti razumevanju prepreka integraciji pripadnika različitih nacionalnosti u globalno društvo. Mada se ovaj fenomen u Jugoslaviji ne proučava sistematski, povremena istraživanja ukazuju na njegovu relevantnost za našu temu. Naime, ispitivanja sprovedena 1967. i 1985. godine na jugoslovenskom uzorku pokazuju upadljivu etničku distancu upravo Srba i Albanaca na Kosovu, gde čak čitavih 49% ispitivanih Albanaca izražava odbojan stav prema većem broju jugoslovenskih nacija.¹ I kod pripadnika drugih nacija najveća je distanca prema Albancima: "Manifestna distanca prema Albancima je naročito raširena među Makedoncima, Crnogorcima i Srbima. Albanci, narodnost prema kojoj je ispoljena najveća etnička distanca, jeste istovremeno narodnost koja se i najviše distancirala od pripadnika jugoslovenskih naroda i narodnosti... Albanci.. ispoljavaju jaku eksplicitnu distancu, posebno prema Makedoncima, Crnogorcima i Srbima. Uzajamnost neprihvatanja sa ove tri nacije je očigledna, mada nešto jače izražena kod Albanaca."² U istim istraživanjima uočena je znatna razlika u ispoljavanju etničke distance između nezaposlene omladine (veća) i zaposlenih Albanaca (manje).³

Prema jednom ispitivanju iz 1987. godine, ustanovljeno je da su mladim Srbima bliži, kao eventualni bračni partneri, Crnci i Japanci, nego li Albanci i Muslimani, što upućuje na srodnost etničke i rasne distance.⁴

Upadljivu nacionalnu distancu pokazuju ispitivanja i na manjem uzorku, pa ćemo izložiti njihove rezultate kao relevantne indikatore postojećih barijera pokretljivosti Albanaca i njihove integracije u globalno društvo.

1 Vidl: Ljiljana Bačević, "Nacionalna svest omladine", u: DECA KRIZE, IDN 1990., str. 155.

2 Isto, str. 157.

3 Isto, str. 159.

4 Isto, str. 161.

U jednom ispitivanju na uzorku od 160 učenika III razreda srednje škole srpske i mađarske nacionalnost,⁵ utvrđen je sledeći procenat negativnih odgovora - odbijanje da se uspostavi konkretan odnos - na stavkama iz skale distance prema Albancima:

	Srbi	Mađjari
1. Da ide u istu školu	33,8%	18,8%
2. Da stanuje u mom susedstvu	45,0%	26,3%
3. Da bude predsednik u razredu	46,3%	26,3%
4. Da sedi u klupi sa mnom	47,5%	28,8%
5. Da se družim s njim kao prijateljem	35,0%	22,5%
6. Da ga primim u kuću kao gosta	41,3%	30,0%
7. Da se moja sestra (ili vrat) zabavlja s njim (njom)	61,3%	55,0%
8. Da se ja zabavljam s njim	66,3%	57,5%
9. Da stupim u brak s njim	70,0%	68,8%

Kada se na osnovu svih odgovora ispitanici klasifikuju u tri kategorije, dobija se sledeća slika distance prema Albancima:

	Srbi	Mađjari
1. Bez distance	27,5%	27,5%
2. Umerena distanca	31,2%	51,2%
3. Jaka distanca	41,2%	21,2%

Ako se kao kriterijum uzmu oni bez distance, dobija se sledeća rang lista prihvatanja drugih naroda:

5 V. Mićović, "Socijalna distanca i etničke stereotipije kod srednjoškolaca mađarske i srpske nacionalnosti", Diplomski rad, Filozofski fakultet, Beograd 1986.

Srbi (prihvataju, u%)			Mađjari (prihvataju, u%)		
1.	Mađjari	61,2	1.	Srbi	90,0
2.	Slovaci	60,0	2.	Hrvati	62,5
3.	Hrvati	57,5	3-4.	Slovaci	56,2
4.	Rumuni	46,2	3-4.	Rumuni	56,2
5.	Albanci	27,5	5.	Albanci	27,5

U istom ispitivanju posmatrane su i stereotipije o raznim narodima, tako što su ispitanici sa liste od pedeset atributa - pozitivnih i negativnih - birali one koje su smatrali karakterističnim za dati narod. Albancima su najčešće pripisivane sledeće osobine:

Srbi (%)		Mađjari	(%)	
1.	zaostali	76,2	1. nekulturni	56,0
2.	ne vole druge narode	55,0	2. ne vole druge narode	53,0
3.	podmukli	55,0	3. svadjalice	48,0
4.	agresivni	50,0	4. zaostali	46,0
5.	nekulturni	50,0	5. agresivni	40,0
6.	složni	45,0	6. ponosni	33,8
7.	vole da vladaju	42,5	7. hrabri	31,2
8.	prljavi	41,2	8. negostofubivi	31,2
9.	nazadni	38,8	9. grubi	31,0
10	zatvoreni	37,5	10 uobraženi	29,2
11	drski	36,2		
12	svadjalice	33,8		

Autor ovog ispitivanja kaže da 66,25% Srba tvrdi kako je opšte poznato da su Albanci takvi. Pri tome, jedna trećina je potpuno sigurna u to, 55% je uvereno da su Albanci takvi, a samo 12,5% ispitanika nije baš sigurno da pripisane osobine zaista odgovaraju Albancima. I većina Mađjara je "uverena da su Albanci stvarno takvi i smatraju da je to opštepoznato".

U jednom drugom ispitivanju, obavljenom 1986. godine na uzorku od 126 učenika III razreda usmerenog obrazovanja u Beogradu,⁶ ustanovljeno je da je među stereotipijama koje se pripisuju Albancima 77,8% negativnih, a samo 6,35% pozitivnih. Konkretno, Albancima se pripisuju sledeće osobine (u%): zaostali (63,5), osvetoljubivi (61,1), agresivni (56,4), aljkavi (52,4), podmukli (48,4), nazadni (42,9), grubi (41,3), složni (38,1), nekulturni u ponašanju (37,3), fanatični (34,1), pobožni (34,1), zatvoreni (31,8), drski (31,8), krvoločni (31,0), i šovinisti (31,0).

Kad je reč o socijalnoj distanci, dobijeni su sledeći negativni odgovori (odbijanje odnosa, u %) prema pojedinim kriterijumima (stavkama u skali):

		%	Rang
1.	da stalno živi u mojoj republici	70,6	VI-VIII
2.	Da stanuje u mom susedstvu (istoj zgradi ili ulici)	75,4	V
3.	Da bude u grupi mladića (devojaka) sa kojima se povremeno okupljam i vidjam	70,6	VI-VIII
4.	Da ga pozovem na žur	77,8	III-IV
5.	Da na ekskurziji spava sa mnom u istoj sobi	83,3	II
6.	Da stupim s njim (njom) u brak.	93,6	I
7.	Da mi bude pretpostavljeni na poslu	77,8	III-IV
8.	Da ima rukovodeći ili neki drugi važan položaj u mojoj republici	70,6	VI-VIII

Na osnovu svih odgovora izvršena je kategorizacija i dobijena sledeća učestalost kategorija:

⁶ Vesna Vukajlović, "Činici etničkih stereotipija i socijalne distance", Dipl. rad, Filozofski fakultet, Odeljenje za psihologiju, Beograd 1986.

	%
Bez distance	3,97%
Umerena distanca (1-4 kriterija)	17,5%
Jaka distanca	
(5-7 kriterija)	23,8%
Potpuna distanca	54,8%

Prilikom jednog većeg istraživanja, na kvotnom uzorku od 955 mladih iz uže Srbije (u drugoj polovini 1986. godine), ustanovljeno je da ispitanici Albancima najčešće pripisuju ove osobine: ne vole druge narode (54%), zaostali (51%), podmukli (34%), zatvoreni (33%), grubi (20%), složni (20%), nagli (16%), lenji (14%), sebični (8%), hrabri (5%).⁷

U istom istraživanju, za ispitivanje socijalne distance kao kriterijum je uzeta spremnost (odbijanje) da se prihvati brak sa pripadnikom nekog naroda. Samo 12% mladih, koji su se deklarirali kao Srbi, dozvolilo je mogućnost da stupi u brak sa Albancem, tako da u tom pogledu Albanci zauzimaju poslednje mesto među dvadeset nacionalnosti prema kojima je distanca ispitivana. Nešto više od njih prihvaćeni su Turci (13%), Arapi (15%), Romi (15%), Crnci (19%) i Bugari (19%).

Jednim ispitivanjem etničke distance, sprovedenim 1987. u Studentskom gradu na uzorku od 495 ispitanika (301 Srbin, 71 Crnogorac, 45 Muslimana, 39 Jugoslovena i 39 Albanaca), utvrđeno je da 71,9% Albanaca ne ispoljava nikakvu distancu prema Srbima, 28,2% ispoljava umerenu distancu, a niko jaku distancu.⁸ Međutim, autor istraživanja smatra da se dobijeni

7 Dragan Pantić, NACIONALNA SVEST MLADIH U SR SRBIJI BEZ SAP, IIC SSO Srbije, Beograd 1987.

8 M. Zindović, "Etnička distanca studenata u Studentskom gradu", Diplomski rad, Filozofski fakultet, Odeljenje za psihologiju, Beograd 1987.

podaci ne mogu uzeti za verodostojne, jer je kod ispitivanih Albanaca uočena upadljiva nelagodnost, otpor i sumnja prema ispitivanju. Pripadnici ostalih nacija, kod kojih takva nelagodnost nije zapažena, izražavaju upadljivu distancu prema Albancima, što se vidi iz sledeće tabele:

Distanca prema Albancima (u%)

	Srbi	Crnog.	Albanci	Jugoslov.	Muslim.
Bez distance	16,6	1,4	89,7	20,5	46,7
Umerena distanca	48,5	64,8	10,3	46,2	17,8
Jaka distanca	34,9	33,8	0,0	33,3	35,6

Rang lista prihvaćenih naroda (procenat odgovora bez distance) izgleda ovako:

Srbi prihvataju, u%)		Crnogorci (prihvataju u %)	
Srbe	89,7	Srbe	93,0
Crnogorce	63,1	Crnogorce	87,3
Hrvate	52,8	Hrvate	28,2
Slovence	52,5	Slovence	47,9
Muslimane	38,9	Muslimane	11,3
Ruse	29,9	Ruse	5,6
Nemce	28,2	Nemce	7,0
Crnce	17,3	Crnce	1,4
Albanci	16,6	Albance	1,4
		Arape	1,4

Istom prilikom analizirano je i kako pripadnici pojedinih nacija prihvataju Albance u različitim odnosima (u%):

Srbi	Crnog.	Albanci	Jugoslov.	Muslim.
------	--------	---------	-----------	---------

	Srbi	Crnog.	Albanci	Jugosl.	Muslim.
Da stupim u brak	23,3	7,0	94,9	20,5	48,9
Da se zabavljam	31,6	9,9	100,0	38,5	55,6
Da budem s njim prijatelj	58,1	43,7	100,0	59,0	60,0
Da bude cimer	39,9	36,6	100,0	40,2	62,2
Da zajedno učimo	57,1	64,8	100,0	69,2	62,2
Da bude spiker u Stud. gradu	58,5	63,4	94,9	59,2	62,2
Da bude upravnik doma	56,1	53,5	100,0	59,0	60,0
Da bude stanar u domu	81,1	80,3	100,0	94,9	66,7
Da stalno živi u mojoj zemlji	77,7	74,6	100,0	76,9	68,9

Ispitanici su procenjivali i kakvi će biti međunacionalni odnosi u budućnosti:

	• Procena odnosa				
Poboljšaće se	21,3	19,7	74,4	41,0	33,3
Biće isti	27,3	35,2	15,4	25,6	17,8
Pogoršaće se	39,0	40,8	0,0	17,9	37,8
Neodlučni	12,3	4,2	10,3	15,4	11,1

U jednom od najnovijih istraživanja,⁹ na uzorku od 170 učenika II razreda gimnazije u Bihaću (51 Srbin, 93 Muslimana i 26 Hrvata), ustanovljene su stereotipije o Albancima koje postoje u shvatanjima ispitanika, i to (u %): *kod Srba*: zaostali (82), nazadni (61), nekulturni (53), agresivni (39), zatovreni (39), religiozni (39), prljavi (35), podmukli (31), borbeni (31), složni (29), ne vole druge narode (29), grubi (27), svadjalice (27), drski (24) i negostoljubivi (24); *kod Hrvata*: zaostali (65), nazadni (43), borbeni (42), složni

9 Olja Djaković, "Etničke stereotipije i socijalna distanca kod mladih srpske, hrvatske i muslimanske nacionalnosti", Diplomski rad, Filozofski fakultet, Beograd 1990.

(38), ponosni (35), ne vole druge narode (35), grubi (27), agresivni (27), podmukli (23), slobodoljubivi (23); *kod Muslimana*: zaostali (65), nazadni (39), ne vole druge narode (38), borbeni (37), agresivni (37), nekulturni (31), religiozni (37), složni (29), glupi (29), prljavi (29), zatvoreni (29), svadjalice (28), podmukli (27), drski (25), hrabri (24), nagli (24), uvredljivi (24).

Što se tiče socijalne distance, Albanci kod sve tri grupe zauzimaju poslednje mesto po prihvaćenosti (među šest nacionalnih grupa). Konkretno, ispitanici pomenute tri nacionalnosti pokazuju ovakav stepen distance prema Albancima (u%):

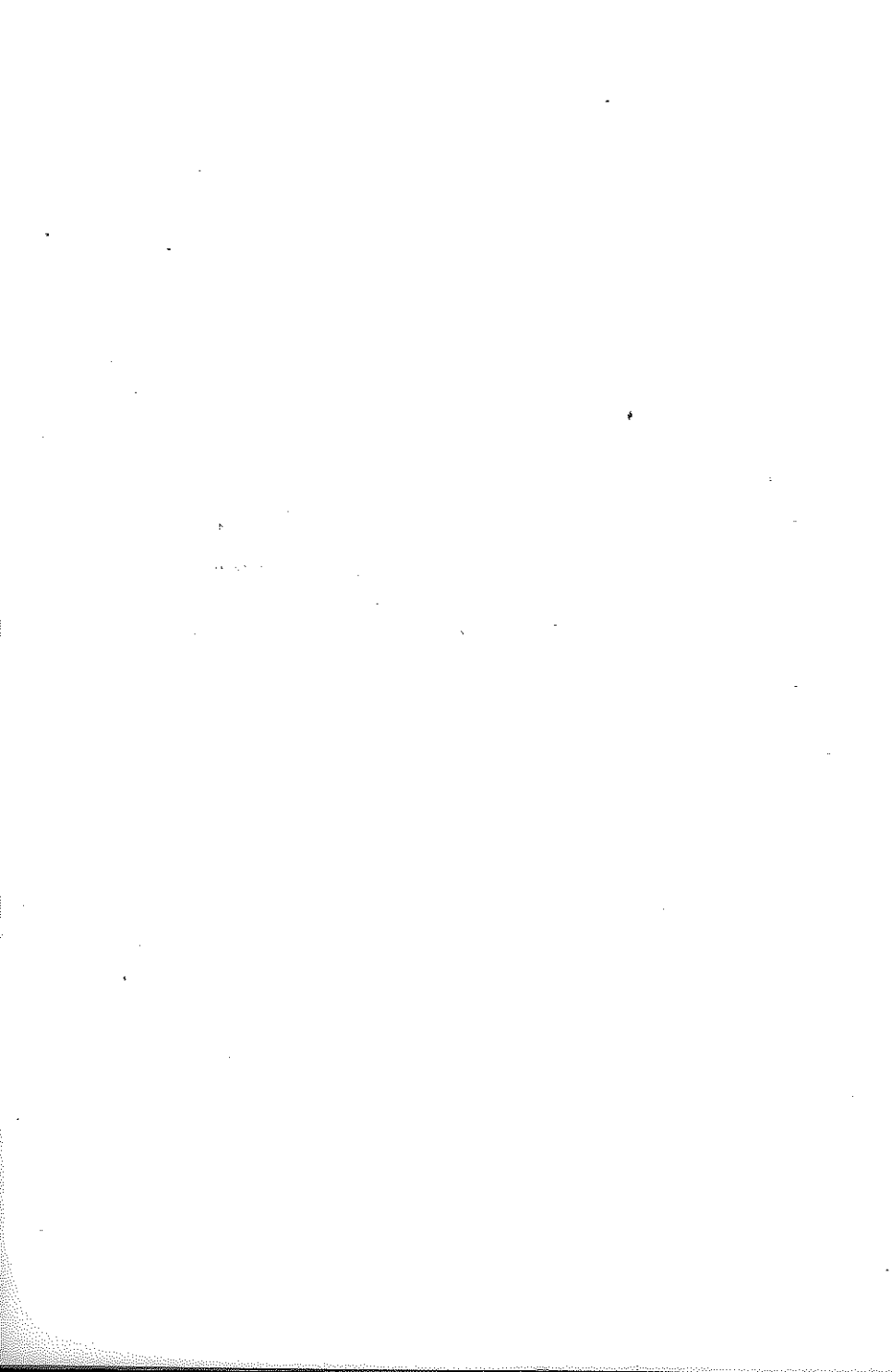
	Srbi	Hrvati	Muslimani
Bez distance	23,5	30,8	25,8
Umerena distanca (odbačeni na 1-4 od 9 kriterija)	56,9	42,3	41,9
Jaka distanca (odbačeni na 5 i više kriterija)	19,6	26,9	32,3

Kako smo već rekli, parcijalna istraživanja tek iniciraju rasprostranjenost odredjenih stereotipija o pripadnicima raznih nacija, pa i o Albancima, čije postojanje predstavlja barijeru uspostavljanju komunikacija i ostvarenju integracije u globalno društvo. Mada ne možemo pouzdano tvrditi koliko su stereotipije realno rasprostranjene i kakvo je njihovo stvarno dejstvo, osnovno je pretpostaviti da one značajno utiču na često konstatovanu pojavu nedovoljne integrisanosti Albanaca u jugoslovensko društvo, pa time i ograničene prostorne i socijalne pokretljivosti.

Kad je, pak, o stereotipijama reč, novija istraživanja (a ne samo neposredno posmatranje) konstatuju kontinuirani razmah nacionalizma koji može jačati (a ne slabiti) optičke stereotipije. Prema jednom od novijih istraživanja, na jugoslovenskom uzorku od 4980 omladinaca, obavljenom u

proleće 1989. godine,¹⁰ ustanovljeno je da oko 3/4 ispitanika realistično percipira rasprostranjenost nacionalnih sukoba, dok ostali socijalne sukobe nedovoljno jasno i artikulirano percipiraju. Pojačana identifikacija s etničkom skupinom pokazuje, prema Mirjani Vasović, da pojedinac, zatvoren u okviru nacionalne grupe "ne vrši više "relativna poredjenja" svog socijalno-ekonomskog položaja na relaciji "ja" i "on" (unutargrupno), već na relaciji "mi" i "oni" (medjugrupno), i to pretežno na horizontalnoj, a ne na vertikalnoj ravni socijalne stratifikacije. "Analiza pokazuje", zaključuje Vasovićeva, "da među jugoslovenskom omladinom uglavnom "figuriraju" tri osnove vrste referentnih grupnih okvira prema kojima se određuju kolektivne percepcije i interesne aspiracije: nacija, generacija i Jugoslavija u celini. Vertikalne podele, po klasnim ili socijalnim kriterijumima, mada su i latentno i manifestno prisutne u uslovima društvene krize, javljaju se u svesti kao difuzne i neartikulirane".

10 "Percepcija društvenih sukoba", DECA KRIZE, 60- 61.

NAČIN PRODUŽETKA DIJALOGA

Jedan od zadataka koji je bio stavljen pred Komisiju bio je i taj da "predloži način produžetka dijaloga o Kosovu". Prilikom podnošenja prvog izveštaja Komisije na zajedničkom sastanku Jugoslovenskog foruma za ljudska prava i pravnu sigurnost građana i Udruženja za jugoslovensku demokratsku inicijativu o temi "Ljudska prava na Kosovu i u Jugoslaviji", održanom 9. juna 1990 god. u Beogradu, Komisija je u šest tačaka stavila svoj predlog o načinu produžetka dijaloga.

Tih šest tačaka moglo bi se, ukratko rezimirati na sledeći način: *prvo*, Komisija je predložila, da se propagandistički prilaz temi zameni analitičkim; *drugo*, da se razgovor vodi na univerzalnoj ravni, kakva je, na primer, ravan zaštite svih političkih manjina; *treće*, da se u vezi s prethodnim razradi sistem institucionalno razradjenih, operacionalizovanih i sankcionisanih garancija zaštite manjina; *četvto*, da se na tim poslovima angažuje u što većoj meri nauka (sociološka, demografska, pravna); *peto*, da se pokuša obezbediti učešće novoosnovanih stranaka u iznalaženju rešenja, i *šesto*, da se problem Kosova stavi u perspektivu svih tekućih promena u Jugoslaviji i Evropi (demokratizacija, evropska integracija i sl.).

Iako Komisija ostaje kod svih iznetih predloga, moramo, na žalost, konstatovati, da je produžetak dijaloga, danas, samo četiri meseca kasnije, mnogo neizvesniji i udaljeniji. Efekti zapenušane propagande i represivne politike vođene na Kosovu doveli su do dubokog radikalizovanja obe pozicije, do kristalisanja međusobno isključivih zahteva za potpunom vlašću na istoj teritoriji, do apsolutnog uzajamnog nepoverenja.

Stiče se utisak da je jedna pogrešna politika na Kosovu rešena da u njoj istraje do svog potpunog poraza. Ona, raspoložuci silom, ne vidi šta bi dijalogom mogla dobiti. Na pokušaje posredovanja, recimo od strane UJDI-ja ili od strane SIV-a (u oktobru 1990. god.), ta politika je reagovala nervozno i odbojno. Stiče se utisak da, gradeći svoj legitimitet isključivo na

eskalaciji kosovskog sukoba, ona ne nalazi nikakav interes u njegovom mirnom, dijaloškom rešavanju. Štaviše, svaki takav pokušaj ona proglašava "nacionalnom izdajom", ako se inicira unutar Republike, odn. "antisrpskom zaverom", ako je iniciran od spoljnih činilaca.

U takvim okolnostima, teško se može zamisliti bilo kakav "produžetak dijaloga", pored toga što je on jedva i započet.

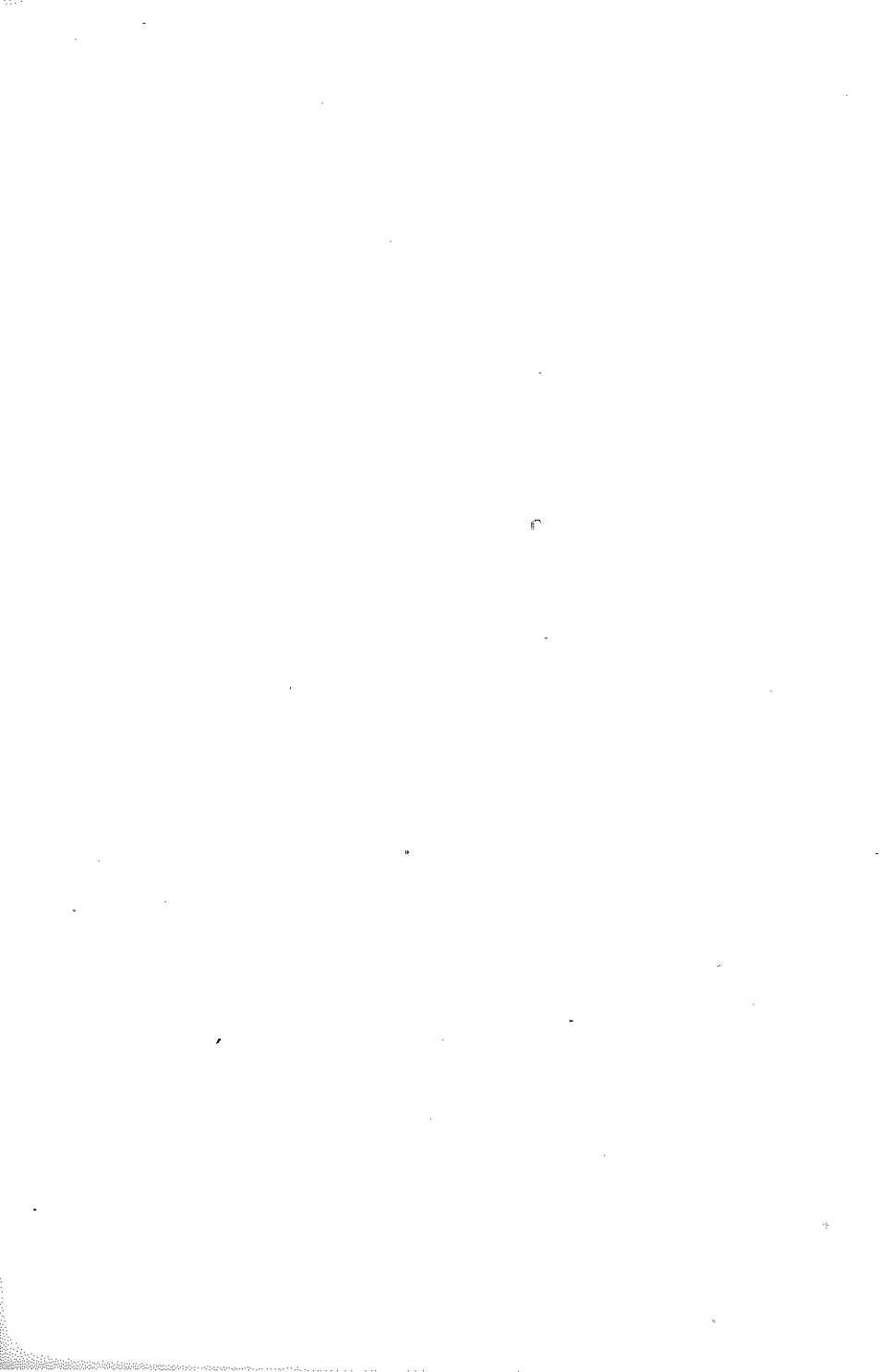
Ako je o tome ranije i bilo nekakve sumnje, danas je jasno da se dijalog o Kosovu ne može nastaviti, dok se unutar Republike Srbije ne shvati da "srpski nacionalni interes", kako ga definiše, interpretira i zastupa u praksi tekuća srpska politika, predstavlja samo prurušeni interes jedne anahrone stranke koja pokušava da se održi na vlasti u uslovima u kojima je to nemoguće.

Dokle god srpska opozicija ne uvidi da bezrezervna podrška represivnoj politici na Kosovu šteti, pre svega, autentičnim srpskim interesima, ova situacija se neće izmeniti. Naime, podržavajući ovu politiku, na dugi rok svakako osudjenu na poraz, opozicija, na sopstvenu štetu, drži zaledjenim demokratske procese i pomaže perpetuiranje jednpartijskog monopola, koji bi da ukine. Nedemokratsnost režima koja odatle rezultira postaje onda dodatni argument albanskog secesionizma, koji dalje služi kao novo opravdanje te represivne politike, koju po istoj logici opozicione stranke dalje slede, itd. Iz ovog začaranog kruga, srpska opozicija, za sada, ne uspeva da nadje izlaz. Obuzeta izbornom psihozom, dakle, kratkoročnim ciljevima, ona ne može da se odrekne ove, na dugu stazu, samoporažavajuće politike.

Njen zadatak bi svakako bio da reinterpretira srpski interes, pa makar zbog toga od vladajuće stranke bila optužena za nacionalnu izdaju. Jer, jasno je da ne može biti u srpskom nacionalnom interesu da se odlažu procesi demokratizacije; da se širi ksenofobija; da se Srbija izoluje unutar Jugoslavije, unutar Evrope, pa i sveta; da se daju argumenti secesionističkim aspiracijama ne samo Albanaca, već i drugih naroda u Jugoslaviji; da se razbija federacija koja jedina može okupiti srpski narod u jednu državu.

U srpskom je nacionalnom interesu da se pokuša otvoriti dijalog sa Albancima; da se prizna žalosno stanje ljudskih prava na Kosovu; da se sa Albancima još jednom pokušaju zasnovati odnosi koegzistencije namesto odnosa medjusobne dominacije dveju etničkih grupa; da se razdvoji pitanje separatizma i secesionizma od svih ostalih kosovskih problema; da se stvori jedna kredibilna srpska politika, koja bi otvorila mogućnost za artikulisanje razumne pozicije koju bi i ostali morali prepoznati kao takvu.

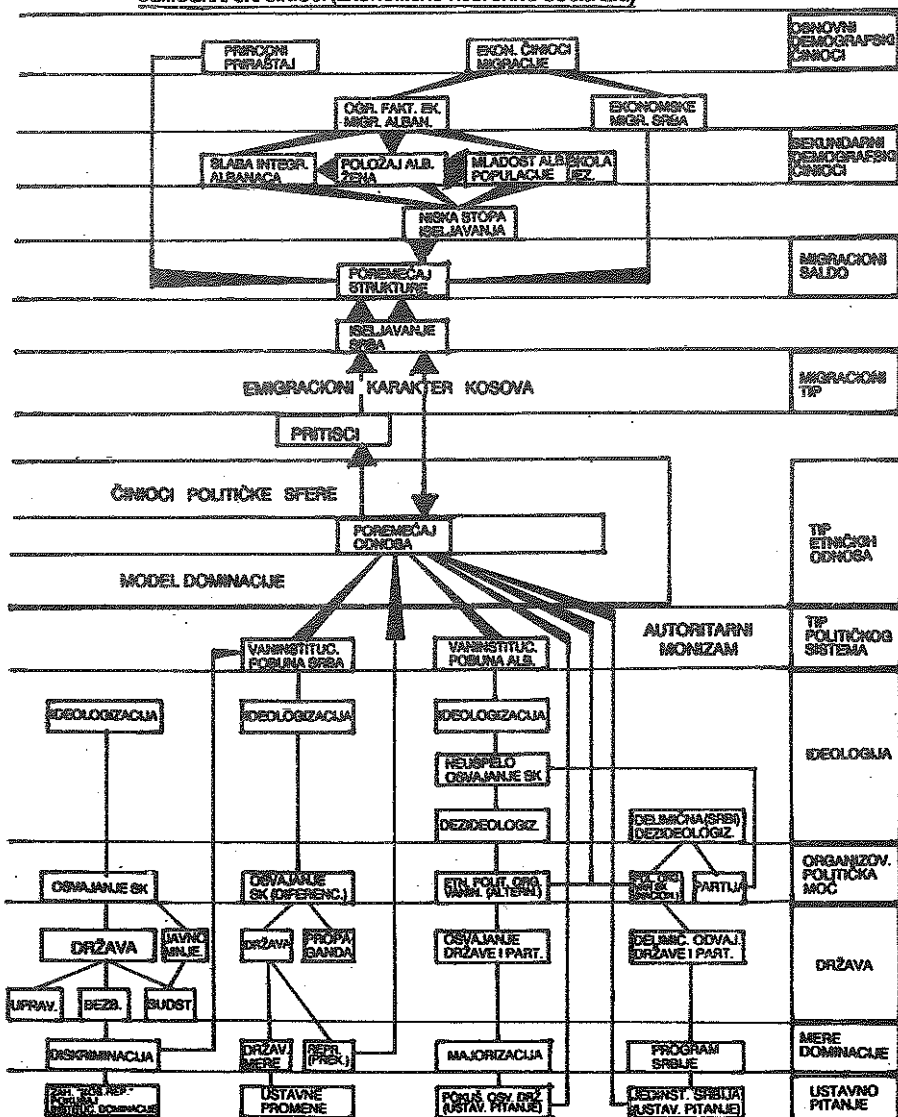
Drugim rečima, mogućnost "produžetka dijaloga" o Kosovu, danas, isključivo zavisi od sposobnosti srpskog naroda da iznedri takvu opoziciju koja bi bila u stanju da samostalno i odgovorno redefiniše i reinterpreтира autentični, realni i dugoročni srpski nacionalni interes.

DOKUMENTI

POREMEĆAJ ETNIČKE STRUKTURE KOSOVA

DEMOGRAFSKI ČINIOCI (EKONOMSKO-KULTURNO-SOCIJALNI)

I

II

III

III

DIJALOG UMEMO SOKOBA¹

Na inicijativu Podružnice UJDI iz Mostara i sudjelovanja predstavnika podružnica iz čitave Jugoslavije, a blagodareći gostoprimstvu grada Mostara, 28.2 i 1.3.1990. godine održan je razgovor u kojem su učestvovali predstavnici UJDI-ja, Odbora za istinu o Kosovu, Jugoslovenskog foruma za ljudska prava i pravnu sigurnost građana, Seljačke stranke Kosova, Demokratskog saveza Kosova, Socijaldemokratske partije Kosova, Parlamenta mladih, Demokratske partije, Socijal-demokratskog saveza Jugoslavije, Heslinškog komiteta i SSRN BiH. Sa žaljenjem konstatujemo da se pozivu na dijalog nisu odazvali predstavnici SSRN Kosova, Srbije i Jugoslavije, OK SK Prištine i pojedinih novoosnovanih političkih stranki i udruženja građana, ali se nadamo da će sudjelovati u nastavku dijaloga.

Učesnici razgovora saglasni su da polazište za dijalog o Kosovu čine osnovna načela o individualnim ljudskim pravima i građanskim slobodama, Helsinška deklaracija o nepovredivosti državnih granica u Evropi - što važi i za Jugoslaviju - te sve izrazitije težnje za uspostavljanje političke demokratije u Jugoslaviji. Na toj osnovi potrebno je nastaviti dijalog započet u Mostaru, kako bi se izbeglo zaoštavanje sukoba i upotreba oružane sile.

Za nastavak dijaloga, koji bi se vodio u Prištini, neophodno je ispuniti sledeće uslove:

1. Priznati duboko nezadovoljstvo sadašnjim uslovima života svih stanovnika Kosova, nezavisno od njihove socijalne, nacionalne i religijske pripadnosti, zbog čega nije potrebno međusobno uveravanje o zbivanjima u bližoj i daljoj prošlosti - dovoljna je zajednička osuda ključnih uzroka sadašnjeg stanja.

2. Svi građani na Kosovu moraju imati barem ona (inače takodje nepotpuna) politička, privredna, socijalna i kulturna prava koja uživaju građani na ostalim delovima državne teritorije.

3. Nakon što organi vlasti prihvate sadržaj tačke 2. i objave da odustaju od djelovanja koja mogu povrediti prava građana i time izazvati nezadovoljstvo, sve režimske i neregularne političke organizacije i udruženja treba da upute apel svim stanovnicima Kosova da se u narednih mesec dana dobrovoljno odreknu korišćenja dela svojih neospornih građanskih prava (posebno prava na javno okupljanje i demonstriranje) kako bi se time uticalo na smirivanje atmosfere u pokrajini. Sve ove organizacije apeliraju na svoje članove i simpatizere da ne sudeluju u nasilju i neredu ma kojeg oblika.

4. U istom roku treba započeti i postepeno povlačenje pripadnika Združenog odreda milicije (i ostalih organa prinude), te treba biti objavljen rok za prestanak važenja pojedinih od izvanrednih mjera koje su na snazi na Kosovu, kao i izvanrednih mera u celini.

5. U istom roku, sve političke organizacije i udruženja u Pokrajini treba da nastave intenzivnu saradnju u cilju usvajanja zajedničke deklaracije kojom bi se jamčila prava svih pojedinaca i skupina u Pokrajini, kao integralnom delu Jugoslavije. Tako formulisana jamstva treba da zajednički preuzmu državni organi Kosova, Srbije i Jugoslavije.

6. Nakon toga roka treba prići konkretnim akcijama u cilju opšteprihvatljivog raščišćavanja sa balastom prošlosti.

7. Nezavisna komisija, koja će prikupiti činjenice o odgovornosti za iseljavanje, o žrtvama palim poslednjih meseci, o nemogućnosti javnog iskazivanja političke volje na Kosovu i o drugim problemima, treba da pripremi prvo saopštenje za predstojeći sastanak u Prištini (po isteku predviđenog roka, dakle, krajem marta) u kojem će izneti prikaz činjenica koje nisu sporne, dati pregled spornih gledišta interpretacija i predložiti način daljeg rada Komisije i produžetka dijaloga o Kosovu. Predsednik Komisije bio bi Srdja Popović, advokat iz Beograda, Tanja Petovar, advokat iz Beograda, a trećeg člana će delegirati Jugoslovenski forum za ljudska prava i pravnu sigurnost građana. Sastav i kompetencije Komisije biće konačno utvrđeni prilikom nastavka dijaloga u Prištini.

8. Predlažemo da se u Prištini zakaže naredni sastanak Okruglog stola za koordinaciju demokratskih inicijativa, na kojem bi se raspravljalo o temi "Ljudska prava i demokratija na Kosovu i u Jugoslaviji". Organizacione pripreme obavila bi Podružnica UJDI- ja iz Prištine, u saradnji sa odgovarajućim organima vlasti, društveno-političkim organizacijama, političkim strankama i udruženjima građana.

Kad ovi preduslovi budu ispunjeni, moguće je započeti pregovore u punom smislu te reči o bitnim pitanjima položaja Kosova u Jugoslaviji, čija je svrha priprema slobodnih izbora na Kosovu, u sklopu izbora za nove organe vlasti u čitavoj Jugoslaviji. Uvereni smo da valjane odluke o problemima Kosova i Jugoslavije mogu doneti novoizabrani organi vlasti, na osnovu novousvojenih zakona o građanskim slobodama i na načelima novog, demokratskog ustava Jugoslavije.

Mostar, 1.III 1990

Dr Novak Jauković,
predsednik IO UJDI

Dr Nebojša Popov,
potpredsednik IO UJDI

Dr Žarko Puhovski,
predsednik Programske
komisije UJDI

Željko REBAC,
predsednik Podružnice
UJDI u Mostaru

ODBIJANJE DIJALOGA VODI SILI¹

- Izjava Izvršnog odbora Udruženja za jugoslovensku demokratsku inicijativu

Izvršni odbor sa žaljenjem konstatuje da je početak VII Okruglog stola za koordinaciju demokratskih inicijativa, posvećenog razgovoru o temi "Ljudska prava i demokratija na Kosovu i u Jugoslaviji", doživeo neuspeh. Udruženje za jugoslovensku demokratsku inicijativu, kao organizator, taj neuspeh uzima na sebe, jer nije sasvim uvereno u to da su vreme i mesto najbolje odabrani za uspešne razgovore, a očit nedostatak aktivnog učešća zvaničnih i mnogih opozicionih faktora takodje je negativno uticao na atmosferu u kojoj je razgovor trebalo početi.

Istovremeno, Izvršni odbor ne može preći preko činjenice da upravo neuspeh samog početka razgovora - njihovim preliminarim uslovljavanjem - dodatnom ubedljivošću ukazuje na potrebu za ozbiljnim razgovorom među pripadnicima različitih nacionalnosti koje žive na Kosovu. To što su pripadnici dve organizacije koje okupljaju Srbe i Crnogorce na Kosovu (Odbor za istinu o Kosovu i Narodna radikalna stranka) napustili skup upućuje na nedovoljno jasno shvaćenu proceduru, pa i suštinu razgovora. Pomenuti učesnici u razgovoru napustili su Okrugli sto pre nego što je uošte bilo moguće odgovoriti na pitanja na kojima su oni insistirali.

Izvršni odbor je uveren da napuštanje razgovora znači pristanak na sadašnje stanje (za koje je teško verovati da bilo kome može odgovarati), da vodi sili umesto razgovora, kao metodi rešavanja situacije na Kosovu, da vodi, uostalom, nedemokratskoj politici u Jugoslaviji, u Srbiji i na Kosovu. Organizacija koja nije prihvatila saopštenje razgovora o Kosovu, formulisano u Mostaru, a medju načelima u tom saopštenju bio je i teritorijalni integritet Jugoslavije i Srbije - nasuprot netačnim interpretacijama u nekim javnim iskazima - sasvim jasno formulisano, uslovila je svoje učešće u daljem razgovoru tražeći dodatne izjave od organizacija koje su

1 REPUBLIKA, Zagreb, april 1990, str. 6.

ta načela već bile javno prihvatile. Reč je o pokušaju da se javnosti nametne stav kojim se za razgovor biraju samo oni koji su "prihvatljivi", a ne oni sa kojima se, zbog zajedničkog života zadatog objektivnim istorijskim i političkim činjenicama, mora razgovarati ako se želi koegzistirati bez nasilja.

Znajući da će državljani Jugoslavije na Kosovu, pa i Albanci i Srbi i Crnogorci, morati razgovarati, Udruženje ostaje pri nastojanju da se razgovori nastave. UJDI će biti spreman da saradjuje sa svakim drugim inicijatorom sličnih postupaka za rešenje sadašnjeg stanja. Polazeći od želje da se organizuju slobodni izbori u Jugoslaviji kao celini, Udruženje smatra da oni bez uslova za slobodne izbore i na Kosovu jednostavno nisu mogući. Zbog toga su svi oni kojima je stvarno stalo do demokratije u Jugoslaviji ujedno i nužno zainteresovani za konačno ukidanje separatne pozicije Kosova u odnosu na demokratske procese u ostalim delovima zemlje. Tek sa slobodnim izborima i na Kosovu će moći biti na delu legitimni učesnici razgovora o njegovoj budućnosti. U tom svetlu posebno zabrinjava činjenica da se mnoge pozvane institucije federativnog, republičkog ili pokrajinskog karaktera (skupštine, režimske ili neregimske političke organizacije itd.) nisu odazvale pozivu na učestvovanje u razgovoru. No, i u daljim koracima koje će preduzimati, Udruženje za jugoslovensku demokratsku inicijativu će insistirati na tome da budu pozivani svi koji su do sada bili pozivani i svi koji mogu biti zainteresovani, u nadi da će prihvatiti komunikacijske obrasce bez kojih razgovor nije moguć.

Priština, 31. marta 1990.

Za Izvršni odbor

Dr Novak Jauković,
predsednik

Za Programsku komisiju

Dr Žarko Puhovski,
predsednik

SUMMARY

The Independent Commission, founded at the end of March by UJDI (Union for Yugoslav Democratic Initiative) and the Yugoslav Forum for Human Rights and Legal Security of Citizens, consisting of Srdja Popović, Tanja Petovar and Dejan Janča, have accepted the task to produce a report which should highlight the circumstances of Kosovo. The main target of this report was to offer a new, different approach to the problem, which is the essential assumption of a constructive discourse about Kosovo. The report has initiated the complex analysis of the problem. Within the context of The Yugoslav socio-political life, "The Kosovo knot" was treated the lesser in a rational way of solving the problems. Although handicaped due to a lack of time and apsence of a reliable informative basis, the Commission tried to give response to the following questions: who is, in fact, responsible for the emigration of the Serbs and Montenegroes from Kosovo; what are the possibilities of expressing the political will there; which is the perspective of a continuaiton of the dialogue about Kosovo.

Generally, the conclusion was the following:

As a region, Kosovo is an outstanding emigrational territory whereby all emigratticonal factors are active. The basic factor which is limiting the Albanian emigration from Kosovo is the status of the Albanian woman, this being the essential factor affecting the natality which is twice greater within the Albanian population than among the Serbs. Furthermore, the thesis supported by the Commission, concerning the culturo-historical tradition in that region, was that a model of a common life between two ethnic groups in Kosovo - is the model of domination.

Namely, out of tree possible models of common life of two etinic groups within a same space - i.e. the model of coexistence, assimilation and domination - the relations of domination are acting at Kosovo since the time of the Otoman empire. These relations have become more apparent in the 19th century, and are consolidating up to now.

Each authority has, more or less, alternatively favored one of two ethnic groups. The acting of powerful domination instrumentrs of the Party characterized the entire socio-political life of post-war Yugoslavia. The year of 1981. was important in changing the national interests within the Party. It was an attempt to ground the domination of the Albanian ethnic population in a constitutional and legal way, that is, to create an autonomous state. Since 1988. up to now, the similar process is acting on the other ethnic side, whereat the Serbian part wishes to built in this domination in a foundations of system, in a constitutional and legal way.

The Commission has also concluded that the "pressure", presented to the publicity as a major cause of emigration of Serbs and Montenegroes from Kosovo, is an overestimated factor. Though these "pressures" being present, they are, generally, the consequence of other factors.

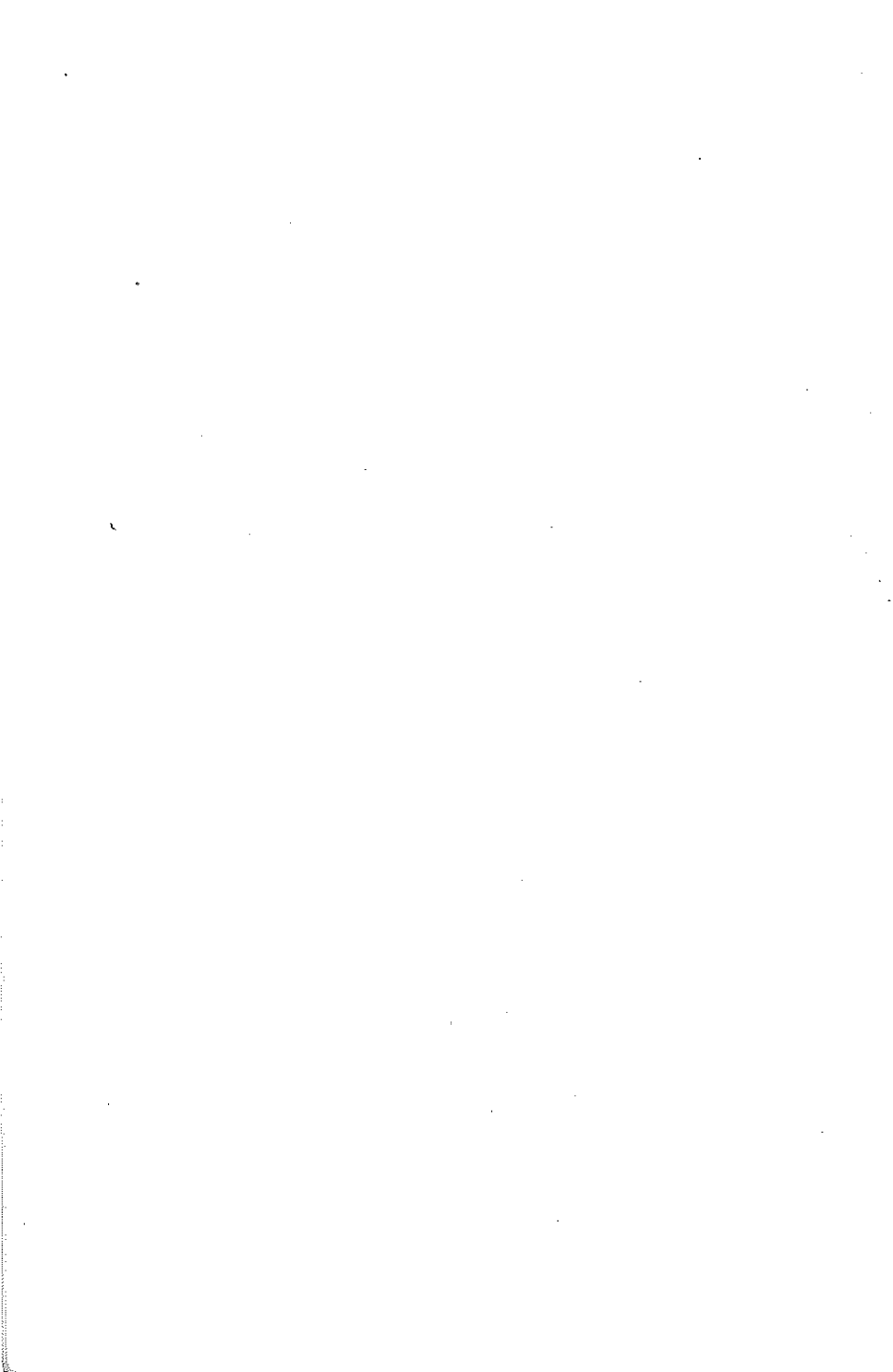
It is worth to mention that, according to statistical analyses, the criminal acts of Albanians are not so present as it is thought. The part of investigation related to the inter-ethnic criminal activity was particularly difficult, as the criminal statistics do not follow the national affiliation. It is found out that the inter-ethnic criminality is lower than the intra-ethnic. In regard of disturbed national relations, each case of classical criminality has got a different interpretation there. The "pressure" is the product of the conflict communication and a part of a struggle between confronted ethnic sides in their attempt to achieve the domination in the region of Kosovo.

The Commission has also realized an analysis of articles in the newspaper "Politika" from 1st January to 1st July 1990., in order to find out what is the manner of presentation of the Kosovo problem in the newspaper that reflects mainly the official point of view. It was found that most of articles relating to Kosovo (this subject being mostly represented) were rather emotionally colored. It was, in fact, the propaganda involved hereto, and less an objective informing. Such presentation of the situation should provide the legitimacy of a repressive policy at Kosovo.

The Commission considers that the repressive measures and the "cutting of the Kosovo knot" do not solve essentially anything. The common life of Serbs, Montenegrees and Albanians remains an unsolved question at Kosovo.

The unknotting of this problem leads to an eventual success only within the recently initiated democratic process, through tolerant dialogue in the Parliament.

The Commission's attitude was that the problem itself should be established in an universal way. The guarantee of respecting of individual civil rights should be provided as well as the rights of minority. In order to assume a constructive dialogue, the society has to be constituted in a democratical way, whereby the dialogue about Kosovo and "unknotting of the Kosovo knot" becomes a part of democracy in Yugoslavia.

SADRŽAJ

Uvod	3
I Odgovornost za iseljavanje Srba i Crnogoraca sa Kosova	5
1. Sredina	6
2. Uzroci poremećene etničke strukture	12
Demografski činioci	12
Činioci političke sfere	15
3. Činioci vezani za nasilje	22
4. Pritisci	24
II Krivična dela na štetu Srba i Crnogoraca	31
1. Opšti pregled interetničkog kriminaliteta	31
2. Krivično delo silovanja	37
III Ograničavanje izražavanja političke volje:	48
Krivičnopravna represija politički motivisanih nenasilnih ponašanja na Kosovu	51
IV Analiza sadržaja stavova o Kosovu u listu "Politika"	77
V Analiza priloga o Kosovu u rubrici "Odjeci i reagovanja" lista "Politika"	113
VI Etnička distanca	133
Zaključak - predlozi za produženje dijaloga	143
Dokumenti	147
Summary	155

